

FABRIEKEN

BOND

MENSEN

FABRIEKEN
BOND
MENSEN

*Gedenkschrift ter gelegenheid van het vijftig-jarig bestaan
van de Bond van op coöperatieve grondslag werkende Zuivelfabrieken in
Noordholland op 29 Januari 1956.*

[05] VOORWOORD

Als ik dit schrijf is juist het jaar 1956 zijn loop begonnen en vind ik in vele dagbladen en tijdschriften „blikken achterwaarts" over het oude jaar 1955 van de hand van voorzitters en directeuren van alle mogelijke organisaties. Vaak hebben die „terugblikken" het karakter van een balans met veel cijfers en vergelijkende percentages, terwijl als sluitstuk de naaste toekomst bekeken wordt.

Hieruit blijkt wel de behoefte van de mens, en zeker van de leidinggevende functionaris, om op gezette tijden de plaats te bepalen, waar hij staat. In sterkere mate nog wordt deze behoefte gevoeld als een „mijlpaal" is bereikt. Over een tijdperk van vijftig jaren, waarom het hier bij onze Bond gaat, is de terugblik interessanter en ook van grotere waarde. Immers, men ziet de ontwikkeling van een bedrijf of organisatie in één jaar dikwijls beïnvloed door één of enkele personen of door één bepaalde omstandigheid. Maar over een lang tijdvak is dit anders. Een groot aantal personen en vele omstandigheden hebben invloed doen gelden en dat maakt het mogelijk een meer „genormaliseerd" beeld te scheppen.

Het Bestuur van de Bond vond het van belang dit beeld te doen vastleggen in een boekje en naar mijn smaak is de heer Kruithof in zijn opdracht hiertoe uitstekend geslaagd. Gesierd met vele fraaie foto's is dit gedenkschrift voor de leden van onze fabrieken lezenswaardig en bezienswaardig. Ik moge het de Noordhollandse boeren en allen, die belang stellen in de coöperatieve melkverwerking in ons gebied, van harte aanbevelen.

Voorzitter

(K. Hogetoorn Dz.)

DE NOORDHOLLANDSE BOER

Te markt gaan is de voornaamste bezigheid van de Noordhollandse boer. Hij is eigenlijk een koopman en beheerder van zijn bezittingen.

Dat is al.

Zijn zedelijke eigenschappen zijn meer negatief dan positief.

Vraagt gij of hij een ijverige kerel is?

Ik antwoord: „Hij past op zijn spul”.

Vraagt gij of hij geregeld leeft?

Antwoord: „Hij drinkt alleen op marktdagen en kermissen”.

Is hij een ophakker en een smijter?

„Nooit als hij nuchter is”.

Is hij eerlijk?

„Hij melkt geen andermans koeien uit”.

Is hij barmhartig?

„Hij is goed voor zijn beesten”.

Heeft hij zijn vrouw lief?

„Der is geen beter kezer”.

Bemint hij zijn kinderen?

„Ze krijgen dikke stukken en de miester mot ze niet an 't hoofd sleen”.

Is hij godsdienstig?

„Hij gaat trouw ter kerk”.

*Zijn ideaal is te wonen op een eigen boerenplaats, in een gedeelte van de polder, waar hij de wijde vlakte rondom zich heeft zonder iets dat zijn ver-
gezicht afbreekt, en geen andere meiden of knechts na te houden dan zijn
eigen kinderen. De afgoden van zijn hart zijn een mooi zwartbont beest met
volle uiers, en een jong peerd voor een blinkende boerensjees met vergulde
wielen.*

*Uit de 2e druk van de
„Camera Obscura” (1854)
van Hildebrand.*

DE NOORDHOLLANDSE BOERIN

*Indien gij zindelijkheid
zien wilt die het hart goed doet,
kom dan haar boerderij binnen. Zie deze
lange rij van ter halfmanshoogte
afgeschoten appartementjes,
over de gehele lengte der boerderij:
de beschotten en posten alle spierwit,
en blinkend koperwerk daartegen gehangen;
de vloer met zand bestrooid en in figuren
aangeveegd. Gij zoudt er met
Uw beste rok in gaan zitten. Echter
zijn dit dezelfde plaatsen waar des winters
de beesten staan. Uit de groep, die er
langs heen loopt,
zoudt ge immers melk lusten!*

*Zij is goedhartiger,
spraakzamer, en een weinig minder
eigenzinnig en bevooroordeeld dan haar man,
met wie zij nooit kijft dan in 't geval hij de hoogste
prijs niet voor de kaas gemaakt heeft, die
haar tedere handen bereid
hebben.*

„En kezen! — ze ben der geen beter”.

*Uit de 2e druk van de
„Camera Obscura” (1854)
van Hildebrand.*

[08] VAN BOERENKAAS TOT FABRIEKSKAAS

Noordholland is een kaasprovincie bij uitstek. Wie kent niet de beroemde Edammer en heeft nog nooit van de kaasstad Alkmaar gehoord? De kaas- (en boter, maar toch vooral kaas!) geschiedenis van Noordholland gaat terug tot in de 13e eeuw. Zij verhaalt over van eeuw tot eeuw toenemende productie, afzet en bekendheid van het Noordhollandse zuivel. Via de grafelijke tafels en de tafels der welgestelden naar die van talloze consumenten in binnen- en buitenland.

De totale melkproductie van Noordholland beloopt thans $\pm$ 550 miljoen kg per jaar. Ten zuiden van de „breedtegraad Purmerend" wordt $\pm$ 130 miljoen kg beheerst door de Coöperatieve Melkcentrale (C.M.C.). Ten noorden van deze lijn, het zgn. Bondsgebied, wordt bijna 300 miljoen kg verwerkt in bij de Bond van op coöperatieve grondslag werkende zuivelfabrieken aangesloten fabrieken. Dat is 55% van de melkproductie in Noordholland en 5% van de totale melkproductie in Nederland. Deze „plas" wordt verwerkt tot ruim tien miljoen kg volvette kaas, ruim tien miljoen kg 40+ kaas, vier en een half miljoen kg boter, terwijl ongeveer vijftig miljoen kg als consumptiemelk en consumptiemelkproducten wordt verkocht. Van de totale kaasproductie in Noordholland komt ruim negentig percent uit coöperatieve fabrieken. Voor boter is dit percentage ruim zeventig. Stel U eens voor dat alle kaas Edammer kaas zou zijn met een middellijn van twintig centimeter. Dan zouden zij, kaasje aan kaasje gelegd, een rood-geel lint vormen van Amsterdam tot Moskou ...

De tabellen op pagina 66 e.v. vertellen U hoe die hoeveelheid verdeeld is over negentwintig Bondsfabrieken en wat zij er van maken.

Zo is de situatie nu, anno 1955. Maar hoe stonden de zaken een halve eeuw geleden?

De zuivelbereiding in de 19e eeuw.

Vóór de fabrieken er waren was de zuivelbereiding een zaak van de boerderij. Jacob Bouman, de schrijvende landman uit de Beemster - één van de pioniers ook van de Hollandsche Maatschappij van Landbouw -, vertelt dat in de eerste helft van de 19e eeuw op vrijwel alle boerderijen tweemaal per dag volvette kaas in Edammer vorm werd gemaakt. Hij maakt ook reeds melding van het feit dat in herfst en winter de melk gedeeltelijk werd ontroomd om de vastheid van de kaas te bevorderen. De eerste helft van de 19e eeuw wordt erkend als een periode van rustige ontwikkeling op het gebied van de zuivelbereiding. De productie nam vooral sedert 1840 toe door uitbreiding van de veestapel. De afzet verliep vlot en sedert 1830 bewogen de prijzen zich in een stijgende lijn tot 1885. Ons platteland koesterde zich in de behagelijkheid van gestaag toenemende welvaart. Maar in de tweede helft van de 19e eeuw doemden toch aan de verre horizon enkele wolkjes op, die spoedig een kwaadaardig karakter zouden aannemen.

[09] Toenemende concurrentie.

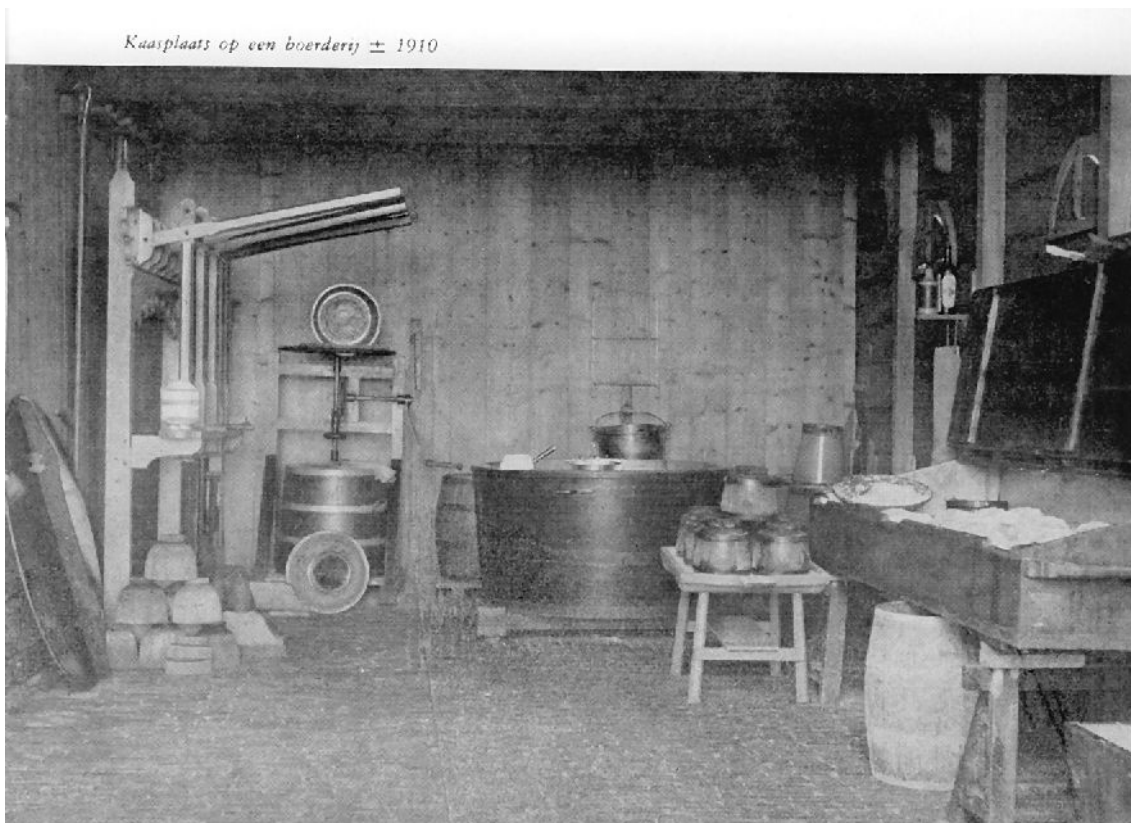
In de eerste plaats kreeg onze kaas in een belangrijk afzetgebied - Engeland - toenemende concurrentie te verduren van een, in de Verenigde Staten sedert ± 1850 en in Canada sedert ± 1865, fabriekmatig bereid product. Later voegde zich bij de naar Engeland kaasexporterende landen nog Nieuw-Zeeland. In 1910 bereikte ons aandeel op de Engelse markt een dieptepunt: 9,7% tegen 63,5% van Englands import in 1860. De absolute cijfers bleken echter minder verontrustend te zijn. Bovendien steeg de kaasuitvoer van ons land van 19 miljoen kg in 1846 tot 27 miljoen kg in 1880 met een top van 30 miljoen kg in 1870. Onder deze omstandigheden maakte de boer zich - bij nog steeds stijgende prijzen - over verschijnselen als die op de Engelse markt niet te veel zorg.

Daarbij ging hij ook voorbij aan enkele belangrijke nevenverschijnselen. De kaas uit de Verenigde Staten en Canada bleek n.l. een uniformer product te zijn. Zij vertoonde minder gebreken en was door de lagere prijs beschikbaar voor breder bevolkingslagen. In een land met een snel toenemende bevolking in groeiende industrie centra een factor van betekenis.

Kaasplaats op een boerderij ± 1910

Teruglopende kwaliteit.

Wij hebben al aangegeven dat Jacob Bouman voor de eerste helft van de 19e eeuw melding maakte van kaasbereiding uit gedeeltelijk ontroomde melk. In de tweede helft van deze eeuw nam deze praktijk hand over hand toe. Het tweemaal daags kazen maakte plaats voor de zgn. dagkaasbereiding. De volle avondmelk werd te romen gezet en de

[10] volgende morgen werd deze melk - ontroomd - met de volle morgenmelk gemengd en verkaasd. Het resultaat was een vrij snel rijpende kaas van een structuur, welke sneller verhandelbaar was dan de vollemelkse kaas. Ter motivering van deze handelwijze, die in veler ogen leidde tot een achteruitgang van het Noordhollandse product, werden drie argumenten aangevoerd. Ten eerste was een op een dergelijke wijze bereide kaas van een grotere vastheid en geschikter voor transport over grote afstanden. Ten tweede bevorderde dit de afzetmogelijkheden en tenslotte kon men op deze manier goede kaas-prijzen maken én profiteren van goede boterprijzen.

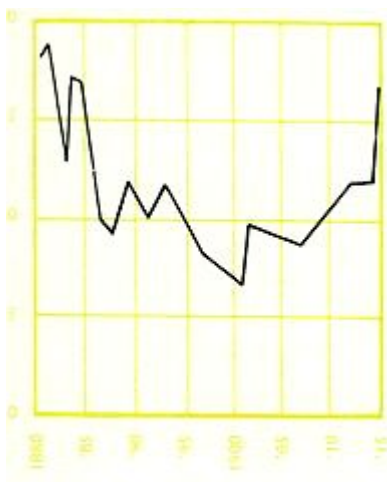
Grif kan worden toegegeven dat hier voor de boer een niet geheel blanke bladzijde in de geschiedenis is opgeslagen. Te zijner verontschuldiging wordt door sommige schrijvers gesteld, dat hij wel gedwongen was tot dagkaasbereiding over te gaan vanwege een toenemend gebrek aan personeel. Men mag in dit opzicht zeker niet generaliseren. Wel zijn er in Noordholland streken aan te wijzen, waar de melkwinning met het oog op de kaas- en boterbereiding in de tweede helft van de negentiende eeuw snel aan betekenis heeft gewonnen door overschakeling van vetweiderij naar melkerij en fokkerij. In deze streken miste de boer de bekwaamheid voor de kaasbereiding zoals die op de traditionele melkwinningsbedrijven van vader op zoon, of beter: van moeder op dochter, was overgegaan. Bijvoorbeeld in de noordelijke duinstreek, in de Beemster en in de Schermer.

Het merkwaardige feit doet zich voor dat ook in deze streken de eerste dagkaasfabrieken zijn opgericht.

Heel stellig gaat ook de handel niet vrij uit. Het is genoegzaam bekend van welk een beduidende omvang de knoeierijen in de boterhandel zijn geweest. Juist in die tijd nam ook de boterbereiding in Noordholland sterk toe, tegelijk met de dagkaasbereiding, waartoe door de handel gestimuleerd werd op grond van de reeds eerder genoemde argumenten. Het lijkt geen twijfel dat tweede keur Noordhollandse boter is aangewend voor vermenging met goede boter en dat de minder vette dagkaas door niet bonafide handelaren is verhandeld als echte vette.

Dalende prijzen.

De opgaande lijn in de prijzen werd rond 1885 onderbroken door een scherpe daling van de prijzen tot omtrent 1900, waarna zij zich tot 1914 op een aanzienlijk lager niveau bewogen:

Toenemende concurrentie, teruglopende kwaliteit en dalende prijzen hebben genoopt tot het zoeken en toepassen van middelen, die tot verbetering en tot herstel van de positie, ook van de Noordhollandse zuivelbereiding, zouden kunnen leiden.

Pogingen tot verbetering.

Wij zouden niet graag willen beweren dat landbouwwormingen en vooruitstrevende boeren de tendens van deze ontwikkeling niet tijdig hebben onderkend. Daarvan getuigen de vele pogingen van b.v. de Hollandsche Maatschappij van Landbouw en de

Dagfabriek „Wilhelmina”, Berkbout

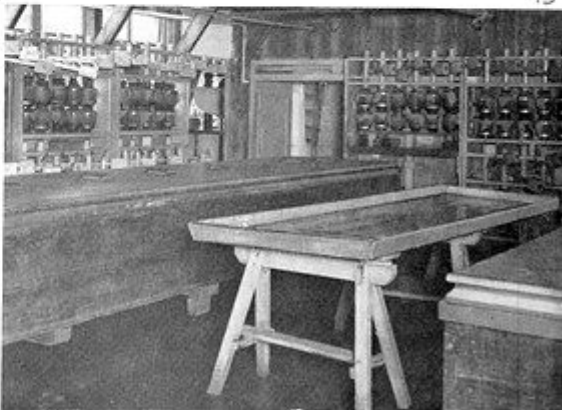

43

Drie beelden van de dagfabriek „Hoogkarspel” te Hoogkarspel

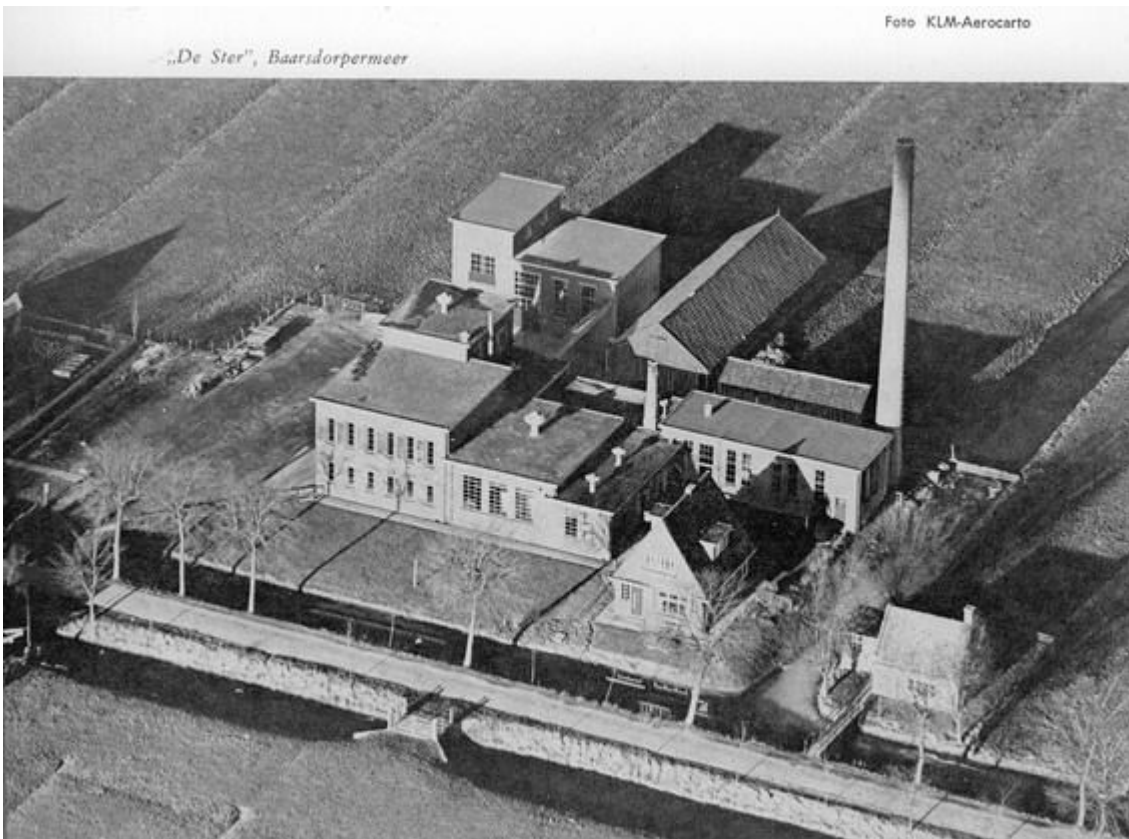
43

„West-Friesland“, Abbekerk

Foto KLM-Aerocarto

„De Ster“, Baarsdorpermeer

Foto KLM-Aerocarto

- [13] Vereniging tot bevordering van de Landbouw in Hollands Noorderkwartier om de boeren wakker te maken voor vele zaken, die tot verbetering van de bedrijfsvoering, verbetering van de veestapel, verbetering van de kaas- en boterbereiding zouden kunnen leiden. Daarvan getuigt ook het optreden van mannen als Wouter Sluis, Van der Breggen, Boekel en vele anderen, wier namen niet zo'n bekende klank zijn geworden in de agrarische geschiedenis van de Hollanden, maar wier verdiensten niet minder groot zijn. Maar even waar is het, dat het rijkelijk gestrooide zaad pas veel later vrucht heeft gedragen. En dat de nieuwlichters eerder bespot en gehoond, dan gewaardeerd en gevolgd werden. Overigens het gebruikelijke loon voor mensen, die achteraf bleken hun tijd vooruit te zijn geweest.

Bij alle belangstelling voor wat in het buitenland op het gebied van de fabriekmatige verwerking van de melk werd gepresteerd, verwachtte men in de jaren tussen 1860 en 1890 toch het meeste van verbeteringen op de boerderijen zelf. Onder het motto van Wouter Sluis, die leerde dat *„kaasmaken niet afhankelijk is van meer of minder toebedeelden zegen, niet van den bodem of van de woning, althans niet in dien zin, dat men in kaasgebreken heeft te berusten. Kaasmaken is een wetenschap, die beoefend moet worden”*.

Voorlichting en onderwijs waren de aangewezen middelen om verbetering op velerlei gebied te bereiken, niet in de laatste plaats ten aanzien van de boter- en kaasbereiding op de boerderij.

Maar het nieuwe van overzee bleef enkele vooruitstrevende boeren toch boeien. De verdienste van een Van der Breggen te Waddinxveen (Z.H.) schuilt hierin, dat hij na enkele eenvoudige verbouwingen in zijn boerderij kon overgaan tot machinale kaasbereiding, waarbij roerhek en snijmes een grote rol speelden. Dat was in 1871. In hetzelfde jaar stak in Broek in Waterland een Rotterdamse firma met een inrichting voor de fabricage van Amerikaanse en Derby-kaas van wal. De apparatuur van deze „fabriek" werd een jaar later reeds overgenomen door een combinatie van boeren uit de Wieringerwaard, de N.V. Wieringerwaarder Maatschappij tot bereiding van Kaas. Deze Maatschappij legde zich aanvankelijk ook toe op de bereiding van uitheemse kaassoorten. Dit gebeurde met matig financieel succes, waarna men in 1876 overstapte op de bereiding van Edammers, met meer succes. Wouter Sluis en zijn buurman Jan Stuyt ondernamen in 1872 een poging tot machinale kaasbereiding. De resultaten vielen tegen omdat aan de door hen gevolgde methode fouten kleefden en de handel niet meewerkte. Ook in Anna Paulowna werd een fabriekje opgericht, dat overigens geen lang leven beschoren is geweest. Zoals dat trouwens met al deze initiatieven uit de eerste jaren het geval was.

Fabriekmatige verwerking van de melk niet meer tegen te houden.

Het eerste fabriekje dat vervolgens uit de annalen der geschiedenis opduikt is de kaasfabriek „Nieuw Leven" te 't Zand, opgericht in 1883. Vanaf dat moment ging het vrij snel:

van 1883-1890 werden opgericht 31 fabrieken op onderlinge grondslag

4 particuliere fabrieken

van 1891-1900 werden opgericht 22 fabrieken op onderlinge grondslag

9 particuliere fabrieken

[14] van 1900-1906 werden opgericht 33 fabrieken op onderlinge grondslag 5 particuliere fabrieken.

In 1906 was ruim 41% van de Noordhollandse kaasproductie fabriekskaas:

Jaar	Fabriekskaas in kg	Boerenkaas in kg	Fabriekskaas in %
1895	2.647.255	14.231.300	15.68
1898	3.014.517	15.950.500	15.89
1900	3.723.065	15.023.600	19.86
1906	7.500.000	10.510.000	41.64

De eerste kaasfabriekjes werden gesticht in gebieden waar de boeren een gemengd bedrijf voerden met een accent op de vetweiderij en waar de kaasbereiding van oudsher van bijkomstige betekenis was. Toen de vetweiderij minder lonend werd, in de schapenhouderij de klad kwam door een invoerverbod in Engeland, de akkerbouw noodlijdend door de scherpe daling in de productenprijzen, schakelde men in deze streken - met name in de kop van Noordholland, en in de Schermer, Beemster en Purmer - over op de kaasbereiding zonder daarvoor eigenlijk de nodige bekwaamheid te bezitten. Dat de vrouwen toch ook niet veel voelden voor alle rompslomp van een nauwgezette kaasbereiding zal mede gestimuleerd hebben tot de oprichting van samenkerijen.

Een factor van belang is ongetwijfeld het prijsverloop van de zuivelproducten sedert 1885 geweest. Boerenkaas maakte een nauwelijks betere prijs dan de fabriekskaas. Waarom zou de boer zich alle moeite en kosten van het zelfkazen getroosten wanneer zijn collega zonder deze offers bijna dezelfde prijs kon maken? Dit is een overweging, die van steeds grotere betekenis is geworden voor de oprichting van kaasfabrieken. De werkelijkheid: het somber prijsverloop en de ruimer wordende technische mogelijkheden hebben tenslotte het pleit ten gunste van de fabriekmatige verwerking beslecht.

Een belangwekkend punt is, waarom er in Noordholland zoveel en zoveel doorgaans kleine fabriekjes zijn opgericht. Vergelijken wij b.v. Noordholland met Friesland dan blijkt dat in 1915 in Noordholland 122 kaasfabrieken op onderlinge grondslag werkzaam waren, in Friesland werkten in dat jaar 85 coöperatieve fabrieken. De gemiddelde melkaanvoer per fabriek lag in Friesland belangrijk hoger dan in Noordholland. Waarschijnlijk zal dit ten eerste op rekening gesteld moeten worden van het geheel verschillend karakter van beide zuivelprovincies. Friesland - boterland van origine, Noordholland - kaasland. Het verschil tussen boter en kaas is in menig opzicht zo groot als tussen lippenstift en asfalt, ofschoon beide producten uit steenkool gewonnen worden.

In de tweede plaats lijkt dit verschijnsel ten nauwste samen te hangen met de aard van de Noordhollander, zowel met het hem kenmerkende individualisme als met de hierop steunende groepsvorming in beperkt, vertrouwd en overzichtelijk verband. Zo bezien baart het geen verwondering in één dorp twee, soms drie en meer kaasfabrieken aan te treffen. Stuk voor stuk van betrekkelijk geringe omvang, maar die de boer zeer concreet kon ervaren als een verlengstuk van zijn eigen bedrijf, waarin een deskundig man.

„Bamestra“, Midden Beemster

Foto KLM-Aerocarto

„De Tijd“, Beemster

Foto KLM-Aerocarto

„Nova Vita”, Beets

Foto KLM-Aerocarto

„Eureka”, Binnenwijzend

Foto KLM-Aerocarto

[17] de kaasmaker, zijn melk verkaasde. Hoogst illustratief hiervoor is de hierna opgenomen berichtgeving betreffende zo'n kleine kaasfabriek, in 1953 beschreven door de 80-jarige oud-Rijkszuivelconsulent Dr. L. T. C. Schey.

Een ander opmerkelijk punt is, dat de kwestie coöperatieve of particuliere fabriek in Noordholland de gemoederen nauwelijks heeft bezig gehouden. Met opzet hebben wij het woord coöperatief niet gebezigd en tot nu toe geschreven over fabrieken op een onderlinge grondslag. De juridische vorm van de meer of minder uitgebreide samenkerijen was namelijk nauwelijks een punt van overweging en hing geheel af van toevallige omstandigheden. Dan eens werd de vorm van een coöperatie gekozen, maar vaker die van een naamloze vennootschap, een firma of een maatschap en wellicht nog vaker waren het losse verbanden, steunend op onderling vertrouwen. In de dagelijkse gang van zaken werden verscheidene elementen uit de coöperatieve praktijk gehanteerd. En dit heeft in de jaren na 1900 de inrichting van deze verbanden als coöperatieve verenigingen bevorderd.

HOE HET IN DE KLEINE NOORDHOLLANDSE KAASFABRIEK TOEGING

's Morgens, wanneer het melken was afgelopen, werd de melk rechtstreeks door de boer of zijn knecht in grote bussen of houten vaten naar de fabriek gebracht, veelal per hondekar. Behalve de verse volle morgenmelk kwam de melk van de vorige avond aan de fabriek; deze had 's nachts op de boerderij in min of meer gekoelde toestand gestaan en de room, die er op gekomen was, bleef op de boerderij voor de bereiding van melkboter.

Voor de zelfkazers bestond de wijziging dus alleen hierin, dat zij van het kaasmaken af waren. Tijdens het leveren der melk aan de fabriek, was daar een levendige drukte. In een kort tijdsbestek kwam de melk van alle boerderijen aan op de kleine plaats voor het ontvangen der melk bestemd. De brengers waren behulpzaam bij het storten in een bak, waaruit de melk door een open goot in de kaasbak liep. Maar eerst moest de hoeveelheid worden vastgesteld. Dit geschiedde door weging of meting, dus in kilogrammen of liters. De nauwkeurigste weging geschiedde met een evenaar, zoals te Hoogkarspel, waar de melk in grote cilindrische bussen gestort werd. Voor elke bus plaatste men op de andere schaal een tegengewicht gelijk aan het gewicht van de bus. In 't algemeen ging het wat primitiever toe, b.v. met een unster, waaraan een weegemmer. Voor het meten gebruikte men een houten vat; op de binnenwand waren de liters met een geschilderd streepje aangegeven. Totdat er moeilijkheden rezen door de ijkwet, waartegen men zondigde. Het is gebeurd, dat de politie op het meetvat beslag legde.

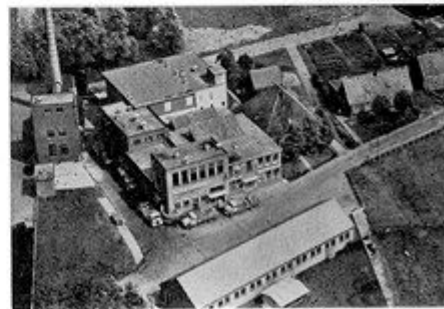

[18] De drukte op de melkontvangst werd nog verhoogd, doordat ieder aanvoerder der melk de hem toekomende hoeveelheid wei weer meenam. Deze had twee dagen in weibakken in een kelderruimte te romen gestaan en was na afroming beschikbaar voor de boerderij en. Op een houten plank had de kaasmaker achter ieders naam ingevuld het aantal liters, waarop de leverancier recht had. De brenger der melk pompte de wei op in emmers van 20 liter. Maar in de drukke tijd ook wel direct in de bussen of houten vaten en karns, waarin de melk aangevoerd was. Die grote veelsoortigheid vormt wel een groot contrast met de hedendaagse normaal-melkbussen! Voor de laatstgekomenen was er soms geen wei meer over, en dat gaf dan reden tot menig heibeltje. Het personeel der fabriek trachtte dit dan wel te voorkomen door de hoeveelheid wei met water te vergroten.

Als de laatste aanvoerder van melk weggereden was en de drukte van mensen en honden opgehouden had, kwam er een tijdje van rust en stilte. Intussen had de kaasmaker de kleine bak al in strem gezet en wanneer ook de grote bak in strem stond was het ogenblik gekomen, dat er onder het genot van een kopje koffie in een hoekje van het kaaslokaal gepauseerd werd. Dan kwam het duidelijk naar voren, dat de kleine Noordhollandse kaasfabriek feitelijk een „gezinsbedrijf“ was, een voortzetting van het gezinsbedrijf van de zelfkazende boer. De kaasmaker en zijn vrouw en grote kinderen vormden soms het gehele personeel der fabriek, en anders had de kaasmaker 1 of 2 knechten.

Bij de benoeming van een kaasmaker werd rekening gehouden met zijn gezin, vooral met de eigenschappen van zijn vrouw, wat het heersen van orde en netheid betrof. Het gezin woonde in de fabriek. Ik herinner mij een fabriek, waar de goede resultaten werden toegeschreven aan de flinkheid en de grote belangstelling voor de gang van zaken van de vrouw van de kaasmaker. Wat een tegenstelling met de afdeling kaasmakerij van de hedendaagse grote zuivelfabriek met haar ver doorgevoerde arbeidsverdeling. In het kleinbedrijf nam ieder deel aan alle werkzaamheden, vanaf de ontvangst der melk, totdat de kazen naar de wekelijkse kaasmarkt werden vervoerd. Een ieder stelde er belang in, hoe het product zich hield en wat de marktprijs werd. De kaasmaker kreeg een premie, wanneer „de hoogste markt“ werd gemaakt of een kleinere, wanneer de prijs daar even beneden was. De vorming van een „all round“ kaasmaker kwam toen veel beter tot zijn recht. In die tijd kon ik de leerlingen van de Vakschool voor kaasmakers te Hoorn een technische boekhouding laten voeren, waarbij de bijzonderheden van de kaas uit elke bak, van melk tot eindproduct aangetekend werden. Dit ging niet meer, toen de fabrieken groot werden en er in afdelingen gewerkt werd, zodat slechts een deel van het productieproces werd meegemaakt.

Hoe gemoedelijk het er toeging en welke plaats de kaasfabriek in het rustige Noordhollandse dorpsleven innam, wordt in het licht gesteld, wanneer ik er aan terugdenk, hoe in de fabriek, waar ik het kaasmaken leerde, de fabriek te Hoogkarspel, de kaasmaker, wanneer de wrongel gereed was om in de kaasvaten gestopt te worden, naar buiten ging en een krachtig geluid deed horen, waarna een paar mensen hun huizen verlieten om te helpen bij het vullen der kaasvaten, hetgeen in een kort tijdsbestek moest geschieden, met het oog op de verandering der wrongel. Wanneer de kazen

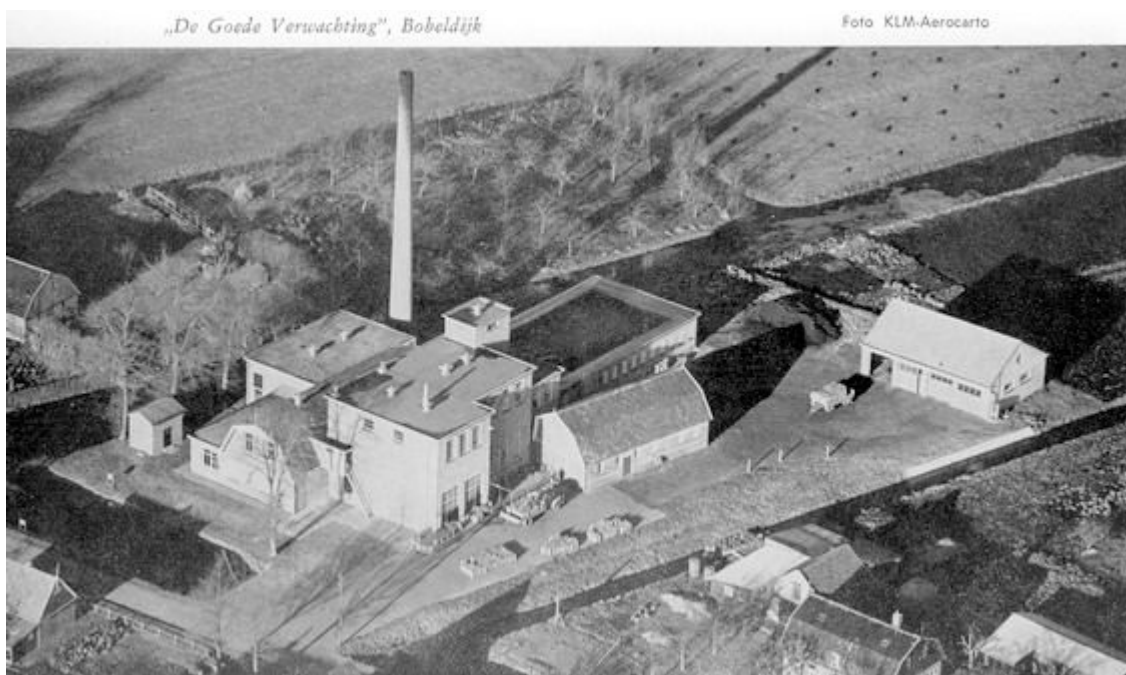
*Van dagfabriek naar zoetfabriek
de ontwikkeling van „Ons Belang”, Middelste*

[19] in de pers stonden, hoorde men een typisch geluid, het kraken van de Noordhollandse kaaspersen, dan de een, dan de andere. Het was er nooit geheel stil. Het was een goed teken, omdat de kazen dan krompen en de wei voortdurend uitgeperst werd. Maar er was bij die kleine bedrijven heel wat voor verbetering vatbaar, zowel op sociaal en technisch als organisatorisch gebied. De sociale lasten drukten in die dagen nog niet op de bedrijven, maar voor hun grote toewijding en zorg voor de financiële uitkomsten van de verwerking der hun toevertrouwde melk, was van de zijde der werkgevers een betere verzorging van de oude dag van de kaasmakers op haar plaats geweest. Het waren toen andere tijden met andere zeden en gewoonten. In de kleine kaasfabrieken werd hard gewerkt, vooral wanneer de melkaanvoer groot was. Een regeling der arbeidstijden bestond nog niet. De Zondag verliep vrijwel als de gewone werkdagen.

De kaasmaker was feitelijk de leider van het bedrijf, in samenwerking met de directeur, die gewoonlijk een der veehouders-melkleveranciers was. Er hing veel af van diens persoonlijke eigenschappen, of de kaasmaker een flinke steun aan hem had wanneer

[20] hij moest optreden tegen melkleveranciers, die te kort schoten wat de zorg voor de melkwinning betrof. De waardering voor het werk van de kaasmaker hing nauw samen met de prijs, die de kaas op de markt kon maken. Hiervan hing toch het meer of minder goede werken der fabriek af. Ook of men meer of minder melk voor één kaasje van twee kg nodig had. Het resultaat van zijn werk hing echter geenszins alleen af van de vakkundigheid en de toewijding van de kaasmaker en zijn personeel. De kwaliteit der hem ter verwerking gegeven melk was van fundamenteel belang. Enkele leveranciers, die te kort schoten, wat de goede winning en behandeling der melk betreft, konden het maken van goede kaas onmogelijk maken. Een contrólémiddel was het letten op de melkteems of daarop „stodjes" achterbleven bij het uitstorten der geleverde melk. Met het oog hierop was het aan sommige fabrieken verboden om de melk op de boerderij te teemsen. Veel zin had een en ander niet, evenmin als het nemen van de gistingstroof, die toen in de mode was. Een goede steun voor de kaasmaker bestond hierin, dat het bestuurder fabriek het Rijkszuivelconsulentschap verzocht om in het voorjaar, als de koeien in de wei waren, op alle boerderijen een inspectie te houden over het melkgereedschap, de plaats, waar gemolken werd en de toestand van het boenwater, zoals thans de bedrijfscontroleurs der zuivelfabrieken doen.

De overgang van zelfkazer naar leverancier aan de fabriek was soms nadelig, wat de zorg voor de te verkazen melk betreft. Men zag niet meer de kwade gevolgen in de vorm van gebrekkige kaas, men ondervond niet rechtstreeks de financiële schade en men had niet meer de last van zich te schamen voor de burenen. Ik herinner mij, dat een leverancier aan de fabriek de melk bracht, welke hij voor zijn eigen melk met een zelfkazende buur, die slechte kaas maakte, geruild had. De melk ging toch naar de fabriek! Burenhulp was hier wel heel erg in strijd met de gezonde coöperatieve gedachte!

[21] VAN DAGFABRIEK NAAR ZOETFABRIEK

Het door Scheij zo plastisch beschreven kaasfabriekje is met zijn soortgenoten de geschiedenis ingegaan als „dagfabriek". Zij waren van geringe omvang, de melk werd één keer per dag aangevoerd en verkaasd. De hele bedrijvigheid had voor deelhebbers en toeschouwers meer van een spannend avontuur dan van een uitgekookte onderneming. In deze praktijk bleef de boterbereiding vooreerst op de boerderij. Geleidelijk is ook dit onderdeel overgebracht naar de fabriek. Onder dwang van technische, economische en andere factoren ontwikkelde zich uit de dagfabriek de „zoetfabriek", waar de melk tweemaal per dag aangevoerd en tot kaas en boter werd verwerkt. De geschiedenis van deze overgang van dag- naar zoetfabriek is belangrijk, omdat in deze periode de grondslagen zijn gelegd voor de bestaande zuivelindustrie in Noordholland.

Naar grotere eenheden?

Met de invoering van snijmes en roerhek, spoedig gevolgd door de centrifuge, zette een ontwikkeling in die tot voortdurende perfectionering van de techniek der zuivelbereiding heeft geleid. Toen eenmaal vast stond dat de melkwinning en -verwerking meer een zaak van wetenschap dan van geluk of toeval was, heeft wetenschappelijk onderzoek de weg gewezen naar een meer verantwoorde zuivelbereiding. Technische hulpmiddelen werden uitgedacht en in toepassing gebracht. Het productie-proces werd steeds meer gemechaniseerd en dit maakte de weg vrij voor een doelmatiger inrichting van de bedrijven, waarbij een grotere hoeveelheid melk verwerkt zou kunnen worden tot kaas en boter van een meer vaste, uniforme kwaliteit. In de jaren tussen 1900 en 1910 werd het duidelijk dat Noordholland een achterstand zou oplopen, wanneer men aan de eisen van wetenschap en techniek voorbij zou gaan. Duidelijk werd ook dat de op een vrij smalle melkbasis steunende dagfabrieken aan deze eisen niet zouden kunnen voldoen.

Economisch gezien wordt de eerste helft van deze periode (tot 1914) gekenmerkt door gestaag toenemende welvaart. De uitbreiding van de industrie in ons eigen land en in de ons omringende landen leidde tot een sterke groei van de bevolking in de steden, waar de agrarische producten gretig aftrek vonden. Boter en kaas kwamen steeds meer binnen het bereik van steeds meer mensen. De toenemende vraag resulteerde in oplopende prijzen. Maar ditmaal was er geen sprake van gezapige tevredenheid. Naarstig speurde de boer naar mogelijkheden, die zouden kunnen leiden tot kostenverlaging en opbrengstverhoging. Daarbij werd hij geholpen door onderwijs en voorlichting, de organisaties en de landbouwcoöperatie en een zich ten aanzien van de landbouw meer actief betonende overheid. Na de abnormale jaren van de eerste wereldoorlog kwam in 1922 een kentering in de vorm van een afzetcrisis door overproductie, die overging in een periode van langzaam dalende prijzen van 1924 tot 1929. De landbouw heeft zich

- [22] niet meer uit deze periode van depressie kunnen verheffen. Integendeel: de algemene crisis van 1929, die enkele jaren later ons land bereikte, ontnam al spoedig aan alle nijver gezwoeg schijnbaar elke zin.

Het is alleszins waarschijnlijk dat tengevolge van de aanvankelijk toenemende welvaart de onlust in de boterbereiding - in Noordholland niet zo gekoesterd - is toegenomen. Of een personeelsgebrek, in het bijzonder in de oorlogsjaren, hierbij een rol van betekenis heeft gespeeld is moeilijk te achterhalen maar niet onwaarschijnlijk. Feit is in ieder geval, dat de boterbereiding op de boerderij stilaan is stopgezet en alle melk aan de fabriek geleverd werd.

Bovendien vermochten de dagfabrieken niet het onderste uit de kan te halen. Over het algemeen maakten zij een iets vettere kaas (gehaltecijfers van de kaasmelk ontbraken) dan volgens de minimum eisen van het in 1906 opgerichte Kaascontrôle-station voor 40+ kaas noodzakelijk geacht werd. Vet is geld. Maar het iets meer aan vet leverde niet een evenredig meer aan geld op. De dagfabriek boekte derhalve financieel niet die resultaten, welke verworven hadden moeten worden. Daarbij kwam nog dat de kaasmakers, gespitst op een goede kwaliteit, dit doel wel bereikten maar ten koste van meer melkgebruik, zonder dat dit in de kaasprijs waardering vond. Aan de andere kant resteerde op de boerderij na de ontroming van de avondmelk en de bereiding van wat roomboter een te geringe hoeveelheid te vette karnemelk om anders dan als veevoer te kunnen worden benut.

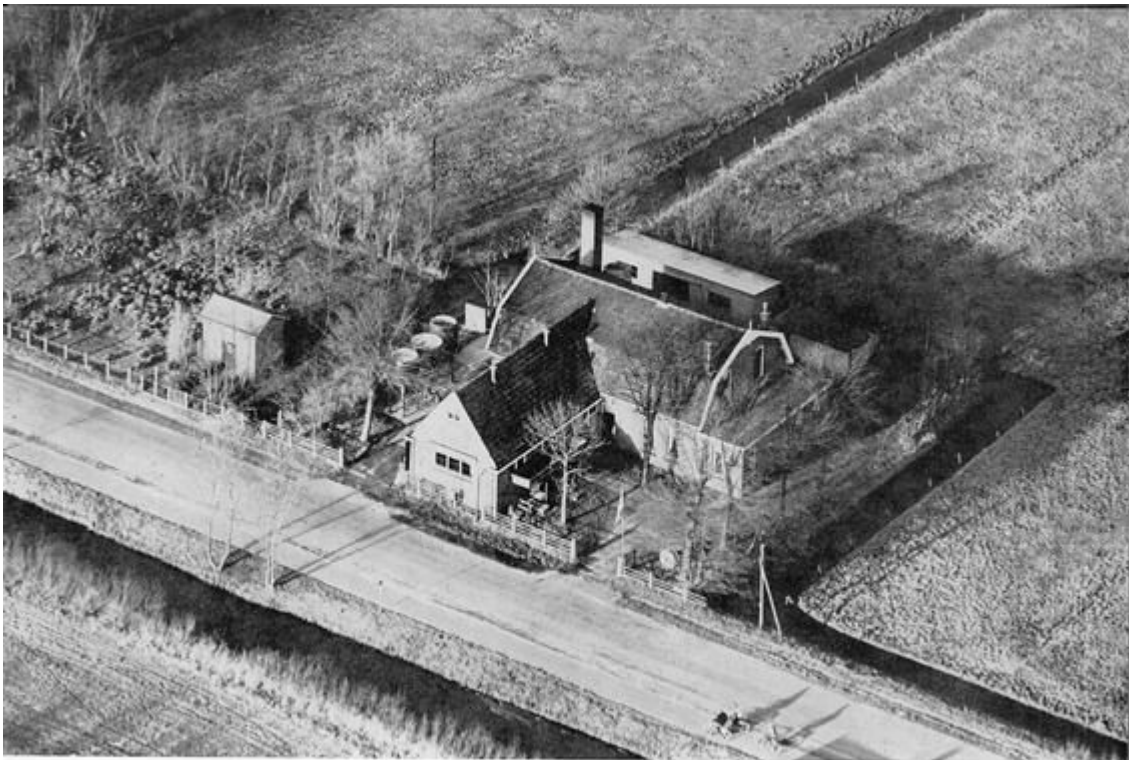
Ondanks de slechte gang van zaken sedert 1920 ontvingen de fabrieken ook door productieverhoging steeds meer melk, terwijl zij op ruimere verwerkingsmogelijkheden doorgaans niet ingeschoten waren. Waarom dus bij een noodzakelijke verbouwing er niet meteen een kaas- en boterfabriek, een zoetfabriek, van gemaakt?

Het moeilijke afscheid van de dagfabrieken.

De veronderstelling, dat de ontwikkeling van dag- naar zoetfabriek onder invloed van de gereleveerde factoren vrij snel tot stand zou zijn gekomen, is bepaald niet juist.

De eerste zoetfabriek werd in 1912 opgericht te St. Maartensbrug door twee dagfabrieken. Een jaar later volgde de oprichting van „Excelsior" te Heer Hugowaard. In 1914, 1916 en 1917 werden achtereenvolgens opgericht de zoetfabrieken „Aurora" te Opmeer, „West Friesland" te Lutjewinkel en „Neerlandia" te Stompetoren, terwijl de dagfabriek te Oudendijk tot zoetfabriek werd verbouwd. De oprichting van deze fabrieken ging veelal gepaard met de opheffing van één of meer dagfabrieken in de plaats van vestiging en de naaste omgeving. Voorlopig bleven het nog witte raven. Pioniers, waarvan de verschijning niet met onverdeelde instemming werd begroet. Wie de op blz. 41 opgenomen cijfers wat nauwkeuriger bekijkt kan zich daar wel een idee van vormen. Tot in de eerste wereldoorlog werd de ontwikkeling gekenmerkt door een gelijkopgaande strijd tussen fabriekskaas en boerenkaas, een strijd, die tenslotte beslist werd ten gunste van de fabriekskaas.

In 1916 zette ook een daling in van het totaal aantal fabrieken met een gelijktijdige verschuiving van dag- naar zoetfabriek. In deze overgangsjaren nam ook het aantal zelfkazende boeren weer toe. Nadat in de jaren van de eerste wereldoorlog de allerkleinste

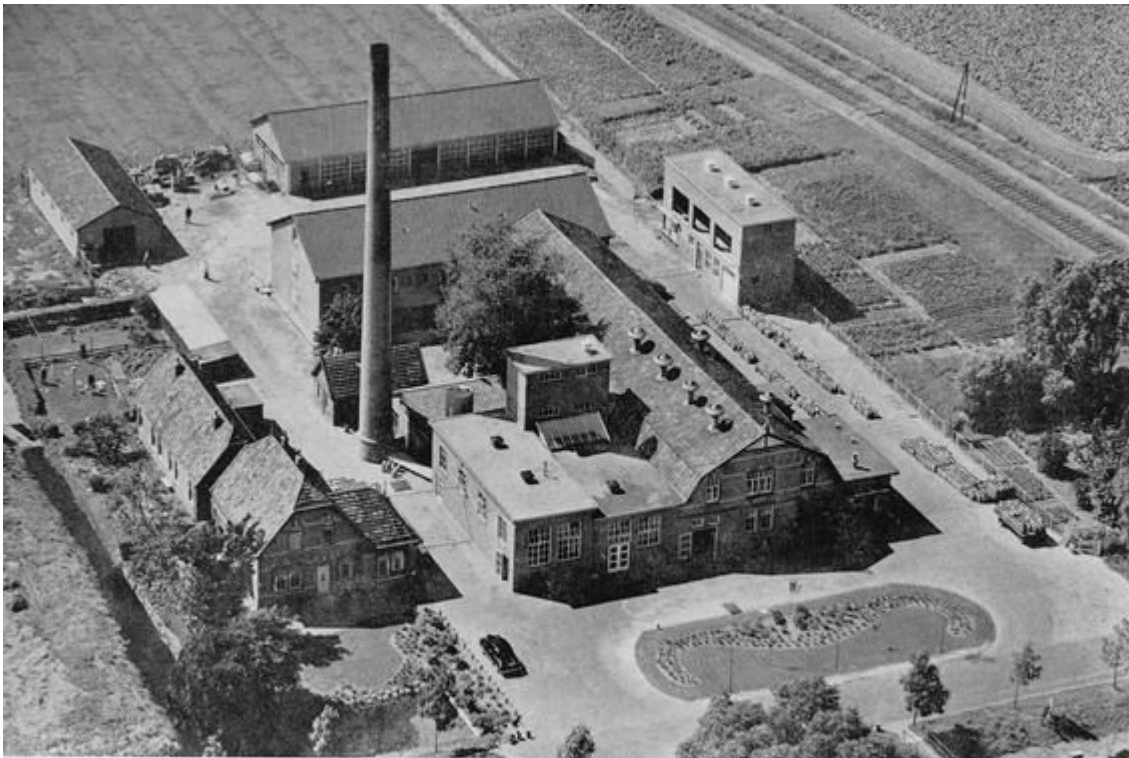
„Brederode”, Egmondermeer

Foto KLM-Aerocarto

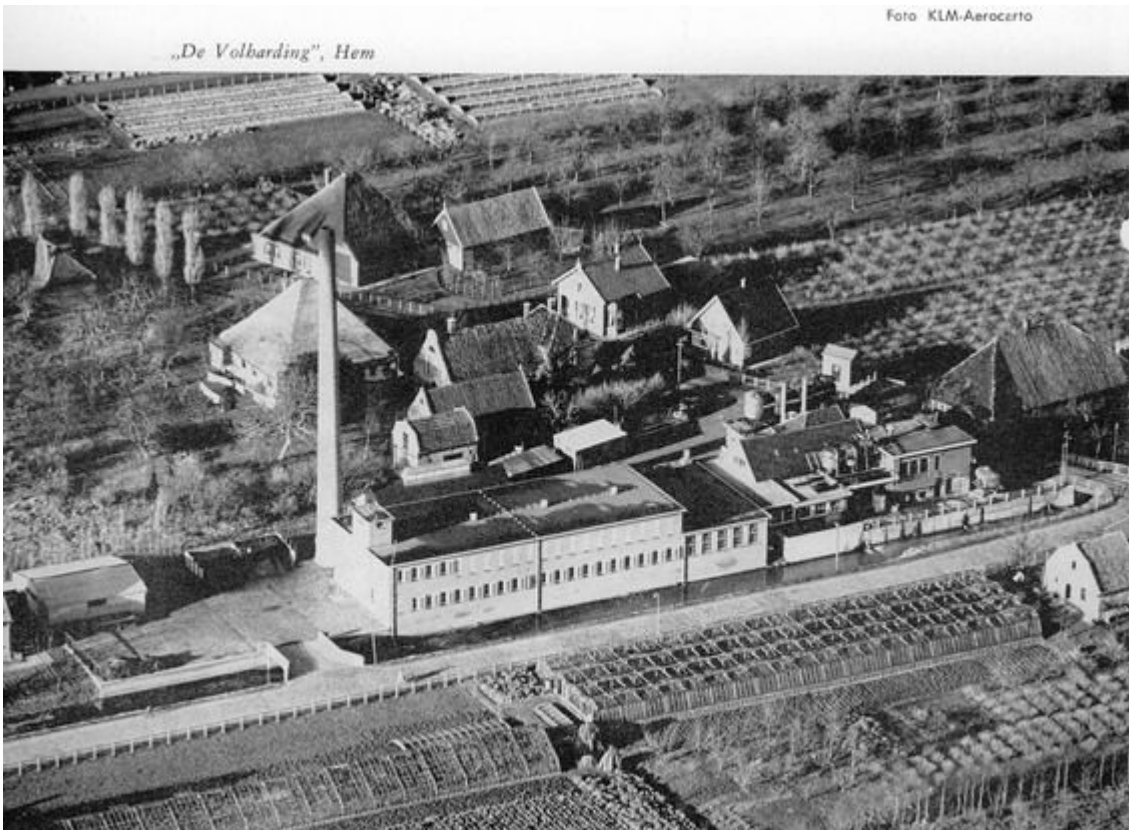
„De Goede Verwachting”, Groot

Foto KLM-Aerocarto

„Excelsior”, Heer Hugowaard

Foto KLM-Aerocerto

„De Volbarding”, Hem

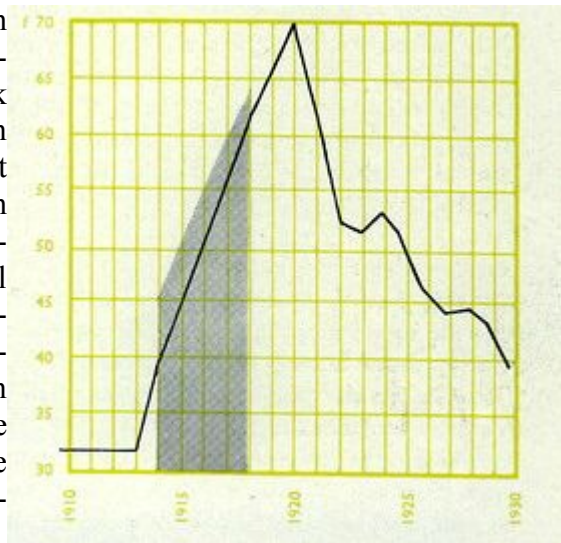
Foto KLM-Aerocerto

- [25] dagfabriekjes verdwenen waren, liep het totale aantal fabrieken tussen 1920 en 1930 eigenlijk maar heel langzaam terug.

Kleine en grote fabrieken.

Wel werden steeds meer fabrieken tot zoetfabrieken verbouwd, maar de conclusie kan geen andere zijn dan dat zij toch van vrij geringe omvang bleven, met voor die tijd enkele uitzonderingen. Een fabriek, die jaarlijks 3 tot 6 miljoen kg melk verwerkte, gold reeds als een bar-grote fabriek en helemaal wanneer het bestuur het aandurfde een afgestudeerde van de Rijkszuivelschool te Bolsward te benoemen tot „technisch directeur“.

Verbouwingen van dag- tot zoetfabrieken kwamen meestentijds tot stand uit de overweging om de leveranciers, die alle melk aan de fabriek kwijt wilden, ter wille te zijn - minder op grond van de overtuiging dat het geheel van technische, economische en andere factoren eigenlijk ingrijpende veranderingen noodzakelijk maakten. En zo dat al hier en daar het geval mocht zijn dan werden besturen geremd door enkele omstandigheden, van dusdanige betekenis, dat men tenslotte tot het meest voor de hand liggende besloot. Van belang hierbij was, dat bij de toenmalige fabrieken twee partijen met uiteenlopende belangen waren betrokken.

De leden-leveranciers op wier schouders het ganse risico rustte en de losse leveranciers, die alleen bij de door de fabriek uit te betalen melkprijs geïnteresseerd waren. De laatsten vormden in vele gevallen een meerderheid. Zij konden zich ten allen tijde vlot losmaken van de melklevering, weer tot zelfkazen overgaan of hun melk gaan leveren aan een andere fabriek, die wat beter voor de dag kwam. Het doen en laten van deze individualisten hing als een zwaard van Damocles boven het zijn of niet zijn van de fabriek. Zij vormden een factor waarmee ieder bestuur zwaar te rekenen had.

In de tweede plaats speelde de zorg voor de kwaliteit van de Noordhollandse kaas een belangrijke rol. Wijd verbreid was de mening dat die kwaliteit het beste gewaarborgd zou zijn door niet al te zeer af te wijken van de van ouds gangbare bereidingsmethoden. Bereiding in het groot zou, naar het inzicht van de kleine fabrieken, onvermijdelijk leiden tot kwaliteitsvermindering. Op dit punt groeide een reële tegenstelling tussen kleine en grote fabrieken, die op het stuk van de kwaliteitsbeheersing beter uitgerust waren dan de kleine fabrieken, waar dit nog altijd meer berustte op gevoel dan op wetenschap.

[26] De fabrieken zaten ook organisatorisch vrij zwak in elkaar. Administratief en boekhoudkundig ontbrak er vaak heel wat aan. Het beheer berustte bij een door de leden of aandeelhouders gekozen bestuur, waarvan de voorzitter of de secretaris in zijn vrije tijd ook fungeerde als directeur van de fabriek. De dagelijkse leiding lag meestal in handen van de kaasmaker, veelal wel bekwaam om kaas te maken, soms ook te markten, maar doorgaans niet de geschikte figuur voor het correct bijhouden van de administratie en de boekhouding en om datgene te doen wat de financieel-economische positie van de fabriek zou kunnen versterken. Aan afschrijving en reservering werd nauwelijks aandacht geschonken. Resultaat hiervan was, dat men wel kleine veranderingen kon aanbrengen, maar meer ingrijpende moest laten schieten.

Daarbij was de gehechtheid aan de eigen fabriek toch wel zo groot, speelde het eigen groepsverband zo'n grote rol, dat iedere gedachte aan een samenwerking op bredere basis bij voorbaat gedoemd zou zijn veel niet-zakelijk gefundeerde weerstand te ontmoeten.

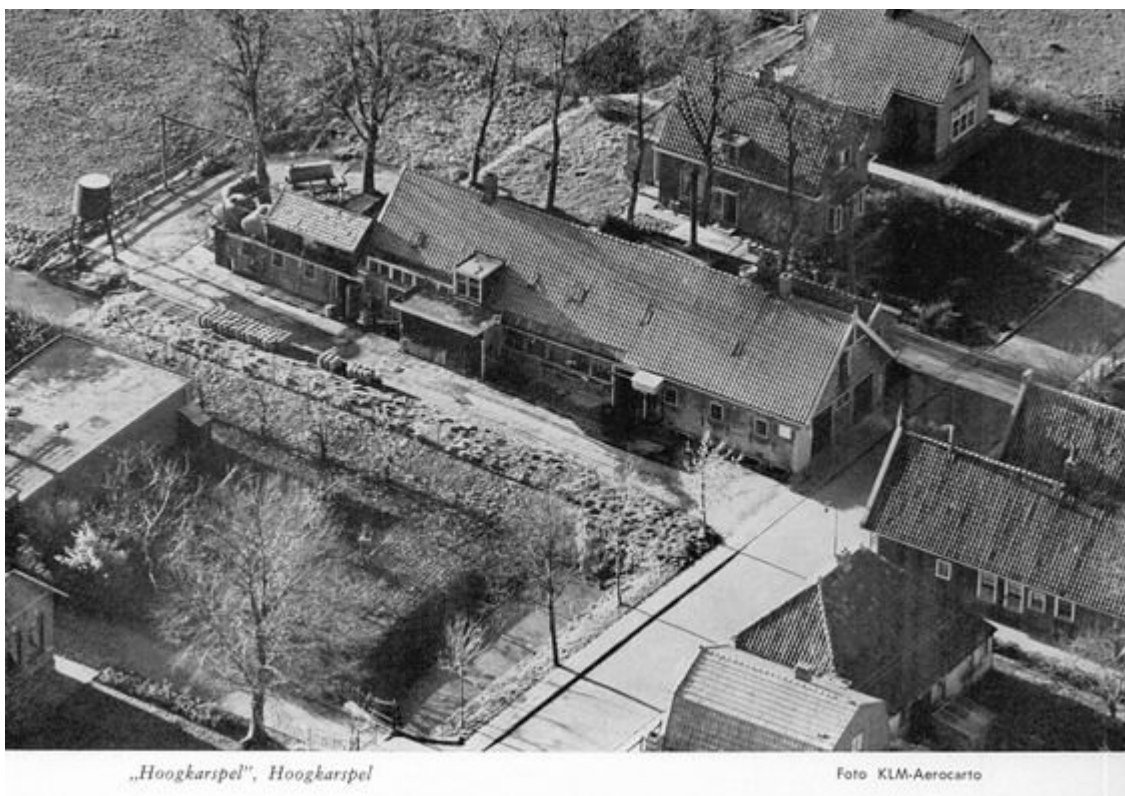
Rumoerige jaren.

Met enige verbeeldingskracht kan men zich wel voorstellen van welke omvang en intensiteit de spanningen zijn geweest, die tot omstreeks 1930 de Noordhollandse zuivelwereld hebben beroerd. Alom in Noordholland is opheffing en oprichting van dagfabrieken aan de orde, verbouwing van dagfabrieken tot zoetfabrieken, nieuwbouw van grote zoetfabrieken.

Verskillende onderwerpen, opgeworpen door de technische en economische ontwikkeling, lokten vaak felle discussies uit. In het bijzonder tussen voor- en tegenstanders van de grote fabrieken. Een geprikkelde stemming ontstond, toen ook de strijd om de melk in volle hevigheid ontbrandde. De grote fabrieken konden in hun bedrijven steeds meer melk verwerken, dank zij een betere bedrijfsvoering, betere interne organisatie en geleidelijke uitbreiding van de verwerkingscapaciteit. Verharding van wegen en toepassing van autotransport schiepen nieuwe mogelijkheden tot gebiedsvergroting. De strijd om de melk werd een strijd om de losse leveranciers van naburige fabrieken en nog niet aan een fabriek leverende boeren in een wijde omtrek. Beide groepen lieten zich bij de keuze van een fabriek uitsluitend leiden door de te ontvangen melkprijs. Het ging er voor de fabrieken dus om, steeds iets beter voor de dag te komen dan de buurfabriek(en). Dat in deze concurrentiestrijd de spaanders er wel eens afvlogen is niet moeilijk te gissen. In het verlangen de hoogst mogelijke prijs voor de melk uit te betalen, trok menige fabriek zich van afschrijvingen en reserveringen niet al te veel aan. Dat maakte er intern de toestand bij meerdere fabrieken niet beter op en droeg bepaald niet bij tot het scheppen van betere onderlinge verhoudingen.

Crisis en crisismaatregelen.

Wij hebben al even gewag gemaakt van een depressie in de landbouw tengevolge van een wereld-overproductie en een op zelfbescherming gerichte landbouwpolitiek van verschillende staten. Ook van die landen, die onze voornaamste afzetmarkten voor veehouderijproducten vormden. Aanvankelijk liet deze depressie zich scherper voelen in de akkerbouw dan in de veehouderij, maar in 1931 en 1932 stortten ook de prijzen van de

- [27] veehouderijproducten ruïneus ineen. Opbrengsten en kosten, welke sedert 1920 elkaar al - het ene jaar meer het andere minder - gevaarlijk dicht begonnen te naderen, schoven nu over elkaar heen. Van een lonende bedrijfsvoering was geen sprake meer. Onder deze omstandigheden moest de overheid wel ingrijpen en maatregelen ter bescherming van de land- en tuinbouw nemen. In de hoop dat de crisis van voorbijgaande aard zou zijn en spoedig een natuurlijk herstel zou intreden werden aanvankelijk maatregelen van incidentele aard getroffen, spoedig gevolgd door een systeem van hulpverlening volgens bepaalde beginselen, neergelegd in de Landbouwcrisiswet van 1933.

Voor de veehouderij was de Crisis-zuivelwet (1932) van grote betekenis. Zij voorzag in een systeem van heffingen en toeslagen met de bedoeling de melkprijs op een bepaald niveau te handhaven. De zuivelproducten, margarine en spijsvetten werden op de binnenlandse markt belast met een crisisheffing, die via het crisiszuivelfonds en de fabrieken - op basis van de verwerkte hoeveelheid melkvet - de veehouders bereikte in de vorm van een toeslag. Andere maatregelen ter verlichting van de toestand in de veehouderij, zoals beperking van de melkproductie, van de kaasproductie, van bijmenging van boter in margarine, sorteerden niet het verwachte effect en waren dan ook van tijdelijke aard. De devaluatie van de gulden in 1936 bracht wel een lichte verbetering. De zuivelprijzen trokken wat aan. Voor de export ontstond weer enige ruimte. Voor de boter werden in 1937 heffing en toeslag aan elkaar gelijk gesteld. De steunmaatregelen voor de boter sorteerden hierdoor geen effect meer. Voor de kaas kwamen de veranderingen pas in 1940.

[28] De fabrieken in de crisisjaren.

Slechte tijden stimuleren het economisch streven naar kostenverlaging en opbrengstverhoging. Niet anders in de veehouderij. En als het gaat om de vraag welke wegen gegaan moeten worden om de gewonnen melk tot de hoogste waarde te brengen bestaat er een onverbreekelijk verband tussen boerderij en fabriek. Dat is zeker zo in een coöperatieve zuivelfabriek, die van en voor de boeren is, waar van een tegenstelling tussen boerenbelang en fabrieksbelang geen sprake kan zijn. In zijn fabriek bezit de boer een instrument, waarvan hij eisen mag dat het zijn individuele inspanningen voltooit door een zo doelmatig mogelijke verwerking van de door hem geleverde grondstof tot zo hoogwaardig mogelijke producten. Aan de andere kant zal hij zich willen laten helpen en bijstaan, zich onderwerpen aan controle en zich voegen naar maatregelen, waartoe in het verband van de fabriek mede door hem besloten is in zijn eigen belang en dat van zijn collega's.

Volgens de Crisiszuivelwet werd de toeslag op de tot zuivelproducten verwerkte melk betaald volgens vetgehalte. Hierdoor werd de uitbetaling naar vetgehalte, welke in de meeste fabrieken reeds lang was ingevoerd, algemeen. Veel aandacht werd geschonken aan de melkwinning. De fabrieken gingen gaandeweg over tot de aanstelling van stal en voederadviseurs. De tuberculosebestrijding werd in nieuwe banden geleid waarbij de fabrieken veel praktische steun konden geven aan het werk van de Gezondheidsdienst voor Dieren.

In de fabrieken werd gezocht naar de meest rationele melkverwerkingsmethoden en naar mogelijkheden om bijproducten tot waarde te brengen, nieuwe producten uit melk te winnen. Of met andere woorden: om zo weinig mogelijk melkvet en melkeiwit verloren te laten gaan. Dit alles stelde wetenschappelijke, technische en financiële eisen van niet geringe omvang. Bij zulke inspanningen tijdens een economisch ongunstig getij konden tenslotte de meeste dagfabrieken en de kleine zoetfabrieken niet meer mee komen. Tussen 1930 en 1940 daalde het totale aantal fabrieken van 95 tot 63, waarvan 2 dagfabrieken en 61 zoetfabrieken waren. Door opheffing en fusie verdwenen in tien jaar tijds 20 kaasfabrieken en 12 kaas- en boterfabrieken. Door deze geruisloze concentratie nam de gemiddelde aanvoer per fabriek belangrijk toe.

Oorlogsjaren.

De ontwikkelingslijn in deze bittere jaren kan door enkele cijfers scherp worden gemarkeerd. De door de Bondsfabrieken ontvangen hoeveelheid melk liep terug van 219 miljoen kg in 1940 tot 97 miljoen kg in 1945. In plaats van de 18 miljoen kg 40+ kaas in 1940 werd 2 miljoen kg 20+ kaas geproduceerd in 1945. Achter deze kille cijfers gaat de lawine van maatregelen schuil die de periode van bezetting oplegde. Vraagstukken, die enkele dagen voor de 10e Mei 1940 voor het zoveelste grijze haar zorgden op het hoofd van hen, die dagelijks betrokken waren bij het wel en wee van de zuivelindustrie, hielden op vraagstuk te zijn. De afzetcrisis was meteen geliquideerd. Daarvoor in de plaats kwamen boter-, kaas- en melkdistributie, aanvoerproblemen door het wegvallen van autotransport, productiebeperking door brandstofgebrek, productie van artikelen waarop de doorsnee fabriek in Noordholland niet was ingesteld: magere kaas, taptemelk, hutspot-zonder-klapstuk e.d., tijdelijke sluiting van fabrieken en zo

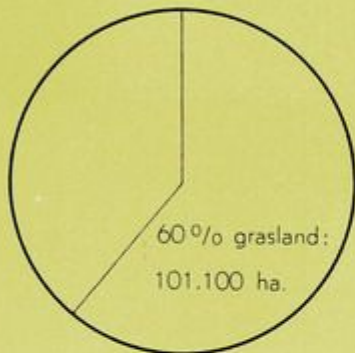
[29] meer. Voldoende meststoffen voor de kiemkracht van een nieuw soort grijze haren!
De bestaande crisis-organisaties werden omgezet in organisaties naar Duits model. Voor de zuivelindustrie werd het Bedrijfschap Zuivel (B.Z.) het machtigste instituut. Productie, distributie en prijsvorming van grondstof en producten werden gebonden aan noodzakelijke bepalingen. De riemen waarmee besturen en directies van fabrieken moesten roeien waren drastisch ingekort. Of in andere beeldspraak: de zuivelindustrie werd met het gehele economische leven in de „achteruit" geplaatst.

In 1941 verdwenen de twee laatste dagfabrieken. Een jaar later werden 25 fabrieken voor de duur van één winter gesloten. Dit waren de fabrieken te Abbekerk, Baarsdorpmeer, „Bamertra" te Midden Beemster, Beets, Benningbroek, *Berkhout*, Burgerburg, *Callantsoog*, Egmondermeer, *Egmond Binnen*, *Hauwert*, Hem, *Hoogkarspel*, *Hoogwoud*, *Den Hoorn*, *Oost-Knollendam*, Oostwoud, Purmer, Schellinkhout, *St. Maarten*, *Spijkerboor*, *Stolpen*, *Twisk*, *Warder*, *Wijdenes* en *Wijde Wormer*. Voor de cursief gedrukte fabrieken werd deze tijdelijke sluiting in de loop van 1943 gewijzigd in een sluiting voor de duur van de oorlog. Deze maatregel trof ook de fabrieken te Bobeldijk en Limmen, terwijl de fabriek te Beets nog eenmaal tot winterrust werd gedwongen. Onder deze omstandigheden besloten de fabrieken te Schellinkhout, *Wijdenes* en Hem tot fusie met de fabriek te Venhuizen. Een besluit tot opheffing namen in deze periode ook de stilgelegde fabrieken te *St. Maarten* en *Spijkerboor*. Eerder waren al enkele kleine fabriekjes n.l. te Edam, Grosthuisen en 't Veld opgeheven. Zo daalde tijdens de oorlog het totaal aantal fabrieken in Noordholland verder van 63 tot 53.

1910

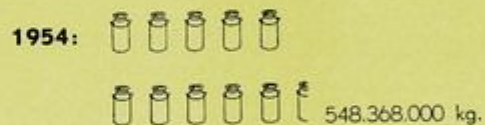
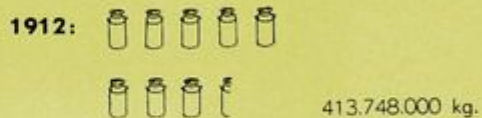

1954

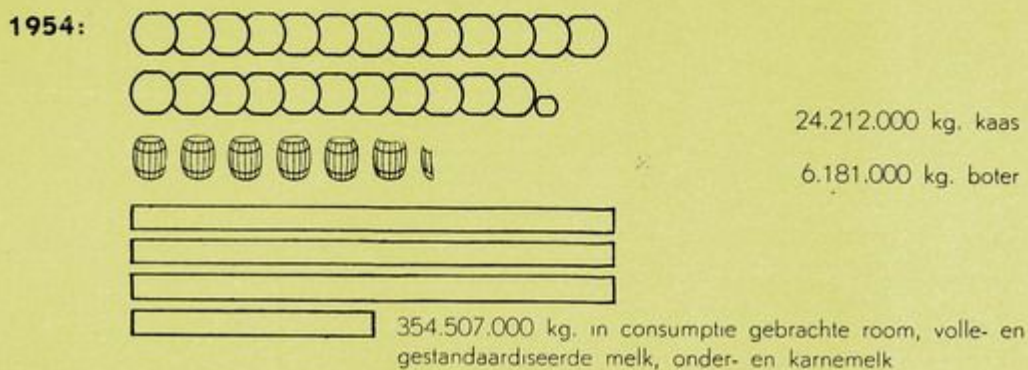
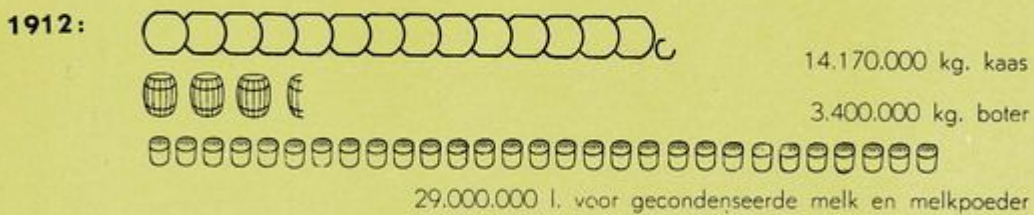
Melkveestapel in:

Melkproductie in:

Bestemming van de melk in:

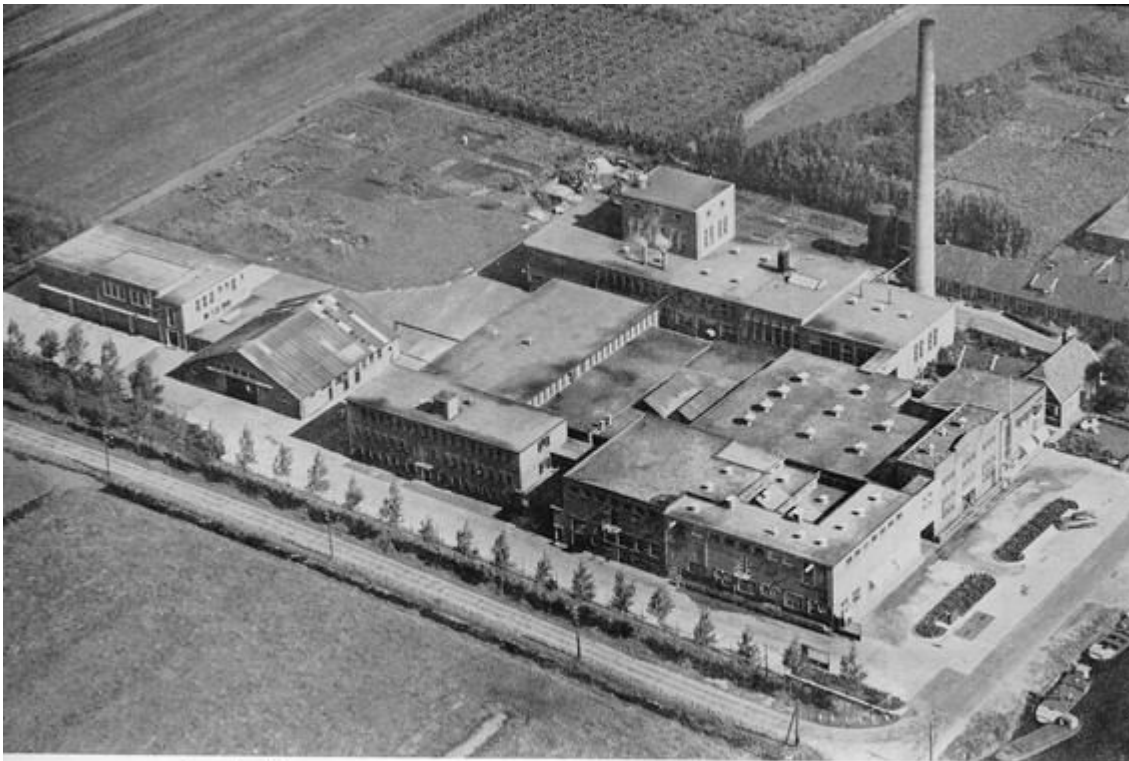
„De Vereniging“, Limmen

Foto KLM-Aerocarto

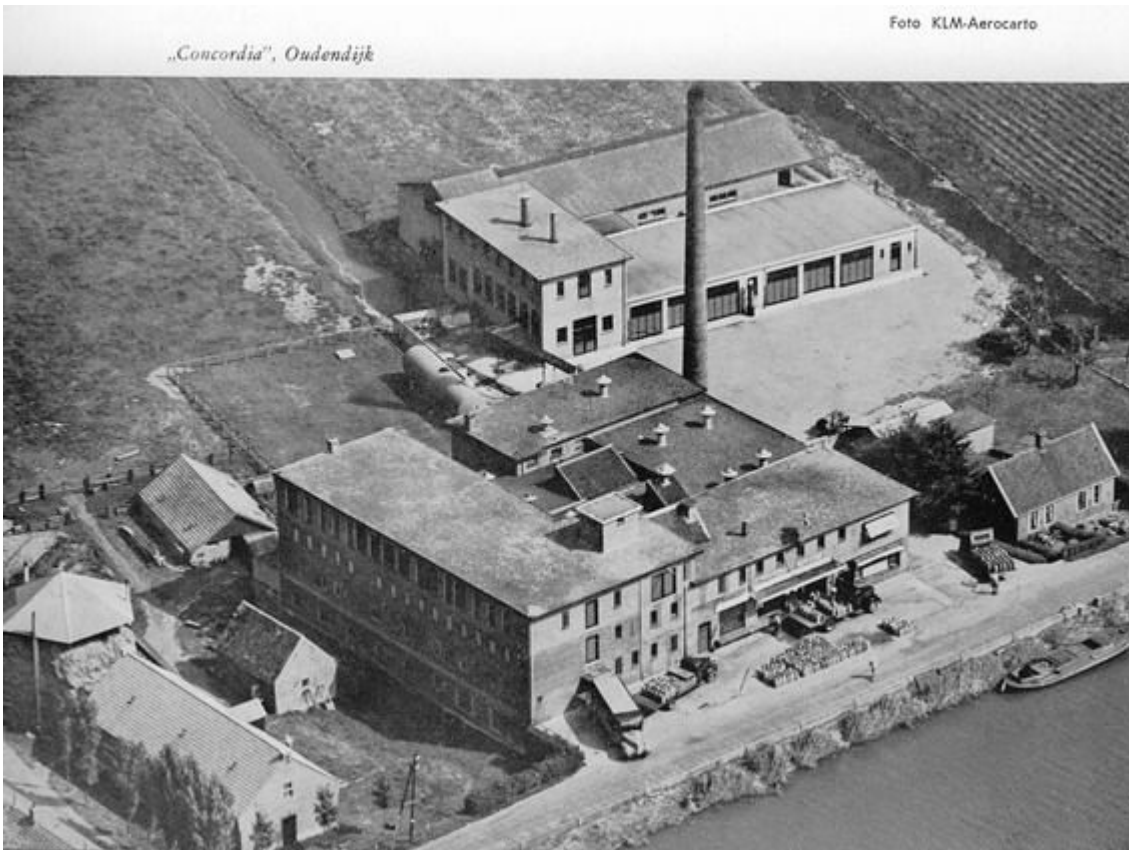
„West-Friesland“, Lutsjewinkel

Foto KLM-Aerocarto

„Aurora”, Opmeer

Foto KLM-Aerocarto

„Concordia”, Oudendijk

Foto KLM-Aerocarto

[33] NAAR NIEUWE VERHOUDINGEN

Sedert 1944 is het aantal fabrieken nog sterk gedaald: van 53 tot 31 in 1954. Of voorzover zij aangesloten waren bij de Bond: van 45 tot 29. De jubilerende Bond is weer net zo ver als in 1906. Toen telde de Bond 27 leden. Er is echter dit kleine verschil dat de 27 fabrieken in 1906 bijna 30 miljoen liter melk verwerkten en de 29 fabrieken van vandaag, bijna 300 miljoen!

De in de loop van de jaren tot stand gekomen beperking van het aantal fabrieken kan, zoals gezegd, beschouwd worden als het resultaat van een geruisloze concentratie. Opheffingen en fusies geschieden onder dwang van een reeks factoren van interne en externe aard, die dagfabrieken in het nadeel plaatsten tegenover zoetfabrieken, kleine fabrieken tegenover grotere, beter georganiseerde en beter ingerichte fabrieken. Niet dat deze ontwikkeling zich in alle stilte heeft voltrokken - er is gerucht genoeg geweest - maar dit proces van samenvoeging was onontkoombaar. Even onontkoombaar als de vraag, die na 1945 bij herhaling gesteld werd - de vraag naar een zo rationeel mogelijke inrichting van welk productie- en distributieapparaat dan ook. Een verarmd land kan zich immers niet de luxe van franje rond de exploitatie van haar bestaansbronnen veroorloven. Met de grootst mogelijke zuinigheid en met de grootst mogelijke inspanning - dat was de duidelijke opgaaf na het verdwijnen van de bezetters - zou in luttele jaren verloren gegane welvaart weer moeten worden herwonnen.

Voor de zuivelindustrie lag hier dus al uit dien hoofde de vraag naar een zo rationeel mogelijke melkverwerking. Maar bovendien verkreeg deze vraag nog betekenis door de noodzaak van vernieuwing en herinrichting van de bedrijven, die uit de periode van oorlog en bezetting kwamen met een goeddeels verouderde en versleten apparatuur. In vergelijking met landen als de Verenigde Staten en Zweden had de Nederlandse zuivelindustrie - begrijpelijk - een organisatorische en technische achterstand opgelopen.

Bij het zoeken naar een juist antwoord op de vraag die ons nu bezig houdt moeten nog meer zaken in het oog worden gevat. Zaken die aan de ene kant ten nauwste samenhangen met het karakter van de zuivelindustrie in een bepaald gebied en aan de andere kant met het verloop van de melkproductie en de gang van de markt van zuivelproducten.

Voor de oorlog verdween de stijgende melkproductie zonder veel misbaar in zich geleidelijk uitbreidende fabrieken. De overtollige ondermelk werd doorverkocht aan de condensfabrieken. Na de oorlog ontstond in ons land eerst met recht een melkverwerkingsprobleem waarvoor in verschillende delen van het land verschillende oplossingen gevonden zijn.

[34] Dit probleem is in de eerste plaats een vraagstuk van de verwerking van een hoeveelheid. Vooral van ondermelk en wei door dalende retourleveringen aan de boerderij. De vraag op welke wijze het melkvet tot de hoogste waarde kan worden gebracht speelt een minstens even belangrijke rol. Het prijsverloop van de producten oefent op de richting van de productie de grootste invloed uit. In de na-oorlogse jaren heeft dit prijsverloop duidelijk in de richting van kaas, melkpoeder en gecondenseerde melk gewezen. Onze grootste afnemer van boter, Duitsland, verdween tijdelijk uit de markt. Het grote prijsverschil tussen boter en margarine beïnvloedde de positie van de boter zeer ongunstig. Voor het „botervet" moest dus een ander onderdak gevonden worden: bij de vettere kaasoorten, de volle melkpoeder en de volle gecondenseerde melk waarvan de prijzen hoog en de vooruitzichten gunstig waren. In 1952 is onze boterpositie iets gunstiger geworden maar het leek met de boter een wisselvallige zaak te zullen blijven. Het scheen derhalve wijs alle mogelijkheden van „switchen" met het melkvet gereed te hebben. Deze gang van zaken heeft mede zijn invloed op de initiatieven in de aloude boterprovincies laten gelden.

In Noordholland.

De totale melkproductie is ook in Noordholland gestegen. Maar niet in die mate dat een ernstig overmelkprobleem kon ontstaan. Noordholland is in de eerste plaats kaasprovincie. Het verloop van de kaasprijzen stimuleerde eerder tot uitbreiding van de kaasproductie dan tot het zoeken naar andere wegen om het melkvet tot waarde te brengen. De twee oorzaken die elders, naast de oorzaken van algemene aard, sterke invloed uitoefenden op de richting van vernieuwing en concentratie speelden in Noordholland geen rol.

Voor Noordholland moest de stimulans om te komen tot een zo rationeel mogelijke verwerking van de melk op coöperatieve basis geput worden uit een organisatorische en technische achterstand tengevolge van oorlog en bezetting; de noodzaak van een zo zuinig mogelijk beheer en de invloed van het nabijgelegen consumptiemelkgebied. Wat is er nu in het licht van deze drie punten bereikt? Voorop gesteld moet worden dat het de Bond van op coöperatieve grondslag werkende zuivelfabrieken tot eer strekt dat zij zich niet heeft laten voortwiegen op de golven van de tijd maar bewust gestreefd heeft naar de inrichting van een zo doelmatig mogelijk werkende coöperatieve zuivelindustrie. Dat niet altijd die resultaten zijn verworven die men hoopte te bereiken, doet hieraan niets af. Tenslotte moet er duidelijke winst, uit welke plannenbus dan ook, komen. Voor alle deelnemers moeten de voordelen duidelijk opwegen tegen de nadelen.

Opheffingen en fusies.

Dat dit zo geweest is bij het ter sprake brengen van opheffingen en fusies wordt bevestigd door de voortgaande daling van het aantal fabrieken. In de loop van de jaren werden nog 20 fabrieken gesloten en het totale aantal tot 31 in 1954 teruggebracht. Hiervan waren er 29 lid van de Bond. Voor zover het de Bondsfabrieken betreft geeft het onderstaande overzichtje een duidelijk beeld van de verschuivingen die sedert 1930 plaats vonden:

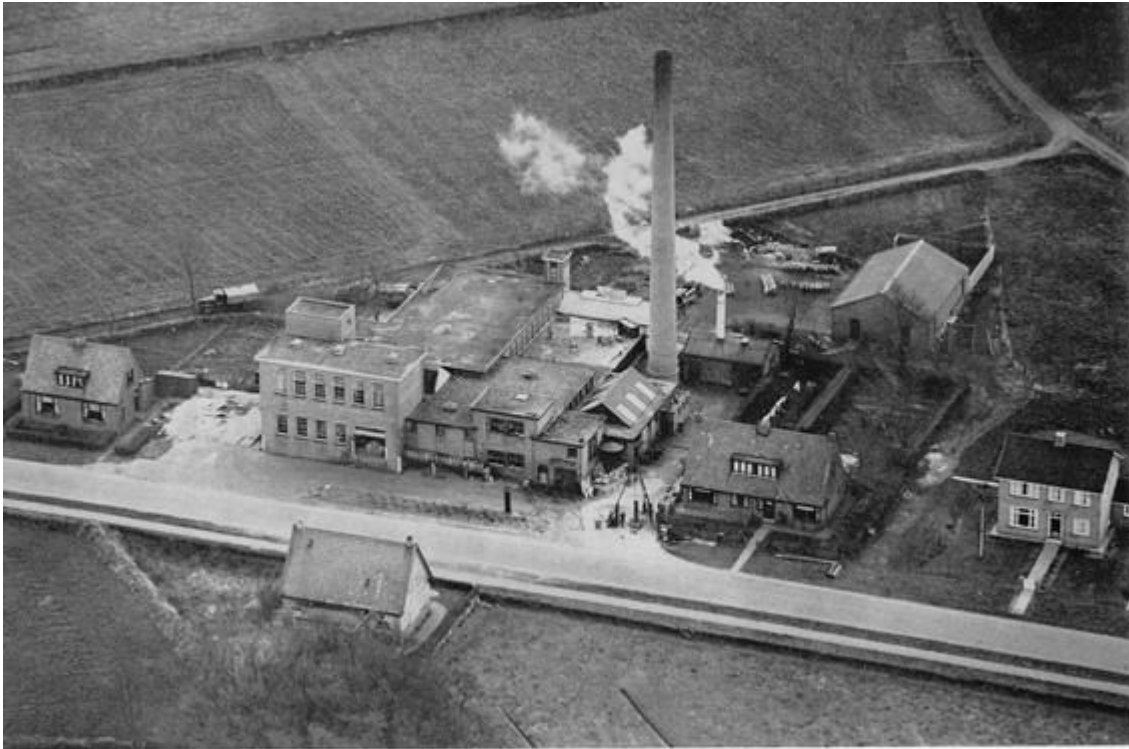
„De Eendracht“, Warmenhuizen

Foto KLM-Aerocarfo

„Neerlandia“, Stompetoren

Foto KLM-Aerocarfo

„Eendracht”, Texel

Foto KLM-Aerocarfo

„Warder”, Warder

Foto KLM-Aerocarfo

[35]

Jaar	Totaal aan-Bonds- tal fabrie-fabrieken ken	1 mill.	1-2.5	2.5-5	5-7.5	7.5-10	10-12.5	12.5-15	15-20	20>	
1930	95	41	7	17	11	2	1	2	1	-	-
1940	63	52	2	23	15	4	4	1	-	1	2
1954	31	29	-	6	6	2	3	3	4	-	5

Het grote plan.

In de loop van 1949 werd in de kring van de Bond een nota betreffende een betere organisatie van de coöperatieve zuivelindustrie in Noordholland aan de orde gesteld. Een in de nota vervat voorstel kwam in grote lijn neer op een volledige samenwerking van de fabrieken in één coöperatieve vereniging, die er voor diende te zorgen dat alle melk zo doelmatig mogelijk verwerkt zou kunnen worden en aan alle veehouders één melkprijs zou uitbetalen. Een zeer verstrekkend voorstel omdat het zo niet de zelfstandigheid van de deelnemende fabrieken zou opheffen, dan toch wel deze zelfstandigheid belangrijk zou beperken. Een voorstel, kennelijk geïnspireerd op de ontwikkeling in Zuid-Nederland en Drenthe.

Bij de toelichting van het in 1950 nader uitgewerkte voorstel vatte de Bondsvoorzitter de te verwachten voordelen als volgt samen:

„De Noordhollandse boeren zullen allen een gelijke melkprijs en een gelijke nabetalings ontvangen. Eerste resultaat zal zijn de uitschakeling van onderlinge concurrentie en daardoor versterking van het saamhorigheidsgevoel en versterking van de positie van de boerenstand in onze provincie. Wij zullen winnen in kracht bij ons optreden naar buiten. Wij zullen beter en sneller kunnen handelen en rationaliseren. Wij kunnen tot betere arbeidsverdeling komen. Wij kunnen komen tot productieregeling, tot exploitatie van speciale melkproductenbedrijven, tot samenwerking bij de afzet der producten. Wij zullen onrendabele of op onjuiste plaatsen aangewende investeringen kunnen voorkomen. Wij zullen alle technisch mogelijke verbeteringen, die door onze organisatorische versnippering van thans onbereikbaar zijn, binnen ons bereik brengen. Wij zullen gemakkelijk alle maatregelen kunnen nemen ter verbetering van de kwaliteit van grondstof en producten.”

Het was een meerderheid van fabrieken evenwel onmogelijk aan deze verstrekkende plannen definitieve instemming te betuigen. De in gevaar gebrachte autonomie van de fabrieken bleek het voornaamste struikelblok te zijn al bleven vele fabrieken van oordeel

[38] dat meerdere samenwerking nodig was en nuttig zou blijken.

Een tussenvoorstel van een van de fabrieken, „De Eensgezindheid" te St. Maartensbrug, om van de Bond een coöperatieve vereniging te maken voor de uitvoering van bepaalde taken, zoals de aankoop van de benodigde hulpstoffen, de weiverkoop, de verwerking van de zgn. topmelk, deze coöperatie productieregelende bevoegdheid te geven en de mogelijkheid open te laten voor andere activiteiten, kon evenmin genade vinden. Tot praktische uitvoering van de gedachte van een vergaande samenwerking van de fabrieken in een totaalplan is het tot nu toe niet gekomen: bij alle besef van de noodzakelijkheid van vrij ingrijpende maatregelen.

Gezamenlijke wei-afzet.

Wel werd in 1949 besloten tot gezamenlijke afzet van wei in plaats van het plegen van dure investeringen in verstuivingsinstallaties bij meer fabrieken dan die alreeds over een wei-verwerkingsinstallatie beschikten. De grootste wei-afnemer werd de Hollandse Melksuikerfabriek N.V. te Uitgeest waarmee de Bond voor de fabrieken elk jaar, op basis van winstdeling, een contract kon afsluiten.

Andere vormen van samenwerking.

Wat voor geheel Noordholland niet gelukte kon op kleine schaal voor een belangrijk deel wel verwezenlijkt worden. In 1947 werd door de drie fabrieken te Beemster, Middellie en Oudendijk de Coöperatieve Vereniging van Melkproductenfabrieken „De Combinatie" G.A. opgericht, waarvan sedert 1950 ook de fabriek te Stompvoren lid is. Het bestuur van „De Combinatie" werd en wordt gevormd door vertegenwoordigers van de besturen der vier leden. De dagelijkse leiding berust bij de voorzitters en de directeuren van de vier fabrieken. In de statuten is het doel zeer ruim geformuleerd, zodat „De Combinatie" - al naar de omstandigheden en de bereidheid van de deelgenoten - kan handelen. Resultaten van deze samenwerking zijn tot nu toe, dat op de aanvoer van de melk besparingen zijn verworven door een gunstiger rayon-indeling van een deel van het melkwinningsgebied, dat alle leveranciers in het gebied van „De Combinatie" één prijs voor de melk ontvangen en een gelijke nabetaling, dat retourproducten gelijk berekend worden, dat geen der deelgenomen investeringen kan doen zonder toestemming van het bestuur van „De Combinatie", dat in feite „De Combinatie" de noodzakelijke investeringen verricht, dat in feite „De Combinatie" de bedrijven voert, waartoe zij deze van de deelgenoten huurt. Er zijn nog tal van zaken die buiten de werkingssfeer van „De Combinatie" vallen, zoals b.v. de afzet der producten, maar het feit dat vier fabrieken hun afzonderlijke kracht hebben weten te bundelen in. één coöperatieve vereniging, die in 1954 bijna 60 miljoen kg melk verwerkte, is vermeldenswaard.

De „Melco".

Een nieuw initiatief - ditmaal onder druk van het vraagstuk van de consumptiemelkvoorziening - werd in 1953 genomen. In dat jaar besloot de Bond een commissie van deskundigen te doen rapporteren „over de huidige en toekomstige behoefte aan consumptiemelk en consumptiemelkproducten in het bondsgebied en de meest economische en rationele wijze waarop de bondsfabrieken een zo groot mogelijk deel van

[39] die behoefte met prima producten zouden kunnen dekken".

Voor de Bondsfabrieken zijn hier twee vraagstukken aan de orde. Ten eerste de voorziening van de bevolkingscentra in het bondsgebied zelf (Alkmaar, Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Den Helder en de badplaatsen in het zomerseizoen) en ten tweede de mogelijke concurrentie vanuit het westelijk consumptiemelkgebied in geval de kaasprijzen b.v. een daling zouden ondergaan.

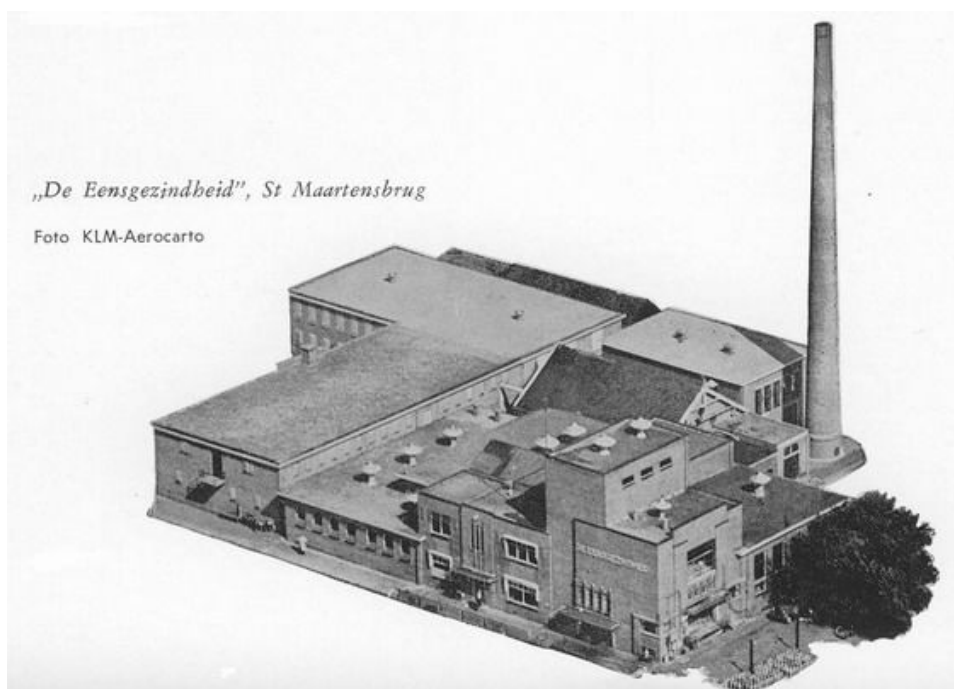
Het rapport zegt dat het bepaald niet zo is, dat de Bondsfabrieken op dit gebied niets hebben gepresteerd. Enkele fabrieken hebben zich een reputatie opgebouwd, die in Amsterdam gerespecteerd wordt. Een combinatie van fabrieken nam in 1946 een particuliere melkinrichting in Alkmaar over en raakte zo vertrouwd met de speciale problemen en eisen van het melkinrichtingsbedrijf. Dit is een bedrijfstak, die vooral in de laatste tien jaar in technisch opzicht een wel zeer snelle ontwikkeling heeft doorgemaakt, waarvan trouwens het eind nog niet te zien is. Ook dit heeft de zich op dit terrein bewegende fabrieken tot het inzicht gebracht dat door samenwerking veel overinvestering zou kunnen worden voorkomen. Een of twee bedrijven, modern ingericht, zouden stellig meer zoden aan de dijk kunnen zetten dan fabrieksgewijs „kleinwerk". Het verloop van het aandeel van de Bondsfabrieken in de behoeftevoorziening van het bondsgebied bleek van 1950 tot 1952, hoewel niet verontrustend, toch niet bepaald gunstig. Zo steeg in het bondsgebied de totale afzet van flessenproducten met 4%. De productie van de Bondsfabrieken steeg met slechts 1%. De cijfers betreffende de losse standaardmelk bleken weinig anders te

[40] liggen. Hier een totale toename met 2,6% en een daling van de productie in Bondsfabrieken met 0,4%. Ook dit verschijnsel stimuleerde de bezinning op het organisatievermogen van de Bondsfabrieken.

Het rapport berekende voorts een geleidelijke toeneming van de bevolking in het bondsgebied; reden temeer om het onderhavige vraagstuk eens centraal te stellen. Ten aanzien van de verhouding t.o.v. het westelijk consumptiemelkgebied concludeerde de commissie dat inderdaad onttrekking van melk aan Bondsfabrieken niet tot de onmogelijkheden behoorde, zijnde deze melk de dichtstbij beschikbare plas. „Melkverkoop door Bondsfabrieken zien we optreden gedurende dat deel van het jaar, waarin de melkschaarste in het westelijk consumptiemelkgebied het grootst is. De verkopende fabriek treedt dan op als een melkverkopende vereniging, die wel tijdelijk tegen aantrekkelijke prijzen deelneemt aan de consumptiemelkvoorziening, doch daarin nimmer enige vaste voet krijgt, waardoor zij niet profiteert van de opbrengsten van het consumptiemelkbedrijf.” Dit is al kwalijk - nog kwalijker wordt het wanneer door ongunstiger uitbetalingsverhoudingen leden en leveranciers zich zouden gaan instellen op de consumptiemelkvoorziening en de niet meer tot concurrerend optreden in staat zijnde fabrieken zouden gaan verlaten.

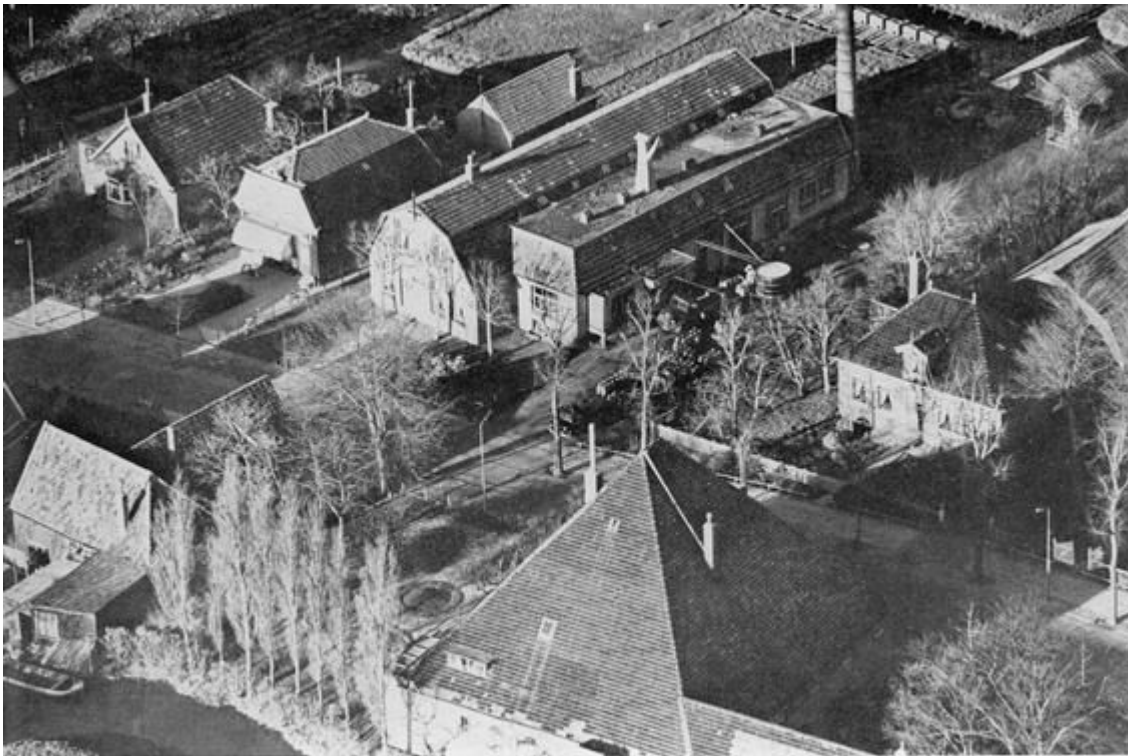
Tegenover zulke gevaren staan de Bondsfabrieken alleen dan gewapend wanneer zij zelf over een doelmatig ingericht melkproductenbedrijf de beschikking zouden hebben. Het rapport concludeerde tenslotte tot de oprichting van één centraal melkproductenbedrijf, dat zich vooral bezig zou moeten houden met de productie van flessenmelk en flessenmelkproducten, waarbij de distributie in handen zou worden gelaten van de fabrieken die tot dusver de bevolkingscentra in het bondsgebied bedienden. Het rapport van de commissie werd begin 1954 aanvaard door een overgrote meerderheid van fabrieken, die vervolgens besloten tot de oprichting van de Coöperatieve Centrale Melkinrichting „Melco” G.A. en de vestiging van een bedrijf te Heiloo. Het moge dan zo zijn dat „het grote plan” geen begin van uitvoering heeft kunnen beleven - op andere wijze hebben de fabrieken, in casu de boeren zelf, toch wel bewijzen afgegeven van hun wil om tot voortgaande samenwerking te geraken en te verstaan op welke wijze hun belangen ook in de toekomst het best zouden kunnen worden behartigd.

Jaar	Dag-fabrieken	Zoet fabrieken	Aantal zelfkazers	Totale kaas-productie	Fabriekskaas	%	Boerenkaas	%
1906	(106)			18.010.000	7.500.000	41.6	10.510.000	
1911	(132)			19.161.000	9.844.000	51.4	9.317.000	48.6
1912	(130)			20.983.000	9.778.000	46.6	1.205.000	53.4
1916	(131)			20.143.000				
1920	(111)		122	11.013.035				
1921	63 (109)	46	382	16.336.838				
1922	62 (110)	48	451	15.947.052	12.542.994	88.6	1.610.099	11.4
1923	62 (111)	49	520	17.903.738	13.870.747	87.2	2.032.991	12.8
1924	61 (112)	51	572	18.056.148	14.710.373	88.-	1.995.775	12.-
1925	61 (113)	52	588	19.878.000	15.127.600	89.-	1.850.256	11.-
1926	56 (110)	54	608	21.406.000	16.669.263	88.9	2.086.931	11.1
1927	52 (108)	56	607	19.858.936	17.537.647	88.3	2.321.289	11.7
1928	44 (107)	63	543	20.341.174	18.263.066	89.8	2.078.108	10.2
1929	32 (100)	68	485	19.885.755	18.565.122	93.4	1.320.633	6.6
1930	22 (95)	73	433	20.533.950	19.316.786	93.9	1.217.164	6.1
1931	22 (95)	73	409	19.890.182	18.777.205	94.40	1.112.977	5.60
1932	19 (90)	71	397	19.663.202	18.534.059	94.26	1.129.143	5.74
1933	18 (91)	73	398	20.346.962	19.073.146	93.74	1.273.816	6.26
1934	14 (87)	73	375	19.270.306	18.274.706	94.84	995.600	5.16
1935	11 (83)	72	358	19.928.514	18.957.357	95.13	971.157	4.87
1936	10 (82)	72	342	20.074.392	19.048.299	94.90	1.026.093	5.10
1937	7 (74)	67	315	20.508.858	19.685.685	95.99	823.173	4.01
1938	4 (68)	64	259	20.676.369	20.054.183	96.98	622.186	3.00
1939	3 (66)	63	224	21.386.366	20.823.385	97.37	562.981	2.63
1940	2 (63)	61	208	18.667.884	18.293.072	97.99	374.812	2.01
1941		59	188	7.859.777	7.579.088	96.43	280.689	3.57
1942		58	182	3.692.348	3.490.760	94.55	201.588	5.45
1943		53	175	3.542.636	3.374.952	95.26	167.684	4.74
1944		53	175	3.235.738	3.069.527	94.86	166.211	5.14
1945		51	161	2.035.700	1.925.449	94.58	110.251	5.42
1946		40	145	7.427.218	7.295.704	98.23	131.514	1.77
1947		39	118	8.741.169	8.597.612	98.36	143.557	1.64
1948		38	98	13.485.290	13.293.370	98.58	191.920	1.42
1949		38	96	18.749.969	18.546.335	98.92	203.634	1.08
1950		35	80	21.226.310	21.032.628	99.09	193.682	0.91
1951		34	72	22.217.116	22.021.423	99.12	195.693	0.88
1952		33	60	21.565.128	21.396.282	99.22	168.846	0.78
1953		31	56	23.872.516	23.730.478	99.40	142.038	0.60
1954		31	46	24.480.134	24.406.842	99.70	73.292	0.30

41

„Eensgezindheid”, Wervershoof

Foto KLM-Aerocarto

„De Verwachting”, Wognum

Foto KLM-Aerocarto

[43] DE KAASAFZET IN NOORDHOLLAND

Noordholland is overdekt geweest met een dicht net van kaasmarkten: Alkmaar, Edam, Enkhuizen, Haarlem, Hoorn, Medemblik, Monnikendam, Purmerend, Schagen, Weesp, Wormermeer, Zaandam en nog andere plaatsen. Markten met de grootste aanvoeren waren Alkmaar, Hoorn en Purmerend. Op de markt ontmoetten koper en verkoper elkaar en in een ernstig spel van vraag en aanbod, van loven en bieden kwam de prijs tot stand waarbij de kaas van eigenaar verwisselde. Het meest voldaan ging die boer of kaasmarkter van een fabriek naar huis, die de hoogste markt gehaald had. Dat was meer dan een zakelijke uitkomst van de ondernomen reis, dat was tevens de hoogste lof voor de vakbekwaamheid van de producent. De belangrijkste kopers waren de vertegenwoordigers van de grote kaashandelshuizen, die ofwel voor de binnenlandse markt ofwel voor de export ofwel voor beide zorgden.

De exploitatie van de markten berustte doorgaans bij de plaatselijke overheid. Zij zorgde voor het marktterrein, de benodigde apparatuur en het marktpersoneel. De kosten hiervan werden bestreden uit een heffing, de zgn wik- en weeglonden, die door de overheid werd vastgesteld en opgebracht moest worden door de marktgebruikers. Deze heffing trok zich van het verloop der kaasprijzen weinig aan. Zij had de neiging niet dan na langdurig commissoriaal overleg de prijzen - vooral naar beneden - te volgen. Zij vormde dan ook een voortdurende bron van kritiek op het marktwezen, omdat zij naar de smaak van de gebruikers de neiging had het markten duur te maken.

Vanaf 1920 waren de enige markten van betekenis Alkmaar, Hoorn en Purmerend. De overige markten hadden reeds toen de knagende tand des tijds geen weerstand kunnen bieden. De meeste werden gesloten in de jaren van de eerste wereldoorlog door verminderde aanvoeren, terwijl ook het autotransport centralisatie van het marktwezen bevorderde.

Naarmate de betekenis van de fabrieken toenam groeide ook de twijfel aan het nut van de markten. Behalve het eerder genoemde punt van de kosten werd in toenemende mate kritiek geoefend op de inrichting van de markten. Het waren alle open markten en men vroeg zich af of markten met een overkapping niet beter zouden zijn voor het product in verband met het zgn. indrogen op open markten. De kwaliteit had toch al te leiden van het transport en - zo werd gesteld - is het wel zo noodzakelijk met hele partijen aan de markt te komen?

Van tijd tot tijd dook het idee van één of meer kaasbeurzen op, waar de kaas op monster zou worden verhandeld. Maar even zo vaak moest het idee weer verlaten worden of noopte beurs-ervaring tot terugkeer naar de markt. De weerstand in de kringen van de handel bleek telkenmale wel zo groot dat van enig succes op dit gebied niet gesproken kon worden. Toch kwamen stilaan de grootste verkopen buiten de markten om

- [44] tot stand en dit ging uiteraard gepaard met dalende aanvoeren op de drie markten. Tenslotte resteerde nog de kaasmarkt te Alkmaar met jaarlijks teruglopende aanvoeren omdat de kaas op andere wijze dan via de markt haar weg vond naar grossier, detaillist en consument.

Gezamenlijke verkoop.

Op het stuk van de afzet hebben de opvattingen van de handel bij herhaling sterke invloed uitgeoefend op de besluitvorming in de kring van de fabrieken. Ook al waren er vooral in de kring van de Bond woordvoerders, die zich terdege realiseerden dat de belangen van de handel beslist niet gelijk liepen met de belangen van de boeren en die pleitten voor een krachtig, eensgezind optreden op het gebied van de afzet. Maar representatief voor het gevoel in brede kring waren hun opvattingen stellig niet. Het waren ook deze woordvoerders, die zich het eerst opwierpen als voorstanders en propagandisten voor een of andere vorm van gemeenschappelijke verkoop van kaas en boter. Zij kregen hun grote kans in de jaren van de eerste wereldoorlog, toen de regering de grenzen sloot voor alle export, distributiemaatregelen nam en in een olopende markt de risico's van een verkoopvereniging gering leken te zijn.

Een speciale Bondscommissie beval in 1916, naar het voorbeeld van Friesland, de oprichting van een eigen verkoopvereniging aan zonder zich in de details van een dergelijke vereniging te verdiepen. Desgevraagd bleek dat de commissie toch wel moeilijkheden voorzag, vooral in verband met de financiering, en daarom adviseerde zij in het klein te beginnen met combinaties van 5 tot 7 fabrieken. Aan het onderwerp werd een speciale algemene vergadering gewijd en hier bleek ook weer iets van de verwarring en de tegenstellingen, die de zuivelindustrie in deze periode beheerste. Een besluit werd niet genomen.

Intussen gebeurde er wel het een en ander. In Edam werd opgericht de N.V. „Gestam” Kaasexportvereniging in Noordholland. De „Gestam” was een vorm van samenwerking tussen twee kaasexportfirma's te Edam en in het begin elf, later achttien kleine dag- en zoetfabrieken. In de „Gestam” - een N.V. met coöperatieve trekken - verbonden de fabrieken zich alle melk tot 40+ kaas te verwerken en hun kaasproductie aan de „Gestam” te leveren. De winsten zouden voor het grootste deel aan de fabrieken komen op basis van de hoeveelheid geleverde kaas.

Van heel andere orde was het initiatief dat in 1918 uitging van zeven voor die tijd grote zoetfabrieken n.l. de fabrieken te Heer Hugowaard, Lutjewinkel, St. Maartensbrug, Opmeer, Oudendijk, Uitgeest en Assendelft. Zij richtten een echte verkoopvereniging op naar het voorbeeld van de „Frico” te Leeuwarden: de Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging „Noordholland”. Hier dus een vereniging zonder deelneming van de handel - met de bedoeling voor gezamenlijke rekening kaas af te zetten. De vereniging werd bepaald niet in de meest ongunstige tijd opgericht. Het einde van de oorlog was in zicht en toen de grenzen open gingen bleek ook wel dat de export weer opnieuw moest worden opgebouwd. De veronderstelling dat op dat moment samenwerkende producenten wel eens vaste grond onder de voeten zouden kunnen krijgen was op zichzelf niet zo verkeerd.

Toch is het met al deze pogingen weinig gunstig afgelopen.

Stilleven op de kaasmarkt te Alkmaar

[46] Bij de „Gestam" werd de prijs vastgesteld door een commissie van vijf personen: de twee directeuren van de handelshuizen en drie vertegenwoordigers van de fabrieken. Bij meerderheid van stemmen, en tegen het advies van de directeuren, werd de prijs te vaak op hetzelfde niveau gebracht als de hoogste marktnotering, zelfs daarboven! De gevolgen van deze prijszetting konden niet uitblijven in de concurrentie op de buitenlandse markten. In plaats van uitkeringen uit behaalde winsten te ontvangen, moesten fabrieken, in casu de boeren, „Gestam"-tekorten dekken. Een groot verlies ontstond tengevolge van de devaluatie van de Belgische en Franse franc in 1926. Toen geloofden elf van de achttien fabrieken het wel en traden uit. In 1930 werd „Gestam" na nog vier moeizame jaren, geliquideerd. Hier was de grote fout de overname van de kaas tegen een taxatie-prijs, waarbij de producenten zeer beslist direct het onderste uit de kan wilden hebben.

Bij de Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging „Noordholland" werd deze fout niet gemaakt. De kaas werd door de vereniging gekocht tegen een basis-prijs voor elke soort kaas volgens kwaliteit. Bij de vaststelling van deze basis-prijs bleef men aan de veilige kant. Theoretisch kon er dus weinig gebeuren. Maar praktisch gebeurde er des te meer! De vereniging was opgericht in een periode van zeer hoge kaasprijzen. En de klap kwam toen deze prijzen van '20 op '21 scherp daalden. Toen bleek organisatorisch en financieel de vereniging de hieruit voortvloeiende moeilijkheden - bij hoge lasten - niet aan te kunnen. Een ander punt - toch niet zonder belang - was, dat de eerder genoemde combinaties steun vonden in een net van relaties van de deelnemende handelshuizen, terwijl juist de „Noordholland" ervoer hoe moeilijk het is zulke relaties te winnen.

Al met al kreeg het vertrouwen in elkaar, in de leiding en in de toekomst een behoorlijke knauw - het geheel bleek bij nadere beschouwing toch te zeer een kopie van de "Frico" te zijn zonder de organisatorische en leidinggevende kwaliteiten ervan. In 1926 was het met dit zo hoopvol begonnen experiment, dat zich inmiddels de weinig vleeiende bijnaam van „boerenkerkhof" had verworven, gedaan. Twee fabrieken namen de handel zelf ter hand, drie droegen de kaasverkoop op aan een kaashandel, twee fabrieken zetten de vereniging, in samenwerking met de N.V. Kaashandelmaatschappij „Gouda", als kaasafzetcombinatie voort.

Dit is in hoofdtrekken het kortstondig avontuur van de gezamenlijke kaasverkoop in Noordholland. Een avontuur dat de schrik er wel zo ingebracht heeft dat - hoewel er tegen het principe van gezamenlijk afzet geen bezwaren bestaan - men uiterst huiverig is komen te staan tegenover de toepassing ervan in de praktijk. Bevestiging hiervan is te vinden in het rapport van een Bondscommissie uit 1939, de grote instemmende belangstelling bij de openbare bespreking van dit rapport in een vergadering van fabrieken en de geringe praktische resultaten.

Intussen vallen de gevolgen van het optreden van de kaasafzetcombinaties en de zuivelverkoopvereniging ook af te lezen uit de aanvoercijfers van de markten, die na een inzinking tussen 1916 en 1926 weer stijgen van 1926 tot 1930 om vervolgens definitief te dalen. Dat laatste is een gevolg van het door de crisis veroorzaakte ordenend overheidsbeleid dat vergaande bevoegdheden, ook op het stuk van de afzet, legde bij de centrale crisis-organen en zo de afzet buiten de markt om sterk bevorderde.

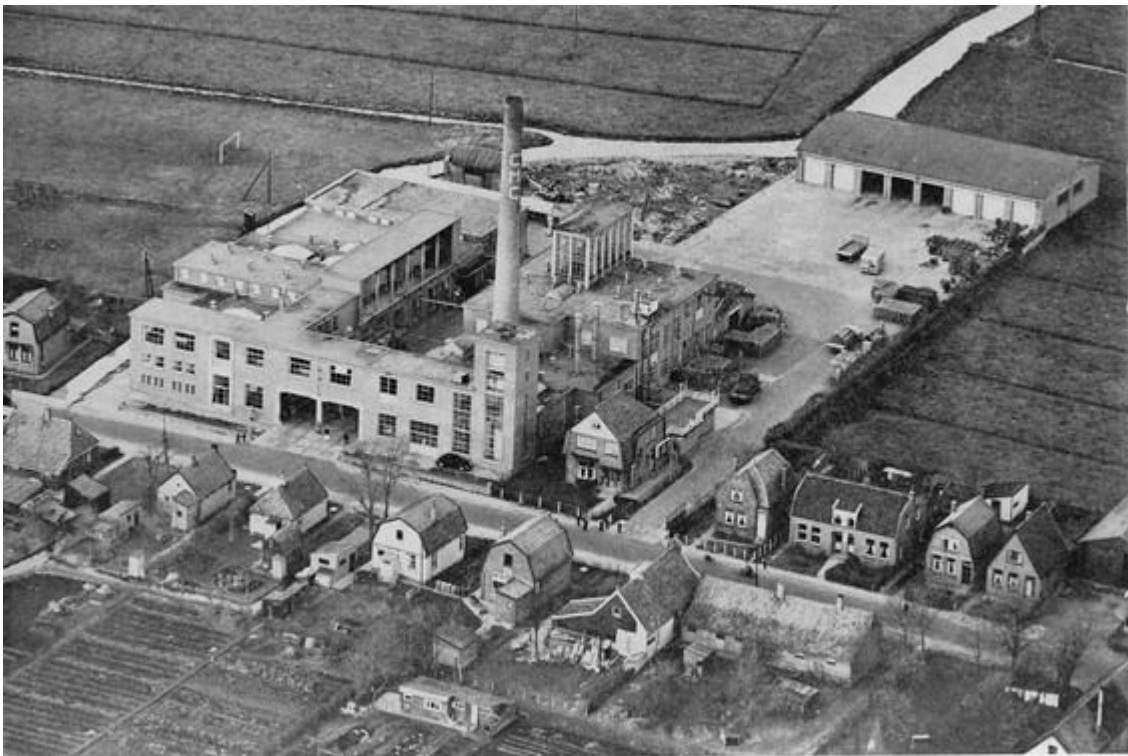
„Nieuw Leven”, 't Zand

Foto KLM-Aerocarto

Hier komt de „Melco”

Foto KLM-Aerocarto

„C.M.C.“, Assendelft

Foto KLM-Aerocarfo

„C.M.C.“, Wormerveer

Foto KLM-Aerocarfo

[49] De mislukking van de gezamenlijke kaasafzet moet op rekening gesteld worden van:

- 1) een onmacht om tot een hecht verankerde samenwerking te komen;
- 2) het incidentele karakter van de combinatielust in verband met de conjunctuur;
- 3) de zucht naar hoge kaasprijzen in een hausse-periode;
- 4) zwakke organisatie, tot handelen onbekwame leiding;
- 5) onderschatting van het vermogen tot herstel van de particuliere kaashandel.

Vandaar dat vele fabrieken er de voorkeur aan geven - ongeacht de niet te verwaarlozen voordelen, die afzet via een verkoopvereniging ten aanzien van b.v. de kwaliteitscontrole, kan bieden - hun producten langs de oude kanalen van de kaashandel te plaatsen in binnen- en buitenland.

Rechtstreekse verkoop.

Daarnaast zijn enkele fabrieken er in de loop van de jaren in geslaagd een eigen afnemerskring in binnen- en buitenland op te bouwen. In het licht van het voorgaande is dit stellig geen geringe prestatie. Wanneer wij tenslotte vermelden dat een viertal fabrieken voor de verkoop van boter lid is van de afdeling boterverkoop (de N.C.B.) van de Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale en één fabriek voor de afzet van al haar producten lid is van deze organisatie, dan is het beeld van de kanalen waarlangs zich de afzet voltrekt, vooral van kaas, vrijwel volledig.

[50] VIJFTIG JAREN BOND

In 1887 werd door 15 kaasfabrieken de „Vereniging tot bevordering en verbetering van de zuivelbereiding in Noordholland" opgericht. Voorzitter en secretaris waren resp. J. Koomen Hz. en G. Halff. Lid konden zijn natuurlijke en rechtspersonen, zelfkazers en fabrieken. Het doel van de vereniging was wederkerige voorlichting en hulp, het verrichten van onderzoekingen e.d. Na 1900 werden het verband en de doelstelling van de vereniging toch te beperkt gevonden om te kunnen voldoen aan de wensen en verlangens van het groeiende aantal fabrieken. In navolging van andere provincies gingen de gedachten uit naar een speciale bond van fabrieken, die meer hulp en leiding zou kunnen geven dan tot dan toe mogelijk was. In 1906 werd de vereniging opgeheven en de Bond van Zuivelfabrieken in Noordholland opgericht.

En daarmee werd een nieuwe periode in de ontwikkeling van de coöperatieve zuivelindustrie in Noordholland ingeluid.

De Bond.

De oprichting van de Bond beoogde de belangen van de fabrieken meer te bevorderen dan in de oude vereniging voor mogelijk gehouden werd, terwijl bij de middelen om dit doel te bereiken uitdrukkelijk ook genoemd werd „de samenwerking in alle zaken, die een voordelige exploitatie van de zuivelfabrieken kunnen bevorderen". Op de dag der oprichting traden vier fabrieken toe. Dit waren „De Ster" te Berkhout, „Eureka" te Binnenwijzend, „Welgelegen" te Lutjewinkel en „Voorwaarts" te Stompvoren. De presentielijst van de eerste algemene vergadering van de Bond werd getekend door 18 afgevaardigden van fabrieken en 12 belangstellenden. Hiertoe behoorden ook H. B. Hylkema, G. J. Bielernan en F. E. Posthuma. Deze vergadering stond onder leiding van D. Brander Tz. Als secretaris fungeerde G. Nobel. De vergadering droeg een huishoudelijk karakter. Er diende enige orde op zaken gesteld te worden en een gedragslijn voor de naaste toekomst te worden uitgestippeld. Van het eerste bestuur maakten deel uit:

H. J. Avis, J. Best Nz., J. Boekel, D. de Boer Dz., D. Brander Tz., W. J. Jongejans en G. Nobel. Voorzitter werd J. Boekel, vice-voorzitter J. Best Nz. en secretaris-penningmeester G. Nobel. Dr. L. T. C. Scheij, Rijkszuivelconsulent in Noordholland, werd adviserend lid van het bestuur. Het secretariaat werd gevestigd ten huize van de secretaris te Lutjewinkel.

Door de vergadering werd het bestuur uitgenodigd een kaasproef te organiseren, die ten doel zou hebben aan te tonen dat fabriekskaas net zo goed bewaard kon worden als boerenkaas. De vergadering drong er voorts op aan aandacht te schenken aan de te hoog geachte wik- en weeglonen op verschillende markten; de kaascontrôle te bevorderen; naar verlaging van de toltarieven op Duitsland te streven; te onderzoeken of met behulp van gemeenschappelijke aankoop van benodigdheden besparingen op onkosten konden worden verkregen. De Bond besloot voorts lid te worden van het Nationaal

[51]

Zuivel Comité. De financiële gevolgen van een en ander werden door het bestuur geraamd op f 447.46½. De baten, contributies van gewone en buitengewone leden en een omslag van een cent per 1000 kg over 25 miljoen kg melk, op f 42>.-. Een begroot tekort derhalve van f 22.46 ½.

Eind 1906 waren de volgende 27 fabrieken bij de Bond aangesloten:

„Nooit Gedacht"	Anna Paulowna	„Wilhelmina"	Berkhout
„De Hoop"	Assendelft	„Eureka"	Binnenwijzend
„De Vlijt"	Beemster	„De Toekomst"	Haringhuizen
„De Toekomst"	Beemster	„Vita Nova"	Heer Hugowaard
„De Ster"	Berkhout	„Hoogkarspel"	Hoogkarspel
„Welgelegen"	Lutjewinkel	„Klein Begin"	St Maartensbrug
„Avis en Co"	Midwoud	„Twisk"	Twisk
„Concordia"	Oudendijk	„De Prinses"	Ursem
„Zuidwijk"	Schermerhorn	„Veenhuizen"	Veenhuizen
„Groet"	Schoorl	„De Eendracht"	Warmenhuizen
„Kennemerschey"	Schoorldam	„Aurora"	Wieringerwaard
„Stammes"	Schagen	„Volharding"	Wieringerwaard
„Voorwaarts"	Stompeteren	„Wognum"	Wognum
„Vereniging tot berei- ding van Kaas"	Nieuwe-Niedorp		

[52] Hiervan bestaan nog en zijn lid van de Bond „Eureka" te Binnenwijzend, „Hoogkarspel" te Hoogkarspel, en „Concordia" te Oudendijk, terwijl „De Prinses" te Ursem in handen is gekomen van een speculatief concern. De overige fabrieken zijn in de loop der jaren na velerlei avonturen verdwenen. Een niet geringe verdienste is, dat zij mee vorm hebben gegeven aan de Bond van Zuivelfabrieken in Noordholland.

De toenmalige Minister van justitie bezorgde het bestuur van de Bond de eerste pijnlijke kwestie. De samenstellers van de statuten hadden n.l. de Bond opgevat als een organisatie van zuivelfabrieken, zonder zich al te precies te bekommeren om de rechtsvorm van deze fabrieken. De Minister nu wenste, waar hij uit de overige artikelen begrepen had dat het hier vooral ging om zuivelfabrieken, die handelden als coöperatieve verenigingen, onder het hoofd „lidmaatschap" duidelijk te doen uitkomen dat het dus een organisatie van coöperatieve zuivelfabrieken was en dat niet-coöperatieve fabrieken derhalve van het lidmaatschap zouden zijn uitgesloten. Na uitvoerige discussies besloot het bestuur de Minister zijn zin te geven. Daarbij bepaalde men tevens, dat de niet-coöperatieve fabrieken, die op dat moment lid van de Bond waren, lid zouden kunnen blijven en voor het overige de statutaire bepalingen dienaangaande soepel te hanteren.

De ontwikkeling van de zuivelindustrie in Noordholland en in het bijzonder van de coöperatieve zuivelindustrie is voor een goed deel de geschiedenis van de Bond. Een belangrijke vraag blijft in hoeverre de Bond er in geslaagd is vorm en leiding te geven aan de ontwikkeling van de coöperatieve zuivelindustrie in Noordholland.

In het Bondslaboratorium

Neuvolgens wordt besloten om de begenwoordige
vereniging te ontbinden en overtegaan tot op-
richting van den Bond van Zuivelfabrieken
in Noord-Holland.

Hiervoor wordt gevraagd wie der overigen reeds
opdracht hebben om toe te treden tot den
nieuwen Bond.

Als ordinaris leden op als gewone leden,
de fabrieken Welgelegen te Lutjewinkel.

Leveke te Binnenwijzend.

Voorwaarts te Stompforen en
dester te Berkhout.

en als buitengewone leden: Daetrou te
Stompforen, J. Baekel te Binnenwijzend.

J. Best te Berkhout. A. J. Peck te Schoorl.

J. Moormeke te Winkel. W. P. Jongjans
te Arendellef. D. vanderhande en Dr. Schij te Hoorn
en G. Nobel te Lutjewinkel.

Daarna brengt de Voorzitter den secretaris dank
voor de goede ijver en toewijding waarmede
hij voor de vereniging heeft gewerkt, verder
dankt de leden voor de verleende ^{steun} ten uit de
beste wischen voor de nieuwe vereniging, voor
het tot sluiting overgaat brengt de Voorzitter
hij den overnemen dank voor de vele bemoeiingen
gedaan tenwille en ten voordele der zuivelbreiders.

Daarna sluiting

P. W. de Boer Dr.
Voorz.

G. Nobel. Sec.

[54] De organisatie van de coöperatieve zuivelindustrie tot 1940

Een van de voornaamste taken waarvoor het bestuur van de Bond zich in 1906 gesteld zag was de opbouw van een zo hecht mogelijke organisatie van coöperatieve zuivel-fabrieken. Ten tijde van de oprichting van de Bond waren er $\pm$ 100 kaasfabriekjes in Noordholland, waarvan er $\pm$ 90 in aanmerking kwamen voor het lidmaatschap van de Bond. De Bond startte met 27 leden.

Wel nam het ledental sedert 1906 geleidelijk toe (met een sterke oorlogswinst tengevolge van overheidsmaatregelen in de jaren tussen 1914 en 1918) - maar eerst rond 1930 kon men met recht stellen dat de Bond werkelijk de coöperatieve zuivelindustrie in Noordholland volledig omvatte. Het gezelschap fabrieken, dat de Bond vormde, vertoonde onderling sterke verschillen. Zowel naar de vorm waarin de fabrieken gegoten waren - boeren-n.v.'s, coöperatieve verenigingen en losse verbanden op basis van onderling vertrouwen - als naar de geest waarin deze verschillende manieren van samenwerking ten uitvoer werden gebracht. Bepaald een rem voor de opbouw van de organisatie is lange jaren de ongunstige verhouding tussen leden en leveranciers geweest.

En in dit opzicht spannen de tegenstellingen, die de ontwikkeling van de coöperatieve zuivelindustrie tussen 1910 en 1935 hebben beheerst, wel de kroon. Eigenlijk kon, na een korte vruchtbare periode van eerste opbouw, een krachtige versterking van de organisatie eerst in de dertiger jaren beginnen. Daarvóór liepen alle goedbedoelde pogingen vast op de niet al te beste onderlinge verhoudingen, waarin het begrip „voortgezette coöperatie" niet gedijen kon.

De respectievelijke Bondsvoorzitters in deze periode van 1910 tot 1935 hadden het grootste gelijk van de wereld, wanneer zij in de halfjaarlijkse algemene vergaderingen een blijkbaar chronisch gebrek aan zin voor organisatie en samenwerking constateerden. Maar de tegenstellingen en de spanningen tussen dag- en zoetfabrieken, tussen kleine en grote fabrieken, speelden natuurlijk ook een rol in het Bondsbestuur, dat wel poogde boven de partijen te staan maar juist daardoor niet de noodzakelijke krachtige leiding kon geven. Kleine en grote fabrieken volgden nauwlettend het optreden van de Bond en oefenden, al naar het viel, scherpe kritiek op het doen en laten van de elkaar opvolgende Bondsbesturen. De kleintjes richtten hun pijlen vooral op het „doen", de groten vooral op het „laten".

Zo besloot de Bond in 1911 een Bouwcommissie in te stellen, die de fabrieken bij verbouwing en nieuwbouw met deskundige adviezen terzijde zou kunnen staan. Spoedig werd de Bouwcommissie verweten te sterk in de richting van grote fabrieken te koersen en voor zulke projecten meer belangstelling aan de dag te leggen dan voor de behoeften van de kleine fabrieken.

Symptomatisch was de deining rond een voorstel van twee grote fabrieken om de Bond nu toch eens eindelijk (in 1913) lid te doen worden van de in 1900 opgerichte Federatie van Nederlandse Zuivelbonden (F.N.Z.). Het voorstel werd verworpen. Dit leidde tot het uittreden van een der voorstellers en het dreigement, dat een nieuwe bond zou worden opgericht, die wel lid zou worden van de F.N.Z. Waarop een jaar later een compromis gevonden werd en de aansluiting bij de F.N.Z. op bepaalde condities kon volgen.

Bij de grote fabrieken was over het algemeen meer begrip voor de mogelijkheden van

[55] de organisatie, goede uitzonderingen in de rangen van de kleine fabrieken niet te na gesproken. Zij vonden dat de inrichting en de werkwijze van de Bond geen gelijke tred hield met de ontwikkeling van de zuivelindustrie in de provincie en daarbuiten. Zij drongen derhalve aan op een herziening van de Bondsorganisatie en de statuten van de Bond. Bij deze statutenwijziging zou dan het karakter van de fabrieken nauwkeuriger dienen te worden omschreven, het aantal stemmen per fabriek zou moeten worden herzien en de financiële bijdrage per fabriek zou aangepast, d.w.z. verhoogd moeten worden. Deze statutenwijziging, aangenomen in 1919, werd tenslotte de druppel, die de emmer deed overlopen: 34 fabrieken traden uit de Bond. Zij verenigden zich in 1920 in de zgn. „Nieuwe Bond van Zuivelfabrieken". Maar dit afscheid betekende geenszins dat nu de weg open lag voor die hervormingen, waarop vooral de grote fabrieken aandrongen. Wel was er iets meer ruimte geschapen en deze werd ijverig benut. In het bijzonder door de in 1915 gevormde Commissie voor Landbouwcoöperatie, die bewerkt heeft dat de Noordhollandse zuivelindustrie, voorzover in de Bond georganiseerd, steeds meer het predikaat „coöperatieve" volledig heeft verdiend.

Zo op het oog leek tegen 1930 de positie van de coöperatieve zuivelindustrie sterk. De in het Bondsgebied gewonnen melk werd bijna volledig in coöperatieve zuivelfabrieken verwerkt. Bij vergelijking met het bereikte in andere provincies was er geen enkele reden om op dit punt de situatie in Noordholland somberder te beoordelen dan overal elders. De organisatie van de coöperatieve zuivelindustrie bleek evenwel nog tal van zwakke plekken te vertonen. De ledenbasis was smal, het percentage losse leveranciers zeer hoog. Nog in 1933 werd 40% van alle melk aangevoerd door losse leveranciers. Er was nog steeds een meerderheid van kleine, zwak georganiseerde kaas- en boterfabrieken. De dagelijkse leiding lag er in handen van een zgn. boeren-directeur, meestal of de voorzitter óf de secretaris van het bestuur, bijgestaan door de kaasmaker. Bij alle waardering voor de toewijding en de offers, die deze met kop en schouders boven hun omgeving uitstekende figuren, voor hun fabriek over hadden, bleek toch steeds duidelijker dat zij in technische bekwaamheid, kijk op de mogelijkheden, durf en visie, tekort moesten schieten. Aan de andere kant schilde er ongetwijfeld een heel aantrekkelijk beeld in een buurt- of dorpsfabriek van beperkte omvang op eenvoudige basis. Het verzet tegen de grote fabrieken, de weerstand tegen samenwerking op bredere basis (b.v. ook de gezamenlijke afzet in de jaren 1918/1930) was niet enkel en voornamelijk een zakelijk verzet. Die grote fabriek en die grotere eenheden voor verschillende doeleinden bedreigden méér dan het bestaan van een fabriekje. Zij tastten de soevereiniteit in en van eigen kring aan. De eerbied hiervoor, het denken en doen vanuit deze achtergrond heeft zowel het beleid van de fabrieksbesturen beheerst als de organisatie van de Bond en de Bondsleiding.

Gegeven deze achtergrond was een sterke eensgezinde provinciale coöperatieve zuivelorganisatie een voorlopige onmogelijkheid en evenmin een krachtig op de toekomst gericht beleid. Eénmaal heeft een Bondsbestuur het aangedurfd de poort hiervoor open te stoten. Het resultaat was, zoals reeds vermeld werd, een scheuring in de Bond. Nimmer heeft een Bondsbestuur het gewaagd zich duidelijk uit te spreken over de toekomstige vorm en omvang van de fabrieken, die toch al vrij spoedig op technische

Keuringen van kaas, boter en melk

[57] en zakelijke gronden in de richting van sterke coöperatieve verenigingen en grote fabrieken wees. Eerst toen deze ontwikkeling een onloochenbaar feit was geworden, bekende de Bondsleiding zich voorstander van grote fabrieken en meer samenwerking. De grote fabrieken gaven in een brief aan het Bondsbestuur in 1928 ondubbelzinnig uiting aan hun verontrusting over dit beleid en drongen aan op reorganisatie en vernieuwing van de Bondsorganisatie. De kort daarop volgende crisisjaren bewezen hoezeer de grote fabrieken het gelijk aan hun zijde hadden en vernieuwing en versterking van de Bondsorganisatie nodig was. Aan de Bond werden, als voornaamste zuivelorganisatie in Noordholland, in deze periode zware eisen gesteld. De uitvoering van de crisismaatregelen en de directe gevolgen hiervan voor de fabrieken vergden een van nabij en nauwkeurig volgen van de gang van zaken niet alleen, maar ook een stelling nemen in tal van beleidskwesties, die de positie van het Noordhollandse zuivel raakten. Zoals b.v. de regeling van de kaasafzet en het vraagstuk van de consumptiemelkvoorziening. Maar ook de zich in Noordholland zelve voltrekkende veranderingen behoefden de volle aandacht. Fabrieksbesturen behoefden sterk de hulp en de leiding van de Bond, temeer waar de crisismaatregelen verplichtingen oplegden, technische contróle en veel administratieve rompslomp met zich brachten.

Eén van de zaken waarop de grote fabrieken de pijlen van hun kritiek richtten was juist het ten achter blijven van de administratieve, technische en wetenschappelijke dienstverlening van de Bond aan de fabrieken. Kritische bezinning op de in de brief aan de orde gestelde onderwerpen leidde tot versterking van het Bondssecretariaat door de benoeming van een adjunct-secretaris in 1934 en tot herziening en uitbreiding van de contróle op het technische en financiële beheer van de fabrieken. De grondslagen werden gelegd voor een rond systeem van contróle op het wegen, bemonsteren, de vetgehaltebepaling van de geleverde melk en de door de fabrieken verwerkte hoeveelheden melk en melkvet. Aanvankelijk geschiedde deze controle op basis van vrijwilligheid. In 1939 gaf de overheid dwingende, op elke fabriek van toepassing zijnde voorschriften voor deze contróle. Uiteraard leidde dit tot uitbreiding van de contróle-werkzaamheden in de fabrieken en de laboratoriumwerkzaamheden van Bond en fabrieken.

Verantwoord technisch en financieel beheer en een juiste controle hierop vormen de basis van een goed geleide zuivelfabriek. Ten aanzien van de beide laatste punten ontbrak zo niet alles dan toch nog wel veel. Het grote nut en de zin van een correct gevoerde boekhouding en een nauwgezet bijgehouden administratie is zeker in het eerste kwart van deze eeuw door de fabrieken schromelijk onderschat. Daarnaast ontbrak veelal bij de toenmalige fabrieksleiders de bekwaamheid en de lust om deze kant van de zaak afdoende te behartigen. Dit verklaart waarom pogingen van Bondszijde om wat meer lijn te brengen in de boekhouding en de administratie van de fabrieken maar matige resultaten afwierpen. In 1924 werd aanvaard dat de leraar-technicus behulpzaam zou zijn bij de inrichting en de periodieke contróle van de financiële administratie. Een deel van de fabrieken was lid van de in 1918 op initiatief van de Bond opgerichte Coöperatieve Zuivelbank en had ook de administratieve contróle aan de bank opgedragen. In de dertiger jaren stelde de Bond dat een juiste beoordeling van de toestand van een zuivelfabriek door bestuur, leiding en leden alleen mogelijk kon

[58] zijn op basis van een uit een periodieke technische en administratieve controle gegroeid rapport, dat ook bedrijfseconomische aspecten diende te omvatten. Hieruit vloeide voor de Bond voort dat deze controle een Bondstaak zou moeten zijn. Aan de interne organisatie van de Bond werd een afdeling administratieve controle toegevoegd.

De Commissie voor Landbouwcoöperatie besteedde veel energie aan het scheppen van goede onderlinge verhoudingen door b.v. grensregelingen tussen de fabrieken te bevorderen. De argumenten voor zulke grensregelingen waren en zijn sterk. Zij werden ook wel door een meerderheid van fabrieken onderschreven. Maar de praktijk van alle dag bleek toch keer op keer sterker dan de leer. In 1933 constateerde de Commissie ietwat vermoeid: „dat het eindeloze praten over grensregelingen op basis van vrijwilligheid geen enkel resultaat oplevert en dus geen enkele zin heeft". De adviezen van de Commissie werden niet gevolgd, de fabrieken bleven rustig hun eigen gang gaan. Een gang, die bepaald werd door zakelijke factoren verbonden aan het verschil tussen grote en kleine fabrieken en irrationele factoren zoals de schoonheid van een fabriekspijp in ieder dorp. Steeds scherper stelden deze en andere zaken en ervaringen de noodzaak van intensief beraad over de toekomstige structuur van de coöperatieve zuivelindustrie, van propaganda en voorlichting, in het licht. Niet zonder succes heeft de Commissie zich op deze laatste gebieden actief betoond - al konden daar pas veel later de vruchten van worden geplukt.

De in 1920 verbroken eenheid op organisatorisch gebied werd in 1939 hersteld toen de „Nieuwe Bond" werd geliquideerd en haar leden en oud-leden, 17 over het algemeen kleine kaas- en kaas- en boterfabrieken, tot de Bond werden toegelaten.

De Bond sedert 1940.

In 1938 gaven Bondsvoorzitter Koster en Bondssecretaris Nobel, na vele jaren arbeid voor een groot boerenbelang, het roer over aan jongere krachten. In dat jaar nam de Noordhollandse zuivelwereld ook afscheid van haar Rijkszuivelconsulent Dr. Schey, die sedert de oprichting van de Bond als adviserend lid deel uitmaakte van het Bondsbestuur. Zo stond de Bond, door de crisis tot volledig besef gekomen van haar omvangrijke verantwoordelijkheid, met nieuwe mannen aan het roer aan de vooravond van één van de donkerste perioden in onze geschiedenis - de oorlog van 1940 tot 1945.

Voor de Bond zelf is deze periode nuttig geweest voor de voortgaande versterking van de organisatie, waarbij het werk van de Commissie voor Landbouwcoöperatie het meest in het oog springt. De propaganda en de voorlichting, voor de oorlog reeds aangevangen, werden, zolang de mogelijkheden hiertoe aanwezig bleven, krachtig voortgezet. De resultaten werden zichtbaar in een stijgend aantal ledenleveranciers met een gelijktijdige daling van het aantal losse leveranciers en in een omzetting van naamloze vennootschappen (boeren N.V.'s) in coöperatieve verenigingen. In 1941 werd een begin gemaakt met de organisatie van zgn. coöperatie-cursussen, die uitermate nuttig zijn gebleken voor de kernen kadervorming. De Commissie beperkte zich daarbij niet tot het gebied van de coöperatieve zuivelindustrie. Zij maakte tevens belangstelling gaande voor andere vormen van coöperatie. In de jaren na de oorlog leidde dit tot een contact met andere gewestelijke organisaties van coöperaties - een samenwerking die in 1954 uitliep op de oprichting van een Instituut voor Land- en Tuinbouwcoöperatie in Noordholland.

[59] Minder in het oog lopend, maar niet minder belangrijk, was in 1941 de instelling van een Commissie voor het Zuivelvakonderwijs. De Commissie werd belast met de inrichting en de organisatie van dit onderwijs in de lijn van de reeds door de Bond gevestigde traditie. Het cursusprogramma omvatte, waar nodig in samenwerking met het Rijkszuivelconsulentschap en de F.N.Z., cursussen voor assistent-directeur van een zuivel-fabriek, assistent-directeur van een boterfabriek, kaasmaker, centrifugist, botermaker, melkcontroleur, stal en voedercontroleur, controleur fokvereniging enz.

De Bond bevorderde in 1952 de oprichting van de Stichting Vakschool voor Zuivelbe-reiders, waarin de taken, die de Bond, het Rijkszuivelconsulentschap en de Vakschool voor Kaasmakers elk afzonderlijk verrichtten, werden ondergebracht in één instituut. De naam van de toenmalige Rijkszuivelconsulent Ir. C. Verschoor is aan de totstandkoming van de Stichting onlosmakelijk verbonden.

Vooraf in de laatste jaren van de oorlog werd het oog gericht op de tijd daarna. Onderwerpen als een mogelijke bedrijfsorganisatie, de organisatie van de coöperatieve zuivel-industrie in Noordholland, samenwerking van melkinrichtingsbedrijven, de afzet van producten, genoten een klimmende belangstelling. De Bond stond niet geheel onvoor-bereid toen in 1945 het einde van de oorlog kwam.

De geschiedenis van de Bond is de geschiedenis van de coöperatieve zuivelindustrie. Wel heel sterk gaat dit op voor de periode na 1945. En daarmee wordt dan wel een be-langrijk verschil met de ontwikkeling in de jaren tot 1935 aangegeven. In de eerste der-tig jaren drijft de Bond op de fabrieken, sedert ± 1935 staat de Bond in toenemende mate temidden van de fabrieken als een initiatief nemende, stimulerende kracht. Natuur-lijk gaan de mogelijkheden van de Bond zover als de fabrieken wensen

[60] - zij zijn de leden en keuren een beleid goed of af. Maar er is een groot verschil tussen een zwak uitgeruste Bondsorganisatie, die keer op keer achter de feiten aanloopt en een goed toegeruste Bondsorganisatie, die een feitelijke ontwikkeling probeert bij te houden en als het even kan vóór te blijven. Hierdoor wordt het beleid van het Bondsbestuur sedert 1935 en vooral na de oorlog bepaald. Niet altijd kon dit beleid door de fabrieken worden gevolgd. Het na de oorlog door het Bondsbestuur aan de orde gestelde „grote plan" is er een bewijs van. Maar een andere maal kon wel een stap vooruit worden gedaan: de oprichting van de „Melco" b.v.

De reële inhoud van dit beleid wordt mede bepaald door de veranderingen die zich op technisch, economisch en maatschappelijk gebied in de wereld bezig zijn te voltrekken. Wie, zoals de zuivelcoöperatie, pretendeert, in de eerste plaats en in de laatste plaats, de belangen van de boeren te behartigen zal zich tijdig rekenschap moeten geven van de aard van deze veranderingen en ernaar moeten streven datgene te doen, dat ook het doel van haar optreden in de toekomst wáár kan doen zijn.

De Bond heeft zich nimmer geïsoleerd van wat zich elders op het gebied van landbouwcoöperatie en landbouworganisatie in de provincie ontwikkelde en waar dat pas gaf initiatieven ondersteund en initiatief genomen. Zij heeft op deze wijze een belangrijk aandeel gehad in de vorming van een aantal instellingen, die zowel voor de zuivelindustrie als voor de veehouderij en ook in wijder verband van betekenis zijn:

de Vakschool voor Kaasmakers (1909)
het Kaascontrolestation „Noordholland" (1919)
het Botercontrolestation „Noordholland" (1920)
de Coöperatieve Zuivelbank (1918)
de Vereniging „Het Landbouwhuis" (1919)
de Gezondheidsdienst voor Dieren (1921)
de Stichting Vakschool voor Zuivelbereiders (1952)
de Stichting Proefboerderij Wogmeer (1953)
de Coöperatieve Centrale Melkinrichting „Melco" G.A. (1954)
het Instituut voor Land- en Tuinbouwcoöperatie (1954)
Voorts heeft de Bond in Noordholland enkele coöperatieve instellingen geïntroduceerd, die nu belangrijke diensten bewijzen aan fabrieken en leden;
de Coöperatieve Stremsel- en Kleursel-fabriek
het Coöperatief Verzekeringsfonds
het Onderling Boerenverzekeringsfonds

Kwaliteitsverbetering.

Van meet af aan heeft de Bond op de bres gestaan voor de verbetering van de kwaliteit van het Noordhollandse product. De eerste kaasproef in 1906 diende te bewijzen dat fabriekskaas net zo goed bewaard zou kunnen worden als boerenkaas. Zulke kaasproeven, waarbij het experimentele karakter op de voorgrond stond, zijn in samenwerking met het Rijkszuivelconsulentschap en de Proefzuivelboerderij geregeld gehouden. Evenals de kaaskeuringen, waarvan de eerste in 1907 georganiseerd werd. In de loop der jaren zijn in deze keuringen alle producten betrokken, die in de fabrieken vervaardigd worden.

[61] De kwaliteit van het zuivel hangt ten nauwste samen met de kwaliteit van de grondstof, die op haar beurt weer in belangrijke mate afhankelijk is van de aard en de gezondheid van het vee. Sedert D. Brander Tz. in een algemene vergadering in 1911 een inleiding had gehouden over de vraag op welke wijze de fabrieken zouden kunnen medewerken aan de bestrijding van veeziekten (mond- en klauwzeer en t.b.c.) verscheen dit onderwerp vrij geregeld op de agenda van de Bondsvergaderingen. De plannen voor de oprichting van een Gezondheidsdienst voor Dieren hadden in 1921 de volle instemming van de Bond, terwijl de Bond in 1927 besloot tot een nog straffere aanpak van de t.b.c.-bestrijding in samenwerking met alle bij deze belangrijke zaak betrokken organisaties en instanties.

Een jarenlange inspanning werd op 1 Maart 1954 bekroond: vanaf die datum bezit Noordholland ten noorden van het Noordzeekanaal een t.b.c.-vrije rundveestapel. Belangrijk is wat de Bond wist te bereiken ten aanzien van de uitbetaling der geleverde melk aan leden en leveranciers. Aanvankelijk geschiedde deze op basis van de gemeten of gewogen hoeveelheid, zonder rekening te houden met de zuivelwaarde der melk. Een uitbetaling naar zuivelwaarde kwam velen veel billijker en nuttiger voor. Nuttiger vooral, omdat dit een middel zou zijn voor verbetering van de kwaliteit en een middel om vervalsingen tegen te gaan.

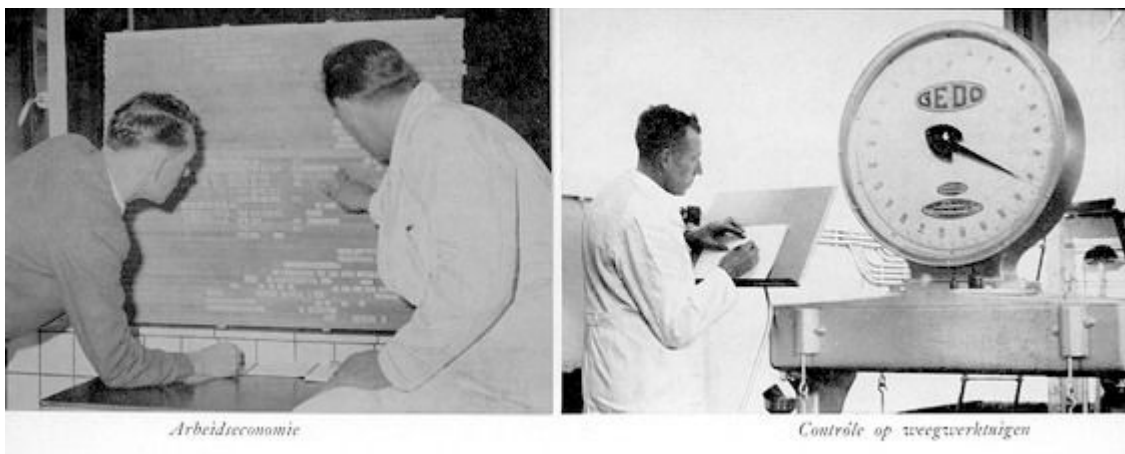
Voor een nieuw systeem kwamen twee mogelijkheden in aanmerking: uitbetaling naar vetgehalte of naar vetgehalte en gehalte aan vetvrije droge stof. Verkozen werd de laatste mogelijkheid, omdat in Noordholland de kaasmakerij hoofdzaak was en daarom de waarde van het gehalte aan vetvrije droge stof mee bepalend zou moeten zijn. Bovendien omdat de dagfabrieken melk verwerkten, die op de boerderij al meer of minder sterk geroemd was. Uitbetaling op deze basis noemde men uitbetaling naar berekend vet, de zgn. „methode-Schey". Rond 1920 pasten vrijwel alle fabrieken dit systeem toe, dat later plaats heeft moeten maken voor de uitbetaling naar vetgehalte, terwijl thans de meeste fabrieken uitbetalen naar vetgehalte en kwaliteit.

Beseffend dat de kwaliteit van de kaas in handen ligt van de kaasmakers, steunde de Bond in 1909 een voorstel van de Rijkszuivelconsulent Dr. Schey, dat de oprichting van een vakschool voor kaasmakers beoogde. In samenwerking met de Vereniging tot bevordering van de Landbouw in Hollands Noorderkwartier werden de plannen verder uitgewerkt. In 1910 kon de eerste cursus - met 12 leerlingen en 4 toehoorders - gehouden worden. Door de jaren heen heeft het vakonderwijs de warme aandacht van de Bond behouden.

De bemoeiingen van de Bond op het uitgebreide terrein van de kwaliteitsverbetering maakte de medewerking nodig van een deskundig functionaris in dienst van de Bond. Via een „technisch assistent" en de „leraar-technicus" ontwikkelde zich de technische dienst als een speciale afdeling van hulpverlening en technische bijstand aan de fabrieken.

Kwaliteitsbescherming.

Naast de zorg voor de zuiverheid en de kwaliteit van het product zag de Bond als tweede grote taak de bescherming van de echtheid van het Noordhollandse product. Een bescherming, die wel zeer gewenst was, omdat men in andere provincies - met name in Friesland - in toenemende mate overging tot productie van kaas in Goudse

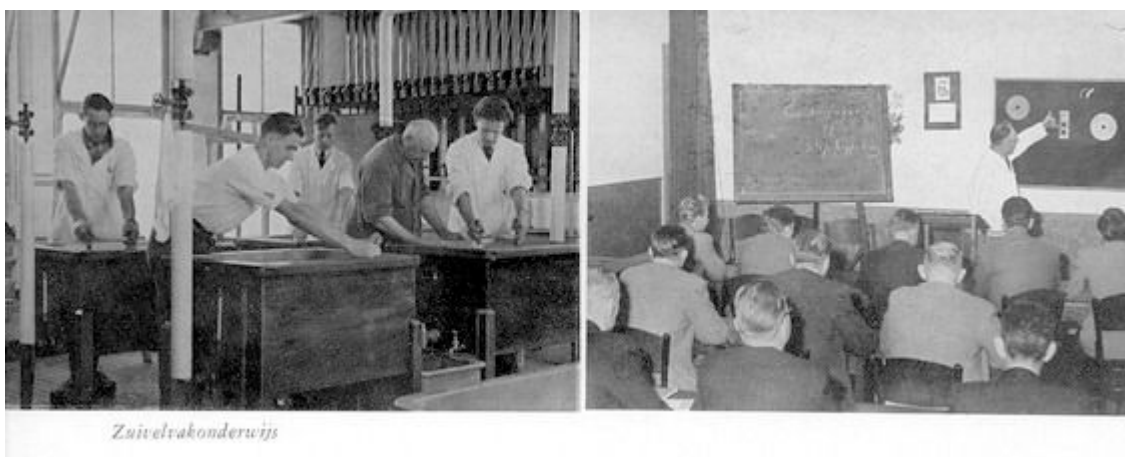
[62] en Edammer vorm met een variërend vetgehalte, dat over het algemeen lager lag dan de 40+ en de vollemelkse producten uit Noord- en Zuidholland. Dit verleidde de handel tot het aanbieden van partijen kaas van gelijke vorm, maar van zeer verschillende vetgehalten, als aan de originele Edammer en Goudse kaas gelijkwaardige producten. De schade, die hieruit voor de goede naam van de Edammer en de Goudse kaas zowel in binnen- als in buitenland voortvloeyde, werd terecht door de Hollandsche Maatschappij van Landbouw in het begin van deze eeuw ernstig genoemd.

Ter bestrijding van dit euvel besloot de Maatschappij tot de oprichting in 1906 van twee kaascontrôle-stations: het station „Noordholland" te Hoorn voor Edammerkaas en het station „Zuidholland" te 's Gravenhage voor volvette Goudse kaas. Doel van het Noordhollandse station was te komen tot herstel van de wereldreputatie van de Edammer kaas.

De aangeslotenen, fabrieken en zelfkazers - producenten van Edammer kaas, verplichtten zich geen kaas te maken, die minder dan 40% vet in de droge stof bevatte. Zij verwierven een merk, dat voor de koper zou moeten gelden als een garantie voor echte Edammer. Een succes is dit station niet geworden. Kaasproducenten toonden een te geringe belangstelling, terwijl de handel tegen het station een niet aflatende oppositie voerde. Het toenmalige Bondsbestuur heeft krachtig geijverd voor de instandhouding en de uitbreiding van het station, maar ondervond weinig bijval van de fabrieken. Toen de opheffing van het station in 1912 niet meer te voorkomen was, belastte de Bond zich met de zorg voor de erfenis, in casu het merk - in afwachting van een door de overheid in het uitzicht gestelde definitieve regeling van de „kaaskwestie". Deze kwam tot stand bij een Ministerieel Besluit in 1918, waarbij drie Rijkskaasmerken voor 40+, 30+ en 20+ kaas werden vastgesteld. In hetzelfde besluit werden ook de voorwaarden genoemd, waaraan contrôle-stations voor niet-volvette kaas moesten voldoen om onder Rijkstoezicht te worden gesteld.

In 1919 hoorde de Bond bij de oprichters van het Kaascontrôlestation „Noordholland" met de Vereniging van Zuivelfabrikanten in Nederland (de tegenwoordige V.V.Z.M.) en de R.K. Land- en Tuinbouwbond in het Bisdom Haarlem. Tegelijkertijd besloot het bestuur van het station moeite te doen de Noordhollandse belangen in het eerder opgerichte „Botercontrôlestation Zuidholland" te verenigen in een botercontrolestation voor Noordholland,

De regering bepaalde voorts in 1920 dat voor export uitsluitend kaas voorzien van één

Zuivelvakonderwijs

[63] der Rijksmerken zou worden toegelaten. Afgezien van andere zaken betekende dit in ieder geval dat de Kaascontrôle hierdoor een behoorlijke steun in de rug kreeg. Desalniettemin waren de eerste jaren niet gemakkelijk. Lauwheid bij de producenten, behalve bij de grote fabrieken, en felle tegenstand bij de handel noopten de Bond tot waakzame activiteit ten aanzien van dit, nog niet alom erkende, belangrijke instituut. Dit is geleidelijk beter geworden en de Kaas- en Botercontrôlestations worden nu ervaren als onmisbare instituten.

Langzaam maar zeker kon de kaascontrôle worden uitgebreid en rond de kaas ligt nu een heel stel regelingen en voorschriften, die waken voor de samenstelling en de kwaliteit van het product in zijn grote verscheidenheid van soorten en modellen.

De Bond van binnen.

Tweemaal in het jaar, in voor- en najaar, komen de vertegenwoordigers van de fabrieken één dag in algemene vergadering bijeen, om de belangen van de provinciale zuivelcoöperatie te bespreken en de huishouding van de Bond te regelen. Daarnaast bevorderen de wekelijkse bijeenkomsten van voorzitters en directeurs en de in de laatste jaren gehouden kringvergaderingen van fabrieksbesturen zeer het onderling contact en overleg over alle zaken, die van belang geacht moeten worden voor de ontwikkeling.

Voor een juiste uitvoering van de veelomvattende taak van de Bond werd al spoedig de zorg voor verschillende onderwerpen opgedragen aan Bondscommissies, terwijl een aantal diensten in het leven werden geroepen, die dagelijks de fabrieken terzijde staan:

Commissie voor landbouwcoöperatie - Zij is belast met de behandeling van organisatorische vraagstukken, die zich in de Bond voordoen. Ook propaganda, voorlichting en kadervorming horen tot het terrein van de Commissie.

Commissie voor kwaliteitsverbetering der producten - De verschillende productentoekeuringen worden o.m. door deze Commissie georganiseerd.

Bouw- en werktuigencommissie - Zij staat de fabrieken-met-bouwplannen ten dienste en adviseert inzake de aanschaffing van werktuigen.

[64] *Commissie voor arbeidseconomie* - Deze Commissie, die nog niet op een langjarige ervaring kan bogen, onderzoekt op welke wijze de in de fabrieken te verrichten arbeid zo doelmatig mogelijk kan worden gedaan.

Commissie voor het melkprijsadvies - Eenmaal in de veertien dagen geeft de Commissie een advies af betreffende de uit te betalen voorschotprijs. Alle fabrieken volgen het advies van de Commissie.

Weicommissie - Zij regelt voor de fabrieken de gezamenlijke afzet van de wei en onderhoudt het contact met de wei-afnemers.

Commissie van advies en bemiddeling - Zij geeft aan fabrieksbesturen desverlangd richtlijnen inzake passende beloningen en voorzieningen voor directeuren en overige hogere functionarissen der fabrieken. Daarnaast treedt zij in voorkomende gevallen bemiddelend op.

Technische Dienst - Dit is de oudste afdeling van de Bond. Zij staat de fabrieken op het gebied van de zuiveltechniek met raad en daad terzijde en controleert de zuiveltechnische installaties van de fabrieken. De dienst is voorts ten nauwste betrokken bij het vakonderwijs en het werk van verschillende hierboven genoemde commissies.

Laboratorium - Het streven naar verbetering van de kwaliteit van de producten vindt steun in de uitkomsten van de bacteriologische en chemische onderzoeken, die in het Bondslaboratorium geregeld worden verricht. De controle-werkzaamheden van het laboratorium omvatten de verschillende stadia van de productie in de fabrieken, het kwaliteitsonderzoek van de melk en de producten, en de bedrijfscontrole. De resultaten hiervan zijn van belang voor de Technische Dienst en voor de fabrieken zelf, die bij mogelijke fouten en tekortkomingen directe aanwijzingen krijgen en aan de hand van de uitkomsten van het Bondslaboratorium de juistheid van de in het eigen fabriekslaboratorium verkregen resultaten kunnen toetsen.

Administratieve Contrôle - Ieder kwartaal wordt de administratie der fabrieken gecontroleerd en aan de fabrieken een rapport uitgebracht. De afdeling geeft o.m. een afschrijvingsadvies en wijst de fabrieken de weg in het labyrint van de b^olastingwetgeving en behartigt ook in dit opzicht de belangen van de fabrieken. Voor de leden van

[65] de fabrieken betekent deze contróle een grote mate van zekerheid voor een richtig gevoerd beheer.

Bedrijfseconomische Dienst - De administratieve contróle is niet meer beperkt tot de financiële administratie en de jaarrekening, maar omvat ook alle cijfers, die geproduceerd moeten worden om een juist inzicht te krijgen in het verloop van en de verhouding tussen kosten en opbrengsten per bedrijfsonderdeel. Via de afdeling Administratieve Contróle en de Bedrijfseconomische Dienst staan de fabrieken alle gegevens ten dienste, die voor een juiste beoordeling van de positie van de fabriek onmisbaar zijn

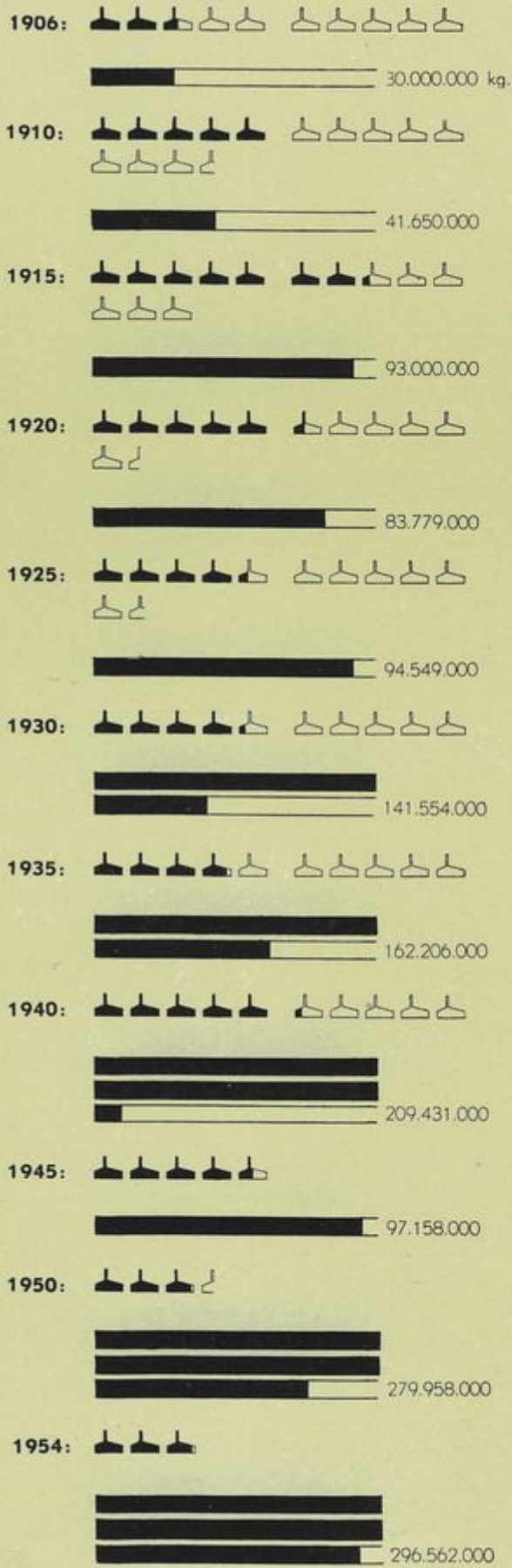
Arbeidseconomie - De afdeling Arbeidseconomie verleent deskundige hulp bij een zo doelmatig mogelijke inrichting van het gehele melkverwerkingsproces in de fabrieken.

Controle op de vetgehaltebepaling, de weegwerktuigen en de retourproducten - Deze werkzaamheden zijn een contróle van Bondswege op de aan de uitbetaling der fabrieken ten grondslag liggende fabrieksberendingen en derhalve direct van groot belang voor de leden van de fabrieken.

Coöperatief Magazijn - Vele jaren is de gezamenlijke aankoop van hulpstoffen (waartoe reeds tijdens de eerste algemene vergadering besloten werd) een nuttige tak van dienstverlening van de Bond aan de fabrieken geweest. In het laatste volle boekjaar beliep de omzet een bedrag van f 557.500.-. In de loop van 1953 werd besloten het coöperatief magazijn in exploitatie over te dragen aan de afdeling Centrale Aankoop van de F.N.Z.

Secretariaat - Ergens moeten alle draden samenkomen. In de Bond is dat het secretariaat. Van hier uit wordt het werk in en van de Bond gecoördineerd en wordt gezorgd dat het apparaat van de Bond een soepel lopend mechaniek is. Het secretariaat is in de Bondsorganisatie ook het punt waar de fabrieken komen met hun klachten; hun wensen en verlangens en dat de fabrieken dan de gevraagde hulp verleent, van voorlichting dient. Het secretariaat vertegenwoordigt de Bond ook naar buiten en behartigt, overal waar dat zinvol is, de belangen van de Bond en van de bij haar aangesloten fabrieken. Altijd heeft in de Bond - hoe verdrietig soms de kaarten ook lagen - het belang van de fabrieken en door de fabrieken het belang van de boer voorop gestaan. Dit richtsnoer heeft van de fabrieken gemaakt wat zij zijn, heeft ook van de Bond gemaakt wat zij thans is. Geen vermoeide vijftigjarige. Maar een brok boerenorganisatie, waarvan de bestuurders weten, dat het grote werk nooit „af" kan zijn, dat na gedane taken nieuwe wachten, die met hetzelfde richtsnoer voor ogen opgenomen moeten worden.

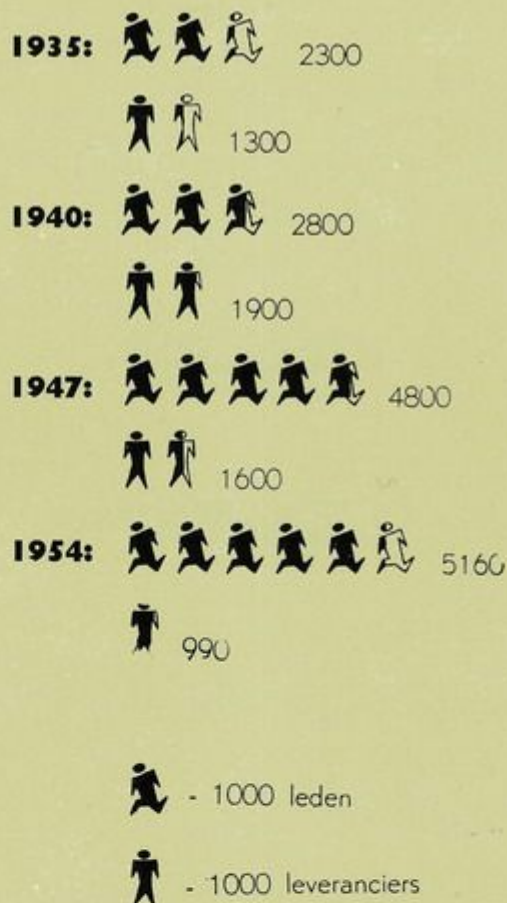

**Ontwikkeling
van de Bond van op
coöperatieve grondslag
werkende
Zuivelfabrieken in
Noordholland**

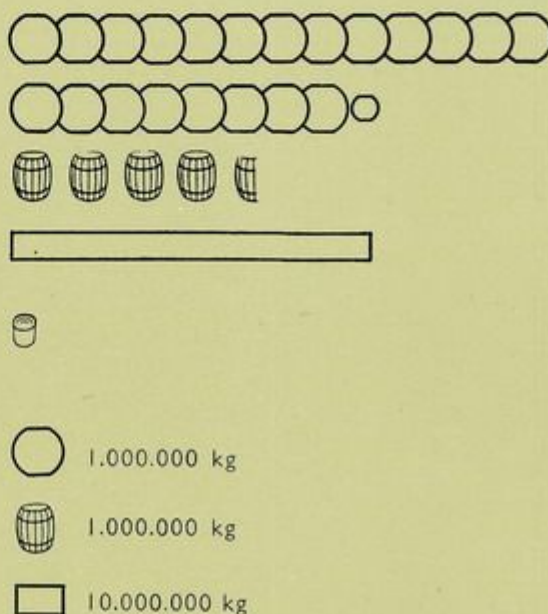
 10 fabrieken
 10 Bondsfabrieken
 kg melk

**Leden
en leveranciers:**

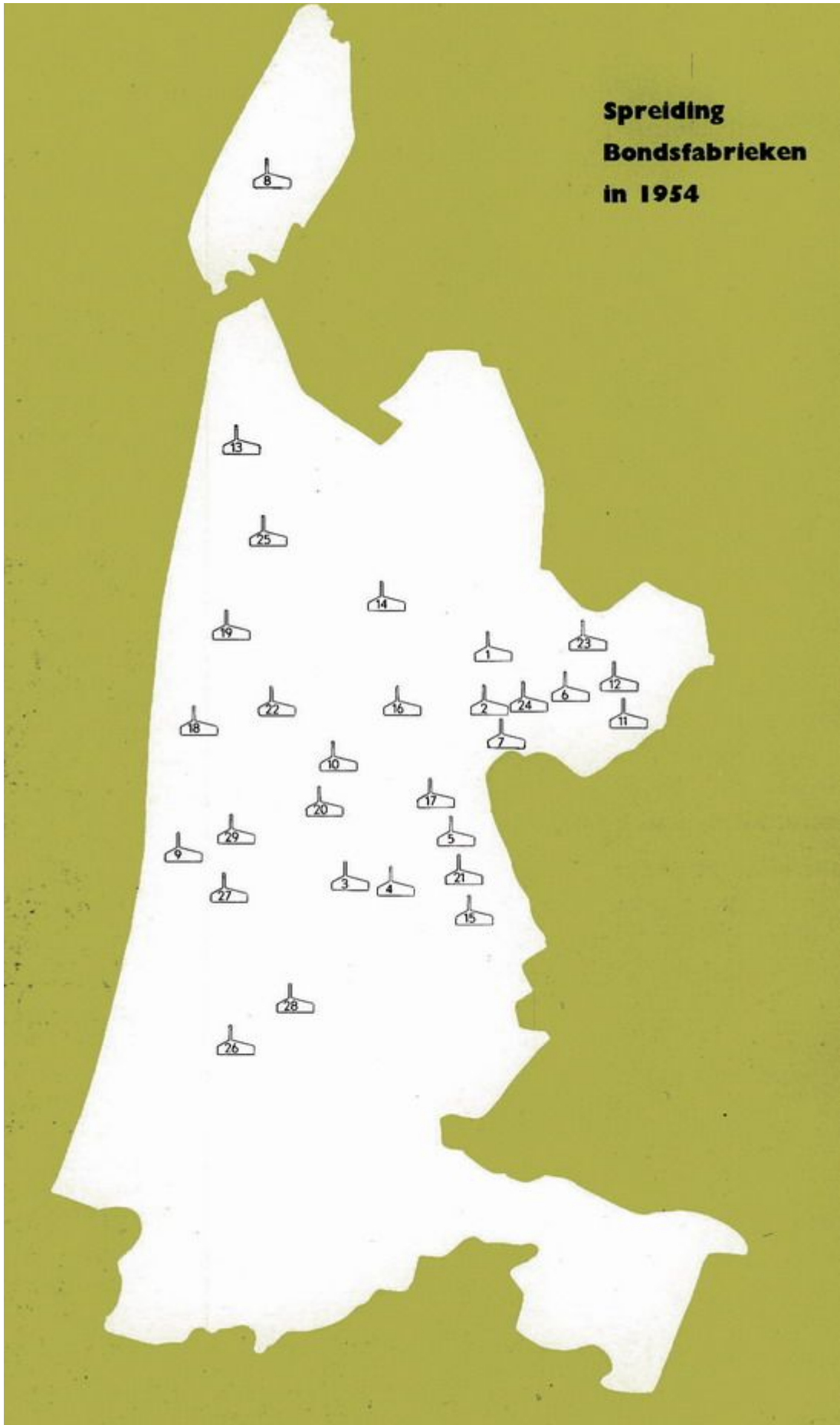

**Bestemming van de melk van bij de Bond aangesloten
fabrieken in 1954:**

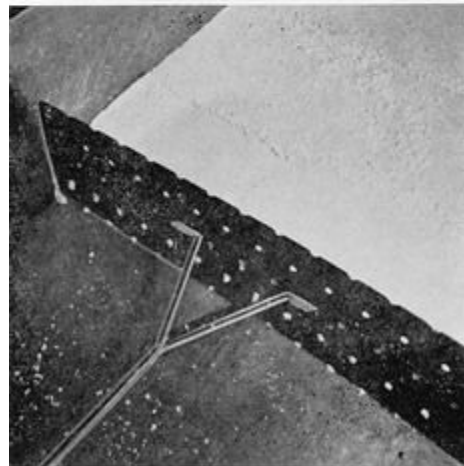
21.775.000 kg. kaas
4.436.000 kg boter
66.750.000 kg.
in consumptie
gebrachte melk
en melkproducten
1.210.000 kg. melkpoeder

**Spreiding
Bondsfabrieken
in 1954**

- 1 „West-Friesland”, Abbekerk
- 2 „De Ster”, Baarsdorpermeer
- 3 „De Tijd”, Beemster
- 4 „Bamestra”, Midden-Beemster
- 5 „Nova Vita”, Beets
- 6 „Eureka”, Binnenwijzend
- 7 „De Goede Verwachting”, Bobeldijk
- 8 „Eendracht”, Texel
- 9 „Brederode”, Egmondermeer
- 10 „Excelsior”, Heerbugowaard
- 11 „De Volharding”, Hem
- 12 „Hoogkarspel”, Hoogkarspel
- 13 „Vooruitgang-Koegras”, Julianadorp
- 14 „West-Friesland”, Lutjewinkel
- 15 „Ons Belang”, Middellie
- 16 „Aurora”, Opmeer
- 17 „Concordia”, Oudendijk
- 18 „De Goede Verwachting”, Groet
- 19 „De Eensgezindheid”, St. Maartensbrug
- 20 „Neerlandia”, Stompeloren
- 21 „Warder”, Warder
- 22 „De Eendracht”, Warmenhuizen
- 23 „Eensgezindheid”, Wervershoof
- 24 „De Verwachting”, Wognum
- 25 „Nieuw Leven”, 't Zand
- 26 „C.M.C.”, Assendelft
- 27 „De Vereniging”, Limmen
- 28 „C.M.C.”, Wormerveer
- 29 „Melco”, Heilo

[70] LEIDING, LEDEN EN PERSONEEL

Fabrieken en Bond zijn het werk van mensen. Van boeren, die trots waren op hun plaats en hun veestapel, op hun boerinne „die zo best kon kezen" - maar die ook met begrip voor de werkelijkheid zagen dat de fabriek het op den duur zou winnen van de zelfkazerij. En die dus de bakens verzetten. Het overgeven van de melk aan de fabriek hoefde ook niet te betekenen, dat de boer zijn zeggenschap over wat er verder met de melk ging gebeuren zou moeten prijsgeven. De fabriek kon, geëxploiteerd door de boeren gezamenlijk, een verlengstuk zijn van de boerderij. De besten aanvaardden de hieraan verbonden risico's, - vele anderen namen aanvankelijk een afwachtende houding aan, ook al ging hun melk naar de coöperatieve fabriek.

De zuivelcoöperatie in Noordholland mag - bij alle tekortkomingen, die aan mensenwerk eigen zijn - gezien worden. Dat is de voldoening, die de pioniers van harte gegund zij, al zullen zij nog wel eens met een tikkeltje heimwee terug denken aan vroeger jaren toen alles zoveel gemoedelijker wellicht ging dan nu, in jaren van moderne bedrijfsorganisatie, planning, ontwikkeling naar grotere eenheden en verbanden, mogelijk is. De tijd dat een individuele boer „zijn" kaasmaker te grazen kon nemen omdat die hem eens voor schut had gezet, dat het dorp bij elkaar getoeterd werd om op spitsuur-in-de-fabriek even te helpen, - die tijd is voorbij. Maar wat gebleven is, is het direct op de boer betrokken zijn van het hele optreden van de zuivelcoöperatie. Zowel in doelstelling als in de praktijk Zoals vroeger wordt nog steeds de coöperatie gemaakt door de mensen, die er ten nauwste mee verbonden zijn: leiding, leden en personeel.

De leiding.

De inrichting van een coöperatieve vereniging is vrij eenvoudig. De algemene vergadering kiest uit haar midden een bestuur, dat met de leiding van de dagelijkse gang van zaken wordt belast, - en tevens een commissie van toezicht, die toeziet op de handelingen van het bestuur. Vroeger diende men dit „belast met de leiding van de dagelijkse gang van zaken" ook wel vaak letterlijk te nemen. Want de kaasmaker was stellig een goede kaasmaker en misschien ook een knappe kaasmakter, maar om hem ook te belasten met alle rompslomp, die de exploitatie van een fabriek voor gezamenlijke rekening met zich mee kon brengen, dat ging toch wel een beetje te ver. Vandaar de figuur van de „boeren-directeur", de man die naast zijn eigen bedrijf in nauw overleg met zijn medebestuurders, de zaken van de fabriek behartigde.

Later kon dit anders worden. Toen moest ook in Noordholland de zuiveltechnisch deskundige, opgeleid aan de Rijkszuivelschool te Bolsward, wel zijn intree doen. H. Th. de Bruin te St. Maartensbrug was de eerste „technische directeur" in onze provincie, spoedig gevolgd door anderen. En naarmate de fabrieken groter werden, groeide ook in de fabriek de staf, die de directeur dagelijks terzijde staat.

Men beweert wel eens, soms met een zekere wellust, dat juist door deze ontwikkeling

[71] van klein naar groot de dienst wordt uitgemaakt door de directeur en zijn medewerkers en de boeren-bestuurders er voor spek en bonen en de coöperatieve franje bijzitten. Wie zo redeneert kent de praktijk van het leidinggeven aan een coöperatieve vereniging niet en ziet voorbij aan de verhoudingen zoals die zich tussen bestuur en directie (met de commissie van toezicht op de achtergrond) ontwikkeld hebben. Als er één punt is dat met de nodige zorg wordt omringd dan is het wel het uitgangspunt van iedere boeren-coöperatie: een boerenzaak, een boerenzaak doen zijn en blijven.

De leden,

Het in vele gevallen handjevol doorzetters en durvers is in de loop der jaren met enkele duizenden gegroeid, die - overtuigd door de zakelijke successen van de coöperatie - het alleen-maar-leverancier zijn hebben verwisseld voor het in een coöperatie meer passende lid-leverancier zijn. Dat lidmaatschap geeft rechten maar bindt ook aan statutair vastgelegde verplichtingen. En juist dit laatste kon wel eens de oorzaak zijn van het verschijnsel, dat de leden-toename in Noordholland wat trager is verlopen dan elders in het land.

De vrijheid, de onafhankelijkheid is een in ons volk als zeer kostelijk ervaren goed. Maar in een samenleving van mensen kan de vrijheid voor de één verkeren in onvrijheid voor de ander. En vaak blijkt, dat wat men voor zichzelf als vrijheid en onaf-

[72] hankelijkheid aanmerkt, als puntje bij paaltje komt zelfbedrog is. Wie meent koning op zijn erf te zijn komt vroeger of later tot de ontdekking dat er krachten zijn, die sterker zijn dan koning én erf. Werkelijk vrij is de mens, die zijn rechten gewaarborgd ziet in een erkend statuut en zijn bereidheid tot samenleven en doen tot uitdrukking weet te brengen in vrijwillige aanvaarding van de ook in het statuut opgenomen verplichtingen, zonder welke „coöperatie" met anderen niet mogelijk is.

Het is de verdienste van de coöperatie, dat zij in de praktijk van bedrijf en vereniging dagelijks bewijst deze dingen ernstig te nemen en dat zij, binnen het raam van de samenwerking, de vrijheid en de onafhankelijkheid van haar leden eerbiedigt, bevordert. De coöperatie is wat de leden er van willen maken. Een vereniging waarin de leden een actieve belangstelling tonen zal meer presteren dan een vereniging waarin die belangstelling aan de lauwe kant is. Het getuigt van wijs beleid wanneer de leiding al het mogelijke doet om de leden een oordeelsvorming over de gang van zaken te vergemakkelijken. Juist bij grote coöperaties is dit een onderwerp, dat niet in een handomdraai afgedaan kan worden. Maar het feit dat juist dit onderwerp de laatste jaren bij fabrieksbesturen en Bondsbestuur in het centrum der belangstelling staat, bewijst dat men allerwegen het voor een coöperatie wezenlijke punt „medezeggenschap van de leden" ernstig neemt.

Het personeel.

In de eerste jaren van de fabrieken en van de Bond bestond er nog een „Vereniging van Kaasmakers in Noordholland". Dat was niet zozeer een vakbond in de hedendaagse zin. Maar een vereniging waarvan de leden op gezette tijden de verschillende aspecten, verbonden aan de uitoefening van hun vak en de ontwikkeling van dit vak met elkaar bespraken. De verhouding tussen kaasmaker en fabriek was ook veel minder die van werkgever-werknemer. De kaasmaker wás de fabriek. Het vak heeft een toen door weinigen voorziene ontwikkeling doorgemaakt, de sociale verhoudingen hebben ingrijpende veranderingen ondergaan - maar bij alle veranderingen is er toch iets van die band blijven bestaan in de veelal enige fabriek in het dorp.

De „naam" van een fabriek wordt niet alleen gevestigd door de kwaliteit van het product en meer van zulke zaken - maar ook door de menselijke verhoudingen in het bedrijf. Voorbeelden uit de geschiedenis kunnen bewijzen hoezeer dit waar is. En wanneer de coöperatieve zuivelindustrie in Noordholland geworden is tot wat zij nu is, dan is dat mede een gevolg van de wijze waarop de werkers in de fabrieken, met hart voor hun zaak, de dagelijkse arbeid hebben verricht.

De Bond.

Uit de rangen van de leiders en de leden van de fabrieken zijn de mensen naar voren gekomen, die de Bond hebben opgericht en in stand gehouden. Het zijn er zeer velen geweest, die de Bond hebben gediend in elkaar opvolgende Bondsbesturen en onnoemelijk veel commissies, die in plaatselijke en algemene vergaderingen door opbouwende kritiek de Bondsleiding hebben gestimuleerd of die anderszins aan de opbouw van de Bond hebben deelgenomen.

Wekelijkse vergadering van voorzitters en directeuren

[73] Bondsvorzitters waren achtereenvolgens:

J. Boekel	Binnenwijzend	1906 - 1908
D. de Boer Dz	Stompetoren	1908 - 1910, 1923
J. Best Nz	Berkhout	1911
W. T. Jongejans	Assendelft	1912 - 1914
H. K. Koster	Wieringerwaard	1915 - 1922, 1924 - 1930, 1932 - 1938
K. Kuiper	Oostwoud	1931
J. Blaauboer Kz	Schagen	1939 - 1945
J. Veldstra	Opmeer	1946 - 1947
K. Hogetoorn Dz	Beemster	1948 - heden

Bondssecretarissen:

G. Nobel	Lutjewinkel	1906 - 1938
Ir. G. Kranen	Alkmaar	1938 - 1952
Ir. T. G. Tomson	Heiloo	1952 - heden

Het past in een democratische organisatie slecht de individuele verdiensten te gaan uitmeten. Niettemin kan het nuttig zijn enkele namen aan de vergetelheid te ontrukken, daarbij bedenkend dat zij alleen de hun toegedachte rol konden spelen omdat zij zich gesteund wisten door velen, die niet genoemd kunnen worden. En misschien ook om in hun namen (en beeltenissen) vast te leggen dat fabrieken en Bond het werk zijn van mensen, die bereid waren en zijn om voor een goed geachte zaak zich inspanningen en opofferingen aan tijd en energie te getroosten, en die op de ontwikkeling van Bond en fabrieken het stempel van hun persoonlijkheid hebben gezet.

[74] *D. Brander Tz.*

Burgemeester van Hoogkarspel, mede-oprichter en voorzitter-directeur van één van de eerste dagfabrieken in Noordholland, welke lange jaren als een modelbedrijf de belangstelling van zeer velen tot ver buiten onze landsgrenzen trok; groot propagandist voor het Noordhollandse product en voortdurend uit op verbeteringen in de bereidingswijze en van de kwaliteit.

J. Boekel

J. Best Nz.

J. Best

J. Best Nz. heeft zijn leven, na beëindiging van de eerste cursus van de Rijkslandbouwwinterschool te Schagen, geheel in dienst gesteld van de landbouw in de meest ruime zin. Als specialist in landbouwzaken trad hij op in tal van colleges, o.a. in de Provinciale Staten van Noordholland. Als boer-burgemeester van Berkhout behartigde hij lange jaren de belangen van een agrarische gemeente en als directeur-boekhouder van de C.Z. „De Ster” te Berkhout kwam hij in nauwe aanraking met de coöperatieve zuivelindustrie en met de Bond, welke hij in velerlei functies diende.

H. K. Koster

Een man van weinig woorden maar met een groot gezag. Zijn taak, fabrieken en Bond in drie opeenvolgende perioden door moeilijke jaren heen te loodsen, was verre van eenvoudig. Hij was een boer, die het eigene, zijn eigen gemeente, zijn polder, zijn fabriek zeer lief had. Maar hij was ook een bestuurder van brede allure, die de plaatselijke kernen kon zien als onderdelen van een groter geheel, die het eigene ondergeschikt wist aan grotere belangen. Gedurende ruim twintig jaren diende hij de Bond als voorzitter, van 1938-1947 was Koster tevens voorzitter van de F.N.Z. Van grote betekenis is zijn bemoeienis met de kaasexport in de jaren van de eerste wereldoorlog geweest. Zijn naam is voorts, met die van Elias Koster, verbonden aan de oprichting van de Provinciale Gezondheidsdienst voor Dieren.

G. Nobel

G. Nobel fungeerde van 1906 tot 1938, ruim dertig jaar, als secretaris van de Bond. Met veel toewijding en volharding heeft hij vorm gegeven aan de Bond en onder het motto „... en zo groot kunnen de moeilijkheden of de bergen werk niet worden, of wij werken maar rustig door” mede het karakter van de Bond in deze periode bepaald. Nobel heeft veel gedaan en zich uiterst waakzaam betoont ten aanzien van de bescherming van het Noordhollandse product. Zijn naam is verbonden aan de ontwikkeling van de kaas- en botercontrole in onze provincie.

[75] *Dr. L. T. C. Schey*

De naam van Dr. Schey is onverbrekelijk verbonden met de inspanningen van het Rijkszuivelconsulentschap voor verbeteringen in de techniek van de kaasbereiding, zowel op de boerderij als in de fabrieken, met behoud en zo mogelijk ook verbetering van de kwaliteit van het Noordhollandse product. Als adviserend -bestuurslid van de Bond heeft Dr. Schey grote invloed uitgeoefend op de gang van zaken in de fabrieken. Op zijn initiatief kwam te Hoorn de Vakschool voor Kaasmakers tot stand.

Dr. L.T.C. Schey

D. de Boer Dz.

de Boer Dz. wordt door allen, die hem gekend hebben en van zijn slagvaardigheid hebben genoten, geschetst als een man met een scherpe, vooruitziende blik, een voorstander van grotere, modern ingerichte fabrieken in de tijd toen er nog velen aan het succes van zulke ondernemingen twijfelden. Hij stak zijn mening over personen en zaken niet onder stoelen of banken, maar beoogde daarbij steeds constructief werk te verrichten.

J. de Boer

Jm. Blaauboer Kz.

In Jm. Blaauboer Kz. ontving de Bond in 1931 een fijnzinnig, ruim denkend, sociaal voelend man als bestuurder. Later zou blijken, dat hij, beginselvast en vooruitziend coöperator, met zijn heldere kijk op de problemen, de aangewezen voorzitter van het Bondsbestuur zou zijn. Veel heeft hij bijgedragen tot de ontwikkeling en de versterking van de Bond in de periode van zijn bestuurslidmaatschap en van zijn voorzitterschap, een periode, die de jaren van 1931 tot 1945 omspannt. Als een grote verdienste van Blaauboer moet zijn aandeel in het werk van de Commissie voor landbouwcoöperatie, en zijn ijveren voor de beide coöperatieve verzekeringsfondsen vermeld worden.

J. Veldstra

Van bijzondere betekenis voor de coöperatieve zuivelindustrie in Noordholland is sedert zijn intree in ons gewest als directeur van „Aurora" te Opmeer, J. Veldstra geweest. Door zijn grote deskundigheid en onkreukbaarheid, zijn rustig, vertrouwenwekkend optreden, heeft hij mede het pad geëffend voor fabrieken en Bond. De laatste diende hij vele jaren als bestuurslid, vice-voorzitter en enkele jaren als voorzitter. In het bestuur van de F.N.Z. vertegenwoordigde hij lange jaren Noordholland en in deze kring vond zijn stem gehoor en had zijn woord gezag.

Ir. G. Kranen

Van 1934 tot 1938 als adjunct-secretaris, van 1938 tot 1952 als secretaris heeft Ir. Kranen vooral de Bondsorganisatie belangrijk versterkt en meer geschikt gemaakt voor haar dienende taak ten aanzien van

[76] de fabrieken, moderne vormen van bedrijfsbeheer geïntroduceerd en niet weinig bijgedragen tot de versterking van de leden-basis van de fabrieken.

Ir. C. Verschoor

De belangstelling van Ir. Verschoor ging in zijn Noordhollandse periode als Rijkszuivelconsulent vooral uit naar een juiste regeling van het Vakonderwijs. Het is zijn grote verdienste dat hetgeen op dit gebied gebeurde kon worden verenigd in de Stichting Vakschool voor Zuivelbereiders.

† W. T. Jongejans

† H. K. Koster

† K. Kuiper

† Jm. Blaauboer

J. Veldstra

K. Hogetoorn Dz

G. Nobel

Ir. G. Kranen

Het Bondsbestuur ± 1909

*v.l.n.r.: P. Stapel, W. T. Jongejans,
D. Brander Tz., J. Best Nz,
D. de Boer Dz., L. T. C. Sebey*

Het Bondsbestuur in Januari 1956

*v.l.n.r.: M. J. Oosterkamp, K. Hoornsman,
M. Schoone (adviserend lid),
W. S. Poelstra, K. Hogetoorn Dz.,
Ir. T. G. Tomson,
Mej. J. Baas, S. Slot*

*v.l.n.r.: S. Slot, M. Sluis,
J. Goesinnen, J. Veldstra,
Ir. P. Tiersma (adviserend lid),
W. v.d. Oord, M. J. Oosterkamp,
K. Hoornsman, M. Schoone*

[78]

DE BOND SPREEKT TOT U:

Integratie in Noord-Holland

Als u dit leest, heeft dit gedenkboek zijn intree gedaan in Uw gezin - en in nog 5999 andere gezinnen in de kop van Noord-Holland, die evenals U tweemaal daags de melk van hun koeien winnen.

Die, evenals U, die melk toevertrouwen aan hun fabriek, „gedreven ter bevordering van de stoffelijke belangen der leden, door de melk van de koeien harer leden voor gemeenschappelijke rekening te verwerken”, zoals de statuten van Uw fabriek dat in den regel zo doeltreffend zeggen.

Als U dit leest, spreekt „de Bond” rechtstreeks tot U. Dat doet zij anders nooit - zij spreekt tot háár leden en dat zijn de zelfstandige fabrieken. Maar één keer in haar vijftigjarig bestaan moge de Bond

dan tot U spreken. Tot U, die voor de Bond een speld bent op de kaart: de plaats waar U op Uw bedrijf tweemaal daags Uw koeien melkt.

Waarom moet op de grootte van die afstand tussen U en de Bond zo sterk het accent worden gelegd? Omdat het begrip „afstand” zich in de loop van vijftig jaar zo snel bleek te kunnen wijzigen. En wij, die anno 1956 beseffen, dat we er nog lang niet zijn, plegen te zeggen: „Afstanden bestaan er tegenwoordig niet meer”. We vliegen in 5½ uur naar New York - als het moet.

Als het *moet*.

Hoe kunnen wij vaststellen of wij moeten? En als we wel lijken te „moeten”, zijn wij dan bereid om de noodzakelijke stappen tijdig te nemen? Kunnen wij het opbrengen om tijdig de bakens te verzetten, of kunnen wij niet ophouden achter ons te staren en een zoutpilaar te worden?

Als U de geschiedenis leest, die Kruithof op zo verdienstelijke wijze over de coöperatieve zuivelbereiding in Noord-Holland en over de Bond van Zuivelfabrieken schreef, kunt U vaststellen dat er in de afgelopen vijftig jaar veel „gemoeten” heeft. Thans zijn er nog 12 boerderijen waar kaas gemaakt wordt; het aantal fabrieken in ons gebied daalde van 132 in 1911 tot 29 in 1956.

[79] Terugziend op die vijftig jaar worden we gesteld voor de vraag of onze vereniging - ons fabriek - een afwachtend of een doortastend beleid heeft gevoerd. Dat beleid heeft misschien een stuk van Uw leven betekend of deel uitgemaakt van de omgeving, waarin U zich van kindsbeen af vertrouwd voelde. Was het de strijd om de melk die het bestuur van Uw fabriek zo doortastend deed optreden of waren de belangen van de boerenstand zijn drijfveer? Was het de gehechtheid aan het bestaande, de behoefte aan de zelfwerkzaamheid, die het bestuur van Uw fabriek verhinderden een vooruitstrevend beleid te voeren?

Of waren het de belangen van de boerenstand dat bij zo'n passieve, doch koppige strijd h2t bedrijf niet behoorlijk kon worden vernieuwd en de pensioenvoorzieningen van directeur en personeel moesten worden vergeten?

Hoe stelt U zich de toekomst voor, als U die ontwikkeling in het verleden op U hebt laten inwerken? Ziet Uw bestuur de toekomst met zorg of met vertrouwen tegemoet? Laat Uw algemene ledenvergadering zich beïnvloeden door het blinken van het goud der melkprijs van het ogenblik? Of kijkt men bij Uw fabriek op langere termijn met het vertrouwen dat een goed geoutilleerd bedrijf dat sterk afschrijft, ook in de mogelijk minder rooskleurige-toekomst als Uw rots in de branding zal staan?

U heeft natuurlijk de luchtfoto's bekeken van de bij de Bond aangesloten fabrieken. Er is nogal wat verschil: hele grote, middelmatige en hele kleine! U vraagt zich af: wat vindt die Bond nu dat wij „moeten“?

Is de tijd van de kleine fabriek voorbij en moeten die gelaten worden opgeslokt door de grote?

De geschiedenis heeft geleerd, dat er kleine bedrijven zijn die best meekunnen en dat er fabrieken geweest zijn, die vele malen zo groot waren, en toch het hoofd in de schoot moesten leggen. Maar - zult U zeggen - de geschiedenis leert ook dat er wel kleine fabrieken verdwijnen, maar geen kleine fabrieken mee_ ontstaan. En betitelde Dr Schey zijn Noordhollandse herinneringen niet met de naam: „Van gezinsbedrijf tot grootbedrijf?“.

Het klinkt alles zo onmedogenloos voor wie gehecht is aan traditie en aan de intimiteit van een vertrouwd milieu.

Het klinkt als muziek in de oren voor wie zich thuis voelt in het stroomgebied der snel voortschrijdende techniek, die onze tijd kenmerkt.

De problemen, waarvoor U en de 5999 andere leden der bij de Bond aangesloten fabrieken zich gesteld zien, betreffen niets minder en niets meer dan de toekomstige maatschappelijke positie en het maatschappelijk aanzien van de boerenstand in onze Noordhollandse samenleving.

Deze problemen zijn Uw aandacht waard; Uw fabriek verdient Uw actieve belangstelling en brede kijk, wanneer ze aan de orde worden gesteld.

Wat kan die Bond hierin voor U doen? De Bond kan Uw bestuur voorzien van gegevens die een objectieve beoordeling vergemakkelijken. De Bond kan adviezen geven, de Bond kan plannen maken op korte en op lange termijn. Beslissen kan de Bond niet. Dat doet U en dat is onze kracht.

De betekenis van een samenwerking op *vrijwillige* grondslag wordt in onze tijd wel

[80] eens onderschat. Het is het meest stabiele en meest democratische fundament waarop gebouwd kan worden. Maar het legt een grote verantwoordelijkheid op U, namelijk de verantwoordelijkheid van een actieve belangstelling en een objectief oordeel, met als maatstaf: wat eist het belang van de boerenstand als geheel. Het kenmerk van ons coöperatief bestel is dat de daarvoor benodigde wijsheid wordt geschraagd door het heldere en nuchtere boeren-verstand. Door de toenemende ingewikkeldheid van onze „moderne" maatschappij wordt wel eens beweerd, dat de problemen waarvoor U staat boven Uw pet gaan. Dit hoeft geenszins het geval te zijn, mits wij gebruik maken van de moderne hulpmiddelen die geen enkel bedrijf in deze tijd meer kan ontberen.

Met name geldt dit voor de bedrijfs-administratie. Op zichzelf een ingewikkelde materie - net zo ingewikkeld als de moderne installaties, waarmee wij tegenwoordig werken. U hoeft echter niet bang te zijn, dat het noodzakelijk is, dat U zich in de theorie verdiept. U hoeft de resultaten slechts te gebruiken en die maken het U gemakkelijk om de toestand van Uw bedrijf te beoordelen en te vergelijken met andere bedrijven. En als U dan wat blijkt te „moeten", rijst de vraag of dat intern in Uw bedrijf kan worden opgelost, of dat er oplossingen moeten worden gezocht in de richting van combinaties, van gespecialiseerde productenbedrijven of van andere gespecialiseerde organen.

Willen wij met onze tijd meekunnen, dan zullen wij in goed uitgeruste bedrijven kwaliteitsproducten moeten maken van grote gelijkmatigheid en zuiverheid. In die bedrijven zullen moderne arbeidsverhoudingen moeten heersen en het behoort een genot te zijn om daarin te *mogen* werken. Dit zal de factor arbeid duur maken. Daarom zullen toepassing van de beproefde methodes der arbeidseconomie en verdergaande mechanisatie noodzakelijk zijn. Dat zal bijzondere investeringen vergen en of Uw bedrijf dan nog kans biedt op een knappe melkprijs en een gezonde afschrijving, zal aan de hand van de cijfers moeten worden beoordeeld. Een bedrijf, dat zich niet tijdig weet in te passen, raakt van de kaart. Dit is een grote teleurstelling voor hen die er hun kracht aan gaven en bovendien leert de ervaring dat er, als de kat in nood komt, soms sprongen worden gemaakt, die schadelijk zijn voor Uw belangen en voor die van Uw 5999 collega's.

Indien wij, tijdig geïnformeerd, tezamen te rechter tijd gepaste maatregelen kunnen nemen, dan treden U en Uw collega's de toekomst wel bewapend tegemoet.

Secretaris (Ir. T. G. Tomson)

COLOPHON:

Dit gedenkschrift werd geschreven door A. Kruithof, secretaris van het Instituut voor Land- en Tuinbouwcoöperatie in Noordholland te Alkmaar.

De foto's werden, voorzover niet anders vermeld, vervaardigd door Maria Austria, Cas Oorthuis, Jaap Schoen en anderen.

Bandontwerp en lay-out zijn van P. Sluis.

Het werd gezet uit de Garamont en gedrukt door Drukkerij Krijgsman te Alkmaar.

Inhoud

blz. nr. onderstreept is foto

A

Abbekerk · 12, 29
Alkmaar · 8, 39, 43, 44, 73, 81
Anna Paulowna · 13, 51
Assendelft · 44, 48, 51, 73
Avis H.J. · 50, 51

B

Baarsdorpermeer · 12, 29
Bedrijfschap Zuivel (B.Z.) · 29
Beemster · 8, 10, 14, 15, 29, 38, 51, 73
Beets · 16, 29
Benningbroek · 29
Berkhout · 11, 29, 50, 51, 73, 74
Best J. Nz. · 50, 73, 74
Bielernan G.J. · 50
Binnenwijzend · 16, 50, 51, 52, 73
Blaauboer J. Kz. · 73, 75, 76
Bobeldijk · 20, 29
Boekel J. · 13, 50, 73, 74
Boer D. de Dz. · 50, 73, 75
boeren-directeur · 55, 70
boeren-n.v.'s · 54
Bond van Zuivelfabrieken in Noordholland · 50, 52
Bondscommissies diverse · 63
Bondssecretarissen · 73
Bondsvoorzitter · 37, 58
Bondsvoorzitters · 54, 73
boter · 21
Botercontrôlestation · 60, 62
Bouman Jacob · 8, 9
Brander D. Tz. · 50, 61, 74
Breggen Van der · 13
Burgerburg · 29

C

C.M.C. · 8
Callantsoog · 29
Commissie voor het Zuivelvakonderwijs · 59
Commissie voor Landbouwcoöperatie · 55, 58
consumptiemelkgebied · 34, 39, 40
contrôle-werkzaamheden · 57, 64
Coöperatie / Coöperatief o.d. . (gebruik zoekstelsel !)
Coöperatief Verzekeringsfonds · 60
Coöperatieve Centrale Melkinrichting „Melco” · 38, 40, 60
Coöperatieve Stremsel- en Kleurselafabriek · 60
Coöperatieve Zuivelbank · 57, 60
Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging „Noordholland” · 44, 46
Crisis-zuivelwet · 27
crisiszuivelfonds · 27

D

dagfabriek · 09, 10, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 33, 44, 54, 61, 74
De Combinatie · 38

De Melco · 38, 40, 60
 Den Helder · 39
 Den Hoorn · 29
 E
 Edam · 29, 43, 44
 Edammer · 8, 62
 Egmond Binnen · 29
 Egmondermeer · 22, 29
 Engeland · 9, 14
 Enkhuizen · 39, 43
 F
 F.N.Z. · 54, 59, 65, 74, 75
 Frico · 44, 46
 G
 Gestam · 44, 46
 Gezondheidsdienst voor Dieren · 28, 60, 61, 74
 Goudse Kaas · 61, 62
 Groet 22, 51
 Grosthuizen · 29
 H
 Haarlem · 43, 62
 Halff G. · 50
 Haringhuizen · 51
 Hauwert · 29
 Heer Hugowaard · 22, 24, 44, 51
 Heiloo · 40, 47, 73
 Hem · 24, 29
 Hogetoorn K. · 5, 73, 76
 Hollandsche Maatschappij van Landbouw · 8, 10, 62
 Hollandse Melksuikerfabriek N.V. · 38
 Hoogkarspel · 11, 17, 18, 27, 29, 51, 52, 74
 Hoogwoud · 29
 Hoorn · 18, 39, 43, 62, 75
 Hylkema H.B. · 50
 I
 Instituut voor Land- en Tuinbouwcoöperatie · 58, 60, 81
 J
 Jongejans W.J. · 50, 73, 76
 Julianadorp 29
 K
 Kaascontrôle-station · 22
 Kaascontrolestation · 60
 kaasmaker · 17, 18, 19, 20, 26, 55, 59, 70, 72
 kaasmarkten · 43
 kaasmarkter · 43, 70
 Koomen J. · 50
 Koster H.K. · 58, 73, 74, 76
 Kranen Ir. G. · 73, 75, 76
 Kruithof · 5, 78, 81
 Kuiper K. · 73, 76
 L
 Leeuwarden · 44
 leraar-technicus · 57, 61
 lid-leverancier · 71
 lidmaatschap · 52, 54, 71

Limmen · 29, 31
 Lutjewinkel · 22, 31, 44, 50, 51, 73
 M
 Medemblik · 39, 43
 Melco · 38, 40, 60
 melkinrichtingsbedrijf · 39
 melkprijs · 25, 26, 27, 37, 79, 80
 Middelle · 19, 38
 Midwoud · 51
 Monnikendam · 43
 N
 N.C.B. · 49
 N.V. „Gestam\ · 44
 N.V. Kaashandelmaatschappij „Gouda · 46
 N.V. Wieringerwaarder Maatschappij tot bereiding van Kaas · 13
 Nieuwe Bond van Zuivelfabrieken · 55
 Nieuwe-Niedorp · 51
 Nobel G. · 50, 58, 73, 74, 76
 O
 Onderling Boerenverzekeringsfonds · 60
 Oost-Knollendam · 29
 Oostwoud · 29, 73
 Opmeer · 22, 32, 44, 73, 75
 Oudendijk · 22, 32, 38, 44, 51, 52
 P
 Particuliere zuivelindustrie . 13, 14, 17, 39, 49
 Posthuma F.E. · 50
 Purmer · 14, 29
 Purmerend · 8, 43
 R
 Rijkszuivelconsulent · 17, 50, 58, 59, 61, 76
 Rijkszuivelconsulentschap · 20, 59, 60, 75
 Rijkszuivelschool · 25, 70
 S
 Schagen · 43, 51, 73, 74
 Scheij Dr. L.T.C. · 21, 50, 75
 Schellinkhout · 29
 Schermer · 10, 14
 Schermerhorn · 51
 Schey Dr. L.T.C. · 17, 58, 61, 75, 79
 Schoorl · 51
 Schoorldam · 51
 Sluis Wouter · 13
 Sluiting in WO II · 29
 Spijkerboor · 29
 St. Maarten · 29
 St. Maartensbrug · 22, 38, 40, 44, 51, 70
 Stichting Proefboerderij Wogmeer · 60
 Stichting Vakschool voor Zuivelbereiders · 59, 60, 76
 Stolpen · 29
 Stompetoren · 22, 35, 38, 50, 51, 73
 T
 t.b.c.bestrijding · 61
 Texel 36
 Tomson Ir. T.G. · 73, 80

Twisk · 29, 51
 U
 Uitgeest · 38, 44
 Ursem · 51, 52
 V
 Vakschool voor Kaasmakers · 18, 59, 60, 75
 Veenhuizen · 51
 Veldstra J. · 73, 75, 76
 Venhuizen · 29
 Vereniging „Het Landbouwhuis · 60
 Vereniging tot bevordering van de Landbouw in Hollands Noorderkwartier · 13, 61
 Vereniging van Kaasmakers in Noordholland · 72
 Verschoor Ir. C. · 59, 76
 vetgehalte · 28, 57, 61, 62
 W
 Waddinxveen · 13
 Warder · 29, 36
 Warmenhuizen · 35, 51
 Weesp · 43
 wei-verwerkingsinstallatie · 38
 Wervershoof · 42
 Wieringerwaard · 13, 51, 73
 Wijde Wormer · 29
 Wijdenes · 29
 wik- en weeglonen · 43, 50
 WO I · 21, 22, 43, 44, 74
 WO II · 28
 Wognum · 42, 51
 Wormermeer · 43
 Wormerveer · 48
 Z
 't Zand · 13
 Zaandam · 43
 zelfkazer · 20, 50
 zelfkazers · 17, 50, 62
 zoetfabriek · 21, 22, 25, 26, 28, 33, 44, 54
 zuivelcoöperatie · 60, 63, 70
 ,
 't Veld · 29